

154759

10 3

საქართველოს
ბიბლიოთეკა

ქალაქის იმპერიალი

ქიქი ::
ქოქოაქი

ჭიოქი ::
საქაქის
ქქოქი

::

«მედიკალი» თბილისი. 1973

11383. სიღ

2012

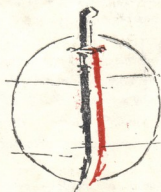
-223

პლატონ იოსელიანი

დიდი
მოურავი
გიორგი
სააკაძის
ცხოვრება

154759

სკვ-2000
ფაოფაოფაო

9 (ს41)

9 (47.922)(092 საკადე გ.)

0 724

9 (ს.922) „1582-1630“

1. საკადე, გოთიკი 1582-1630

2) ს.ჩხიშვილი იტალია შ-172

თარგმანი რუსულიდან
გიორგი თარგნისვილისა

პირველი გამოცემა

ს.ჩხიშვილი

სკმგ-2000
შემოწმებულია

7-3-3-79

M 604(08)-73

საქართველოს
P338-5000

პლატონ იოსელიანის „დიდი მოურავი გიორგი სააკაძის ცხოვრება“.

„მე მაინც არ დავსუსტდები ჯერისამებრ შეწვევისა ჩემისა ქვეყნისა კეთილობისათვის. ესე ვალი არის ბუნებისა თანა-შეკრული და გონებისაგან მოსათხოველი მარად და მარად, რომელსაცა ვერა სძლევს ვერცა შური და მტერობა, ვერცა ღელვა ვნებათა“.

პლ. იოსელიანი.

საუკუნე-ნახევარზე მეტი გავიდა მას შემდეგ, რაც თბილისში, კავკასიის მეფისნაცვლის კანცელარიის სტამბაში მეტად მცირე ტირაჟით რუსულ ენაზე დაიბეჭდა ცნობილი ქართველი სწავლულის პლატონ იოსელიანის მონოგრაფია: „დიდი მოურავი გიორგი სააკაძის ცხოვრება“.

ავტორს ეს წიგნი გიორგი სააკაძის შთამომავლის რამაზ დიმიტრის ძე თარხან-მოურავის დაკვეთით დაუწერია, რომელიც, ეტყობა, ძალიან დაინტერესებულა თავისი დიდი წინაპრის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის გაცნობით.

თუ გავითვალისწინებთ ქართული ისტორიოგრაფიის განვითარების იმდროინდელ დონეს, როდესაც საქართველოს ისტორიის მეცნიერული საფუძვლები ჯერ კიდევ სათანადოდ არ იყო შემუშავებული, წერილობითი წყაროები კი შეჯერებულ-შემოწმებული, ადვილი წარმოსადგენია, თუ რა სიძნელეებთან უნდა ჰქონოდა საქმე მონოგრაფიის ავტორს, როდესაც იგი მისთვის ესოდენ საპატიო ამოცანას ასრულებდა.

მიუხედავად ამისა, ავტორმა სძლია სიძნელეებს, თავი წარმატებით გაართვა საქმეს და ქართულ საისტორიო მეცნიერებას პირველი მონოგრაფიული ნაშრომი შესძინა, XVII საუკუნის საქართველოს მღელვარე ისტორიის გმირთა გმირის, გამოჩენილი სახელმწიფო მოღვაწისა და მხედართმთავრის გიორგი სააკაძის ცხოვრებასა და მოღვაწეობაზე.

მონოგრაფიის ავტორი გასცნობია არსებულ ლიტერატურას, კარგად შეუსწავლია: ქართული, სომხური, სპარსული, თურქული,

გერმანული, ფრანგული და სხვა წყაროები და ისინი გამოუყენებია თავის ნაშრომში.

ავტორისათვის ძირითადი წყარო კი მაინც XVII საუკუნის გამოქვეყნებული პოეტის იოსებ თბილელის ისტორიული პოემა „დიდმოურავიანი“ უნდა ყოფილიყო, ამას იგი არცა მალავდა. „დიდმოურავიანის“ გამოცემის წინასიტყვაობაში იგი წერდა: „ესე პოემა იოსებ თბილელისა მაქვენდა ხელთ-მძღვანად მას უამსა, ოდეს თხოვნითა და სურვილითა პოდპოლკოვნიკის, თავადის რამაზ დიმიტრის ძე თარხანოვისა, შევადგინე რუსულსა ენასა ზედა ცხოვრება დიდისა მოურავისა გიორგისა სააკაძისა“¹.

ცნობილია, „დიდმოურავიანის“ პირველი გამომცემელი პლ. იოსელიანი იყო. მასვე ეკუთვნის ფარსადან გორგიჯანიძის თხზულების ხელნაწერის აღმოჩენაც.

რა თქმა უნდა, ამ ორი თხზულების ხელნაწერის შესწავლასა და გამოკვლევას, მათი ავტორების ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესწავლაც თან ერთვოდა.

პლ. იოსელიანი ფიქრობდა, თითქოს „დიდმოურავიანი“ ფარსადან გორგიჯანიძის „ისტორიას“ ემყარებოდეს.

ასეთი მოსაზრება მხოლოდ გაუგებრობის შედეგია.

აკად. ივ. ჯავახიშვილმა და პროფ. ს. კაკაბაძემ ეჭმიუტანლად დაამტკიცეს, რომ ფარსადან გორგიჯანიძემ თავისი თხზულება „ისტორია“ 1685—1694 წლებში დაწერა². ფარს. გორგიჯანიძე კი თვითონვე გვამცნობს, რომ თხზულების დაწერა 1694 წლისათვის დაუმთავრებია³. გიორგი ლეონიძე სამართლიანად წერდა: „გადაჭრით უნდა ითქვას, რომ იგი („დიდმოურავიანი“, გ. ს.) ყველაზე უადრესი ნაწარმოებია. იგი წინ უსწრებს ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორიას“.

რასაკვირველია შეუსაბამოა პლატონ იოსელიანის სიტყვები: „დანარჩენი ისტორიკოსები, განსაკუთრებით კი თბილელი მიტრო-

1 დიდმოურავიანი თქმული სააკაძის-ძის იოსებ თბილელისაგან დამატებით სხვათაგან მისთა თხზულებათა, თბილისი, 1851, წინასიტყვაობა.

2 ივ. ჯავახიშვილი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, 1945, გვ. 286. ს. კაკაბაძე, ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, საისტორიო მოამბე, 1925, გვ. 206.

3 გ. ლეონიძე, „დიდმოურავიანის“ 1939 წ. შესავალი წერილი, მისივე ძიებანი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, 1949 წ., გვ. 53, მისივე გამოკვლევები და წერილები, 1959 წ. გვ. 118.

პოლიტის (იოსებ თბილელზეა ლაპარაკი) მოთხოვნა გორგიჯანიძის თხზულებას ემყარება¹.

მართლაც იოსებ თბილელის „დიდმოურავიანი“ 1681 — 1688 წლებშია დაწერილი, ე. გორგიჯანიძის „ისტორია“ კი 1685 — 1694^v წლებში. თუ რაიმე გავლენაზე შეიძლება მსჯელობა ისე კი არა, როგორც პლ. იოსელიანს ეგონა, არამედ პირიქით არის საფიქრებელი.

პლ. იოსელიანის მეორე მნიშვნელოვანი ლიტერატურული წყარო ქართლის მეფე ერეკლე პირველის შვილის მარიამ (მაკრინე) ბაგრატიონის საისტორიო თხზულება უნდა ყოფილიყო, სადაც საქართველოს XVII საუკუნის ისტორია ყოფილა გადმოცემული. ავტორს მასზე „მოწოდება კახთადმი“ დაუტრავს.

პლ. იოსელიანისათვის რომ მარიამის საისტორიო თხზულება გორის უგანათლებულეს მღვდელთმთავარ ნიკიფორეს გადაუტია, ამის თაობაზე იგი თვითონ გვაწვდის საამისო ცნობას. იოსელიანს ამ თხზულებიდან საკმაოდ ჭარბად უსარგებლია², მას თავის მონოგრაფიაში ისეთი ცნობები მოაქვს, რომელთაც არც ერთი სხვა ქართული საისტორიო წყარო არ იცნობს. მაგალითად, გიორგი სააკაძის ორი წერილი: ერთი ზურაბ არაგვის ერისთავისადმი მიწერილი: „ნუგზარის სიკვდილი ხალხის უბედურებაა. აღარ არის რკინის ხელი, რომელიც სამეფოს მყუდროებას იცავდა. აღარა გვყავს ბელადი, მთელი ხალხისა და პირადად ჩემი იმედი. შენი ძმა ბაადური, რომელიც არაგვის საერისთავოს გამგებლად დარჩა, სულითაც და ხორციითაც სუსტია. შენ კი, საყვარელო შვილო ზურაბ, ჩემო აღზრდილო, ყრმობიდან სამხედრო საქმეებისათვის მწიფდებოდი. მოდი ჩემთან, ეახლე დიდ შაჰს და მის საპატიო ტახტთან აღიჭურვე საერისთავოს გამგებლის წოდებით და უფლებით“³; და მეორე ქართლის კათოლიკოსისა და ეპისკოპოს პართენისადმი, რომლებსაც

1 გ. ლეონიძე, „დიდმოურავიანის“ 1939 წ. შესავალი წერილი, მისივე ძიებანი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, 1949 წ., გვ. 53, მისივე გამოკვლევები და წერილები, 1959 წ., გვ. I—V.

2 ეს გარემოება უნდა ყოფილიყო ერთი მთავარი მიზეზი იმისა, რომ მარიამ ბაგრატიონის თხზულება პლ. იოსელიანმა არ გამოაქვეყნა, ხოლო მისი სიკვდილის შემდეგ ეს ხელნაწერი მთელ მის არქივთან ერთად საღდაც გაქრა და ჩვენამდე ვერ მოაღწია.

3 პლ. იოსელიანი, დიდი მოურავი, გიორგი სააკაძის ცხოვრება; 1848, გვ. 39.

ქართლის აჯანყების თავისი გეგმა გაუმხილა და მოუწოდა ქართლის
ეკლესიას ამ აჯანყებისათვის მხარი დაეჭირა.

ამავე თხზულებიდან პლ. იოსელიანს მოაქვს სხვა საინტერესო ცნობებიც გიორგი სააკაძის 1605 წელს ირანში ყოფნის შესახებ და სხვა, ხოლო დიდი მოურავის დვალეთში ლაშქრობის თაობაზე იგი პირდაპირ წერს: „ამ ლაშქრობის აღმწერი ისტორიკოსი ომის გმირთა შორის ასახელებს პაპუნა ვაშაყაშვილს, თავად თამაზ მაჩაბელს, თამაზ ქარციძეს და მოურავის მსახურს გვარად ინაშვილს. პირთაგან თამაზ მაჩაბელი ზსრით მოჰკლეს. მოურავმა საუკეთესო ამხანაგი დაჰკარგა“¹.

მარიამ ბაგრატიონის თხზულებიდანვე უნდა იყოს ამოდებული თბილისის მიტროპოლიტ დიონისეს, ეპისკოპოს ტრიფილეს და გიორგი სააკაძის შეხვედრა დაბა მუხრანში და მათი საუბარი და სხვ.

ჩვენთვის ჯერჯერობით ცნობილი არ არის, პლ. იოსელიანი იცნობდა თუ არა შაჰ-აბას დიდის ისტორიკოს ისქანდერ მუნშის თხზულებას (XIX საუკუნეში და შემდეგაც მისი მხოლოდ ხელნაწერი მოიპოვებოდა), მაგრამ მას გერმანელი აკადემიკოსების: ბ. დორნისა და ერდმანის მიერ გადმოწერილი ტექსტით უნდა ესარგებლა და უსარგებლია კიდევ. ის კი ფაქტია, რომ პლ. იოსელიანი ისქანდერ მუნშის ისეთ რამეს მიაწერს, რაც მას თავის თხზულებაში ნახსენებიც კი არა აქვს. იგი წერს: „სპარსელი ისტორიკოსი ისქანდერ მუნში, შაჰ-აბას დიდის თანამედროვე, დიდი ქებით მოგვიტხოვს საქართველოში ლაშქრობის დროს დიდი მოურავი გიორგი სააკაძის გმირობას“².

გადაჭრით უნდა ითქვას, რომ ისქანდერ მუნში არსად ამბობს, რომ გიორგი სააკაძე შაჰ-აბასს საქართველოში ლაშქრობის დროს ხლებოდა. სპარსელი ისტორიკოსი, პირიქით, გიორგი სააკაძეს აქებს კი არა, დიდად უკმაყოფილოა, რადგან მიუხედავად იმისა, რომ „მისმა უდიდებულესობამ, მოწყალე და შემწყნარებელი ბუნების მქონე შაჰმა, რომელიც დიდად აფასებდა ერთგულ მსახურთ... სიმონი, რომელიც ჯერ კიდევ მცირეწლოვანი იყო, იმ ვილაეთის (ე. ი. ქართლის, ვ. ს.) მართველობის ბოძებით აღამაღლა მამის (ბაგრატი მეფის, ვ. ს.) ადგილზე და საპატიო ქართველთაგან მის ვეჭილად და

¹ პლ. იოსელიანი, დიდი მოურავი გიორგი სააკაძის ცხოვრება; 1848, გვ. 50.

² პლ. იოსელიანი, იქვე, გვ. 86.

ხელმძღვანელად დანიშნა მოურავ-ბეგი (გიორგი სააკაძე, ვ. ს.), რომელიც მუსულმანად აღსაზრდებდა თავს და ირანის ერთგულ და სანდო ადამიანად იყო მიჩნეული... დროისა და გარემოების მიხედვით აღიარებდა ისლამს და ხელი არ აუღია ქრისტიანობის რჯულზე, ბოროტი მოურავის რჯულისაგან (ისლამისაგან) განდგომით და აჯანყება-ამბოხით და ცბიერი შფოთვის ამტეხი ბელადის უმსგავსო მოქმედებით უდიდესი შედეგი მოჰყვა. და დიდი ზარალი შეხვდა ირანელებს¹.

როგორც ცნობილია, ეგრეთ წოდებული ოპოზიცია გიორგი სააკაძის წინააღმდეგ XVII საუკუნეში არ არსებულა. ეს ოპოზიცია ჩამოყალიბდა XVIII საუკუნეში. აღსანიშნავია, რომ XVIII საუკუნეში გიორგი სააკაძის მტრის თეიმურაზ პირველის ჩამომავლების — თეიმურაზ მეორისა და ირაკლი მეორის მეფობაში არსაიდან ხმა არ ისმის სააკაძის დასაცველად, გარდა „დიდმოურავიანის“ რედაქტორ-გადამწერლებისა, რომელნიც პოემის სათაურებში მოწიწებას გამოხატავენ სახელოვანი გმირისადმი.

სამაგიეროდ, თბილელისა და არჩილის სახით, ჩვენ ვიცით, XVII საუკუნის ქართული მწერლობის აღტაცება გიორგი სააკაძის პიროვნებით. ეს იმ ეპოქაში, როდესაც ქართლ-კახეთში სააკაძის მოწინააღმდეგე თეიმურაზ პირველის დინასტიური მემკვიდრეთაგან არავინ მეფობდა².

გიორგი სააკაძის პიროვნებისა და მოღვაწეობის შეფასებაში პლატონ იოსელიანის მსოფლმხედველობა უდაოდ პროგრესულია სხვა ქართველ ისტორიკოსებთან (ვახუშტი და იოანე ბაგრატიონები) შედარებით, თუმცა ისინი თავიანთ შეხედულებებში თანმიმდევარნი მაინც არა ყოფილან.

პლ. იოსელიანი თავის მონოგრაფიაში ერთგან წერდა: „თავადმა გიორგი სააკაძემ და ნუგზარ ერისთავმა შესჩვილეს შაჰს, მეფე ლუარსაბზე, მის სამეფოზე და გაუმელავენეს ქართველ მეფეთა საიდუმლო მიმოწერა რუსეთთან, მათი მფარველობაში მიღების თაობაზე“³.

ავტორი ცდებო. დღემდე მიკვლეულ ისტორიულ წყაროებში არსად არ არის რაიმე ცნობა იმის შესახებ, რომ ქართლის მეფე ლუ-

¹ ისქანდერ მუნში საქართველოს შესახებ, თარგმანი ირანულიდან და შესავალი წერილი ვლად. ფუფურიძისა, 1969, გვ. 115, 123.

² გ. ლეონიძე, „დიდმოურავიანის“ წინასიტყვაობა, გვ. I—XI.

³ პლ. იოსელიანი, დიდი მოურავი გიორგი სააკაძის ცხოვრება; 1848, გვ. 25.

არსაბ მეორეს არამცთუ საიდუმლო, არამედ ოფიციალურად გამოცხადდა რა ჰქონდეს რუსეთის მეფესთან. ასევე, არაფრით დასტურდება, რომ გიორგი სააკაძეს და ნუგზარ არაგვის ერისთავს ქართლის მეფეზე რაიმე საჩივარი წარედგინოთ სპარსეთის სამეფო კარზე. განა დიდმა პატრიოტმა და პოლიტიკურმა მოღვაწემ გიორგი სააკაძემ და ნუგზარ ერისთავმა არ იცოდნენ, რომ სპარსეთი საქართველოს მოკეთე არასოდეს ყოფილა? ანდა საიდან ჩანს, რომ გიორგი სააკაძე და ნუგზარ ერისთავი ერთმორწმუნე რუსეთთან საქართველოს კავშირ-ურთიერთობის წინააღმდეგნი იყვნენ. განა იმ პოლიტიკური ძნელბედობის ეპოს მათ არ უნდა ეზრუნათ საქართველოს ყველა მტრის წინააღმდეგ ერთმორწმუნე რუსეთთან კავშირზე?

პლ. იოსელიანი, ეტყობა, სათანადო ანგარიშს არ უწევდა ზოგიერთ ისტორიულ წყაროს და ზეპირი დასკვნების გაკეთებას სჯერდებოდა.

ცნობილია, რომ 1604 — 1605 წლებში რუსეთის მეფე ბორის გოდუნოვმა თავისი ელჩები მიხეილ ტატიშჩევი და ანდრია ივანოვი საგანგებო რწმუნებით გამოგზავნა საქართველოში. ქართლში რომ შემოსულიყვნენ, ელჩებს კავკასიონი უნდა გადმოეღაზათ და დარიალის კარით არაგვის საერისთაოზე გაეცლათ, ამიტომაც ბორის გოდუნოვმა ელჩების ხელით ნუგზარ ერისთავს კეთილგანწყობილების დადასტურების ნიშნად რწმუნება და საჩუქრები გამოუგზავნა.

ნუგზარ ერისთავმა რუსთა ელჩებს თავისი უფროსი შვილი ბაადური შეაგება. ბაადურმა ელჩებს მოახსენა, რომ მისი მამა ნუგზარ არაგვის ერისთავი და მთელი მისი საერისთაო ხელმწიფის ქვეშევრდომები არიან... და მას თავის სიტყვის გადახვევა არა სჩვევია¹.

მიხეილ ტატიშჩევი და ანდრია ივანოვი არაგვის საერისთაოზე გავლით ჯერ კახეთში გადავიდნენ, შემდეგ კი ქართლში მოვიდნენ, აქ ისინი მეფე გიორგი X-მ მეჯვრისხევის სამეფო-საზავთხულო რეზიდენციაში მიიღო.

რუსეთის ელჩები, დიპლომატიური მისიის დამთავრების შემდეგ სამშობლოში გაემგზავრნენ. მათი გზა ამჯერადაც არაგვის საე-

¹ С. А. Белокуров, Сношение России с Кавказом, 1, (1578—1813), 1889, стр. 458.

რისთაოზე გადიოდა. ორივე შემთხვევაში ნუგზარ ერისთავი მათ კარგად გაუმასპინძლდა და საზღვრამდე მშვიდობით მოაცილა.

ნუგზარ ერისთავის დამოკიდებულების შესახებ რუსეთისადმი, კარგად არის გადმოცემული თვითონ ელჩების ტატიშჩევისა და ივანოვის რუსთა მეფისადმი მოხსენებაში.

1612 წლის გაზაფხულზე გიორგი სააკაძე და ნუგზარ ერისთავი პოლიტიკური მტრებისაგან დევნილი იძულებულნი შეიქნენ საქართველოდან სპარსეთში წასულიყვნენ და დროებით იქ თავი შეეფარებინათ. ასე რომ არ მოქცეულიყვნენ, თავიანთ სამშობლოში აკლება და სიკვდილი მოელოდათ.

აი, რას ათქმევინებს იოსებ თბილელი გიორგი სააკაძეს:

„ნუგზარ მითხრა ერისთავმან,
თქვი, თუ ჩემსა რასა ბძანებ? —
მეც წამოგყვე უსაცილოდ,
წავიდეთ და ნუ ახანებ;
მეფესა და სულ ქართველთა
არას ვაწყენ, არას ვავენებ,
დიდ ხელმწიფეს შევისწავლი,
ჯავრსა არას არ ვათავენებ.“

გ. სააკაძე კი ასე ჩიოდა:

ესე მეც ვიცი, იქ წასვლა,
ვერა ვქენ კაის ცნებითა;
დგომა და წასვლა ორივე
შემქნია ბოლოს ვსებითა¹.

ისიც ცნობილია, რომ ნუგზარ ერისთავი სპარსეთიდან საქართველოში მალე დაბრუნდა, გიორგი სააკაძე კი შაჰ-აბასმა სამშობლოში დიდხანს არ გამოუშვა.

პლ. იოსელიანი აღფრთოვანებულია გიორგი სააკაძის გონიერი პატრიოტიზმით. მას იგი მთლიან პიროვნებად მიაჩნია: „დაიღუპა დიდი მოურავი გიორგი სააკაძე, დიდი სარდალი და გმირი, რომელმაც სამეფოები და ხალხები შეარყია, რომელიც თავისი მტკიცე ხასიათით, რკინისებური ნებისყოფით, მგზნებარე ვნებებით, თავისი

¹ დიდმოურავიანი, სტროფ. 146, 160.

ბუმბერაზი ტანითაც ყველას აოცებდა, მტერს შიშსა ჰვერიდა, და მითრიდატს ემსგავსებოდა (სალტიუსის აღწერით). დეცა ვაჟკაცი, რომლის მახვილი, პოეტების აღწერით, ჯავშანს ჰკვეთდა, საყვირიც განგავს სცემდა და მისი ვაჟკაცობით ბრძოლის ველი გმინავდა. ვაჟკაცი, რომელმაც სპარსეთში, ინდოეთში, ბაღდადსა და არზრუმში მამაცი მებრძოლის, ხოლო თვით სპარსეთში კი ქართველი აღკიბიადეს სახელი დატოვა¹.

პლ. იოსელიანს თავის მონოგრაფიაში ბევრი ფაქტობრივი შეცდომები აქვს დაშვებული, რაც ჩვენი აზრით ძირითადად მხოლოდ იმპროვიზირებული ქართული საისტორიო მეცნიერების განვითარების დონით უნდა აიხსნას, რაც ცალკე განხილვის საგანია.

რაც შეეხება პლ. იოსელიანის მიერ შედგენილ სააკაძეთა გენეალოგიას, რაც მონოგრაფიაზეა დართული, ზუსტი არ არის, და ქართული საისტორიო ლიტერატურის მონაპოვართა საფუძველზე ახალ დამუშავებას მოითხოვს.

პაატაძე სილაგონიძე.

¹ პლ. იოსელიანი, დიდი მოურავი გიორგი სააკაძის ცხოვრება; 1848, გვ. 69.

დიდი მოუხრავი ბიოგრაფი საბაჰის ცხოვრება

მის ბრწყინვალეობას, ბ. პოდპოლკოვნიკსა და კვა-
ლერს, თავად რამაზ დიმიტრის ძე თარხან-მოურავს.

ბრწყინვალე თავადო, მოწყალეო ბატონო!

თქვენ ისურვეთ გქონოდეთ თქვენი წინაპრის, დიდი
მოურავი გიორგი სააკაძის ისტორია, და არ შეუშინ-
დით იმ ფიქრს, რომ საქართველოს მატრიანებში ეს-
ოდენ განთქმული მისი სახელი დაკავშირებულია
სისხლიან საქმეთა საზარელ მოგონებებთან.

ორნახევარმა საუკუნემ განვლო უკვე იმ სამწუხა-
რო დროიდან, როდესაც მოურავის დიდი სახელი,
სასიხარულო და სავალალო მისი სამშობლოსათვის,
და მრისხანე-მტერთათვის, მის თანამედროვეთ აღ-
უძრავდა არა მარტო სიძულვილს, არამედ განცვიფ-
რებასაც.

გმირი რაინდის სიკვდილის შემდეგ საუკუნეთა მან-
ძილზე მიწყდა ხმა სიძულვილისა და შურისა, მაგრამ
ხალხსა და ისტორიაში დღემდე არ მიმწყდარან დიდ-
ნი საქმენი, რომელნიც აოცებენ შთამომავლობას.

მაშ ნუ დადუმდება სამართალი და მართებული
მსჯავრი გამოუტანოს მის საქმეებს, რომელთაც ყვე-
ლა როდი იცნობს მათი ნამდვილი სახით.

მე შევასრულე თქვენი სურვილი, გულახდილად
ვიტყვი, მიუდგომლად აღვწერე მისი ცხოვრება, არ
მიღალატია გონივრული კრიტიკისა და ისტორიის მი-
თითებაათვის.

დიდი მოურავის ცხოვრების აღწერას დავურთე
აღწერა საქართველოში უძველესი ქრისტიანობის
ორი ძეგლისა, — ერთაწმინდის ტაძრისა, როგორც
თქვენი საგვარეულო სამარხისა, და ქვათახევის მონას-
ტრისა, რომელიც ესაზღვრება ძველ გეოგრაფიაში
„სათარხნოდ“ მოხსენიებულ თქვენს საგვარეულო ად-
გილ-მამულეებს.

ამ შრომას გიძღვნით თქვენ, — დიდი მოურავის
მრავალრიცხოვან ოჯახის წევრს.

დაე თქვენი წინაპრის ბედ-იღბალში ამოიკითხონ
ბედი ბერძენი ალყიბადესი, იმდენადვე დიდებული
რომ იყო თავისი საქმეებით, რამდენადაც პირადად

უბედური, და დიადი სახელი ათენელი მთავარსარდ-
ლისა, რომელიც ვაჭირვებას განიცდიდა მის მიერვე
აღმადლებულ და დიდებით შემოსილ სამშობლოში.

თქვენი ბრწყინვალეების უმორჩილესი მსახური კო-
ლეგიის მრჩეველი პ. იოსელიანი.

1848 წ. 26 ოქტომბერი.

თბილისი.

• ქართლში სიმონ I-ის მეფობის დროს, საქართველოს ამაღელ-
ვებელი ომების მძვინვარების ხანაში, 1582 წელს ქართლის დაბა-
ნოსტეში, კეთილშობილთა ოჯახში დაიბადა გიორგი სააკაძე¹.

აზნაურთა წრეში აღზრდამ ვერ შეაჩერა იგი ამ შეზღუდულ
ასპარეზზე, სადაც უნდა ეცხოვრა და ემოქმედა.

საქართველოს ამაფორიაქებელ ომების ეპოქაში განუფითარდა
მას დიადი სულისკვეთება. აგებულებით მძლავრი, ტანადობით წარ-
მოსადეგი და სულით ძლიერი, იგი შესანიშნავი ვაჟაკი გახდა.

• 22 წლის გიორგი სააკაძე თურქების წინააღმდეგ შემდგარ ლა-
შქარში შევიდა და მისთვის ამ პირველ ლაშქრობაში ისე გამოიჩინა
თავი, რომ მეფემ, უკვე აზნაურს, თარხნის წოდებაც უბოძა, რაიც
„სათარხნო სიბეღის“ მიცემით დაუღაპტურა².

სიამავესა და ვაჟაკობასთან ერთად მისმა არაჩვეულებრივმა
მჭევრმეტყველებამ და სხვათა დარწმუნების ნიჭმა ყველას ყურად-
ღება მიიპყრო, და მეფე გიორგი X-ემ 1607 წელს დაუმტკიცა რა
ყველა უფლება, რაც ადრე ნაბოძები იყო მისი მამის მიერ, თითო-
ნაც უბოძა გლეხები და მიწა-წყალი, აგრეთვე მოურავის გვარით,
მაინიჭა თავად-მთავრის წოდება, ე. ი. წოდება, რაც ახლანდელ გუ-
ბერნატორს უდრის. ისტორიკოსი ვახუშტი წერს, „ხოლო მოურავის
შვილი არს სააკაძე და მეფისაგან გამთავრებული“. მის გვარეულო-
ბას სააკაძეებად იცნობს მხოლოდ ისტორია, სადაც გვარის სათავე-
ში გიორგი სააკაძემ თავისი დიდებული გამარჯვებებით სამეფოს
სახელოვან პირთა შორის საბატო ადგილი მოიპოვა. მისმა გვარეუ-
ლობამ კი შეინარჩუნა სახელი თარხან-მოურავებისა, როგორც
განმასხვავებელი თავად თარხანშალთა მთელი საგვარეულოსი, რომ-
ელთა წინაპრად იქცა თავადი გიორგი სააკაძე.

20 წლის გიორგი სააკაძე, რომელმაც ჯერ კიდევ მეფე გიორგი X-ის დროს გამოიჩინა თავი საომარ ასპარეზზე, მეფის ტახტის მემკვიდრეს, 13 წლის უფლისწულ ლუარსაბს წარუდგინეს³.

1603 წელს გამეფებული ლუარსაბი დავალებული იყო გიორგი სააკაძისაგან, მან შემოუმტკიცა ქართლი, რომელიც ჯერ მთლიანად არ დამორჩილებოდა, და ამიტომაც იგი, როგორც თავისი მისანდო პირი, თბილისის, ცხინვალის და დვალეთის⁴ მოურავის უფლებამოსილებით აღჭურვა.

1605 წელს სააკაძე თან ახლდა მეფე ლუარსაბის უმცროს დას თინათინს სპარსეთში, შაჰ-აბასთან; შაჰ-აბასმა ცოლად შეირთო თინათინი, გაამაჰმადიანა და უბოძა სახელი ლელუ, ხოლო სხვათა მიხედვით, ფატმან სულთან ბიბუში.

შაჰ-აბასის მიერ პატივით მიღებული და უხვად დასაჩუქრებული გიორგი სააკაძე საქართველოში დაბრუნდა და შეიქმნა უახლოესი პირი მეფისა. მრისხანე შაჰის კარზე სახელის მოხვეჭით მოიპოვა პატივისცემა ხალხისა, მაგრამ არა ფეოდალური წარმოშობით ზვიადი და ქედმაღალი არისტოკრატიისა, რომელიც ვერ მოედრიკათ ჯერ კიდევ მოუმძლავრებელ მეფეებს. ბრწყინვალეობითა და დიდებით მოსილ სააკაძეს პატივით არ ეკიდებოდნენ ის თავადნი, რომელთა წინაპრების სახელი, ვით მითიური კაცდმერთნი, ანიჭებდნენ მათ სამეფო კარზე პირველობის საგანგებო უფლებას.

განა რა მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა საუკუნეებით განმტკიცებულ ამ ტრადიციის პირობებში გიორგი სააკაძეს, რომელმაც პიროვნულ ღირსებათა მეოხებით მოიპოვა მეომრისა და დიდებულის სახელი, შეიქმნა მთელი სამეფოს უპირველესი კაცი? მაგრამ დიდებით გატაცებული, იგი ცხოვრობდა და მოქმედებდა დიდებისათვის, იღუმალ მტერთა გულსაკლავად. თავის საუკუნეზე მაღლა მდგარ სააკაძეს თავი მოსწონდა, რომ ბუნებამ მოჰმადლა დიდი მთავარსარდლის ნიჭიერება. ხალხი მას იცნობდა, როგორც დაბადებით მცირეს, მაგრამ იმედს ამყარებდა მასზე, ვით დიდებით ამაღლებულ გოლიათზე. უფლისწული ისტორიკოსის ვახუშტის აღწერით იგი იყო „მხნე, ახოვანი, ძლიერი ძალითა, და შემმართებელი უშიში“. მაგრამ იმავე ისტორიკოსის სიტყვით, ამ თვისებებს მართავდა სული „მცბიერი, მჭურჩნელი, დაუნდობელი“. ნუ გავიკვირვებთ ამ უკანასკნელ თვისებებს, რომელნიც შეეძინა დიდგვაროვან თავადთა შორის მოქცეულ ვაჟკაცს, ვინც სახელმწიფო მოღვაწის საპატიო

ადგილი დაიკავა არა შთამომავლობითი უფლებებით, არამედ მართოდენ მტკიცე შეგნებით იმისა, რომ მას დიადი მომავალი ელოდა. ითვალისწინებდა რა თავის დანიშნულებას, იგი მიისწრაფოდა დიდებისაკენ, პირდაპირი გზით მიდიოდა მიზნისაკენ, რათა გმირული საქმეებით დაეჩრდილა თავადთა დიდება, გაეჩუმებინა მტრები, რომელნიც ძლიერნი იყვნენ ციხე-სიმაგრეებით და წინაპართა ბრწყინვალე საქმეებით და მტკიცე ხელით ჩაეწერა ერის ისტორიაში რაინდი მხედართსარდლის სახელი.

მეფე ლუარსაბს კარგად გაეგებოდა, რარიგი საფრთხე ელოდა სამეფოს მისას. საკუთარ მსწულებში განდგომილი და ციხე-სიმაგრეებში ჩაკეტილი ძლიერი თავადებისაგან მიტოვებულ მეფეს აფიქრებდა საფრთხე, რაიც მოელოდა მას, თუ თავადები ომს დაუწყებდნენ.

გიორგი სააკაძის საქციელმა მეფის გულში ეჭვი გამოიწვია და მის მიმართ კეთილგანწყობილება შეარყია. იქნებ თვით სააკაძემაც, რომელმაც დეაღეთის მთებში სიმაგრეები ააგო და ცხინვალსაშენი და თბილისში ციხეები რაზმებით განამტკიცა, მისცა მეფეს გაუგებრობის საბაბი, რაზედაც მეფის აზრი შეჩერდა, ხოლო მისმა იღუმალმა მტრებმა კი ხელსაყრელი დრო ჰპოვეს. ამიტომაც საცხებით ბუნებრივია, რომ მტერთ უმატეს მოურავის მოსპობის მცდელობა და შესძლეს კიდევ, რომ მეფეს გული ასცრუებოდა თავის უახლოეს მისანდო კაცზე.

როდესაც მეფე ცხინვალს ბრძანდებოდა და მრავალ უბედურებათაგან დასუსტებული სამეფო საქმეთა მოგვარებისათვის ზრუნავდა, გიორგი სააკაძეს ამცნეს სამეფო კარის საბედისწერო გადაწყვეტილება — სააკაძის სიკვდილით დაეშოშმინებინათ მღელვარე სამეფო და მისი თავადები, უკმაყოფილონი მეფესთან მოურავის დაახლოებითა და პირველობით, რაიც ჩრდილავდა თავად-აზნაურთა შთამომავლობითს ბრწყინვალეობას. ამგვარი მძიმე შემთხვევით აღელვებულმა მოურავმა უშუალოდ მროველი ეპისკოპოსი დომენტი⁵ გამოიყენა და თავადებთან — ქაიხოსროსა და იესესთან თათბირი გამართა. უშიშარმა და საფრთხესმოუბრუნებელმა მოურავმა მეფის წინაშე თავის მართლება იწყო. მეფე მოურავს ბრალს სდებდა, მინიჭებულ ძალაუფლებას ბოროტად იყენებო. „იხილა ესე მეფემ და აუწყა მოურავს: „რაი არს რომე არ დასცხრები ფურჩვანად; ანუ რაი გნებავს ყოფად“⁶.

მოურავი იძულებული გახდა დროებით განშორებოდა მეფის
კარს. იმ დროს, როდესაც ეპისკოპოსი დომენტი მეფეს არწმუნებ-
და მოურავის გულწრფელობასა და ერთგულებაში, და როცა ამით
დამაშვიდებული მეფე სამართალში იმ პირთა მიცემას აპირებდა,
ვინც მოურავს მისი მკვლელობის არარსებული გადაწყვეტილების
ქორი აცნობა, როცა ამასთან ერთად მეფე ეპისკოპოსს ავალებდა,
მოურავი დაარწმუნე, კეთილი თვალით ვუცქერიო, სწორედ ამ
დროს — მოულოდნელად მოვიდა ცნობა, თურქები თრიალეთის
მთებით საქართველოში შემოსაჭრელად მოდიან⁷. თურქების ჯარ-
მა სულთან ახმედ პირველის დროს, 1609 წელს ბაღდადის აღების
შემდეგ თურქეთში დასაბრუნებელ გზად საქართველო აირჩია, რა-
დგან ეს გზა ყველაზე მოკლე და მოხერხებული იყო, თანაც შეიძ-
ლებოდა ამ გზით დიდძალი ქონება და ტყვეები ეშოვნათ.

შეშფოთებულმა მეფემ ორ სახელოვან სარდალს ზაქარიასა და
იარალის დაავალა მთების ვიწროებში მთავარი გამოსასვლელი
გზები, მანგლისსა და დაბა კველთაში რომ გამოდიოდა, ჩახეჭრათ,
და სანამ საკმაო რაოდენობის ჯარს შეკრებდნენ, სანამ საჭირო საო-
მარ ღონისძიებებს გაატარებდნენ, ამით შეეჩერებინათ თურქები.
ამავე დროს მეფე ლუარსაბი ერთაწმინდის გავლით ცხირეთის ცი-
ხეში გაეშურა⁸. მას მოურავი გიორგი სააკაძეც შეუერთდა, რომე-
ლიც ყველა შესაძლებელ ღონისძიებას ხმარობდა გათამამებული
თურქების დასამარცხებლად სამშობლოს ველეზე. გზების ჩასაყე-
ტად გაგზავნილ მოწინავე რაზმს ღამის თევის დროს მოულოდნე-
ლად თურქები დაესხნენ და მთლიანად ამოწყვიტეს. მეფის საყვა-
რელი სარდლებიც — ზაქარია და იარალი რაზმთან ერთად დაიღუპ-
ნენ. დელი-მამადხანის წინამძღოლობით თურქებმა დაიკავეს მანგ-
ლისი, ოძისი და კველთა. კველთაში მათ თედორე მღვდელი შეიბ-
ყრეს. იგი თავის დროისათვის ფრიად განათლებული კაცი იყო.
ღვთისმოსაობით ცნობილი და „მოურავიანში“⁹ ხოტბაშესხმული.
მას ხელები შეუკრეს და წინ წაიძღოლეს გზისა და მეფე ლუარსა-
ბის ადგილსამყოფელის საჩვენებლად. პირადი კეთილდღეობისათ-
ვის თავს არ შევირცხვენ, სამარადისოდ არ დავიმკვიდრებ მეფისა
და სამშობლოს გამცემის სახელსო. ამ ფიქრით იმაგრებდა თავს ეკ-
ლესიის ჭეშმარიტი მოძღვარი და ნამდვილი მამულიშვილი. რაკი
იძულებული გახადეს, თედორე მღვდელმა ის მაინც გააკეთა, რომ
თურქების ჯარი მათთვის დასალუბავი გზით წაიყვანა. მთების

მადლობებით, ერთაწმინდის გვერდის ჩავლით ქვენადრისა გზაზე დააყენა. აქ თურქები დარწმუნდნენ, რომ თავისი მოვალეობის ერთგულმა მღვდელმა თედორემ შეაცდინა ისინი და ერთაწმინდის ახლოს თავი მოჰკვეთეს. თურქების ჯარი, რომელიც იოსებ თბილელი მიტროპოლიტის გადმოცემით, 60.000 კაცისაგან შედგებოდა. ახალქალაქის ირგვლივ გაშლილ ველზე დაბანაკდა, ერთა წმინდიდან მტკვრის ნაპირამდე გაიშალა.

ცხირეთის ციხიდან მეფე მწუხარებით გადმოჰყურებდა მტრის ჯარით მოფენილ თვალწარმტაც ველებს... (სეთ მძიმე ვითარებაში მეფის ერთადერთი იმედი მოურავი იყო. მან მეფეს ურჩია, ადგილიდან არ დაიძრა, ნება დამრთე სრული განკარგულებისა და შვიდი საათი დრო მომეცი მტერთან ბრძოლის დასაწყებადო. მერე არწივის სისწრაფით ჩაიქროლა დაბა კავთისხევში¹⁰ და იქ რაზმი შეკრიბა, რომელიც თურქების ჯარს კვალდაკვალ დადევნებულ საბარათიანოს რაზმს შეუერთდა. საღამოს შვიდ საათზე მოურავი რაზმებით მეფესთან დაბრუნდა და, მეორე დღეს, დაბა ნიაბის მიდამოებში, რაც სხერტის ქალად¹¹ არის ცნობილი, დაიწყო თურქეთის წინააღმდეგ ბრძოლა. მოურავმა და მამაცმა სარდალმა თავადმა ზაზა ციციშვილმა, რომელნიც ბრძოლას ხელმძღვანელობდნენ, სასწაულებრივი გმირობა გამოიჩინეს. მოურავის მიერ აღფრთოვანებული, თურქებისადმი სიძულვილით გამსჭვალული, განრისხებული, რიცხვით ნაკლები, მაგრამ გულადობით უძლეველი ქართველთა ჯარი მწყობრად ეკვეთა მტერს, ხელჩართულ ბრძოლაში სასტიკად დაამარცხა. იმ დროს, როდესაც გიორგი სააკაძის მძლავრი მარჯვენა თურქებს შეუჭრებლად ელეტდა, მამაცი ციციშვილისათვის მან იმის თქმა მოასწრო, თურქთა ფაშას თავი მოჰკვეთეთო. ზაზა ციციშვილმა გაარღვია მტერი, ფაშასთვის თავი უღდა მოეკვეთა. თურქი მხედრები თავიანთი წინამძღოლის გადასარჩევად გარს შემოერტყნენ, მაგრამ ამ საფრთხემ ზაზა არ შეაკრთო და მოურავის გამარჯვება საუცხოო ალაფით დაავგვირგვინა. მან ფაშის მოკვეთილი თავი აიტაცა, მისი გრძელი წვერი კბილებით დაიჭირა, შეახტა ცხენს, გაუძღვა რაზმს, სისხლით დასვრილმა თურქთა ურდო გაარღვია, ცხენი მეფესთან მიაქროლა და ბრწყინვალე გამარჯვების ნიშანი მეფეს ფეხებთან დაუგდო¹².

გამარჯვებულთა რიგებში აღტაცების ყიყინამ იქუხა. ქართველები მადლობას სწირავდნენ ღმერთსა და პირველწამებული წმინ-

და ესტატეს მარჯვენის¹³ სასწაულმოქმედ ძალას. ეს მარჯვენა ერთაწმინდის ტაძარში ინახებოდა და მასზე ძველთაძველი დროიდან ფიცსა სდებდნენ: საციციანოს, საჯავახიანოს და სააკაძეების სათავადოთა მოსახლეობა. მეფე გაეშურა ერთაწმინდაში, აღმართა წმინდა ესტატეს ხატის წინ გამარჯვების დროში, მადლობა შესწირა გამარჯვების მომნიჭებელ უფალს და, მტრის ჯარისაგან განთავისუფლებულ მინდორზე ღამისთვის შემდეგ, აშალა ჯარი, ქართლის შუაგულზე მიმავალი გზით მტერს დაედევნა.

მეორე დღეს, განთავისუფლებისას ლაშქარი თურქების ჯარის მიერ გათელილ გზაზე მიდიოდა. დოესის მინდორზე გორში მიმავალმა სომეხთა მღვდელმა გორისაკენ მიმავალი თურქები შენიშნა და თავზარდაცემულმა გორიც და მისი მიდამოებიც მტრის მახვილისაგან გადაარჩინა — მტკვარზე აგებული ხიდი დაანგრია. თურქები მტკვრის აღიდების გამო იძულებული გახდნენ გეზი შეეცვალათ და ტაშისკარის ბოლოზე გასულიყვნენ.

მეფე ლუარსაბი და მოურავი გიორგი სააკაძე სოფელ მახალდაბასთან რომ მივიდნენ, მოითათბირეს და გადაწყვიტეს თურქების დევნა მდ. მტკვრის მარჯვენა ნაპირით კი აღარ განეგრძოთ, არამედ ფონით მეორე მხარეზე გადასულიყვნენ, შემოევიდნენ მტრისთვის და შეერთებოდნენ შიდა ქართლიდან მომავალ ჯარებს, მტკიცედ დამდგარიყვნენ სურამთან და ამგვარად ჩაეკეტათ მტრისათვის ბორჯომის მთავარი გასასვლელი — თურქეთისაკენ მიმავალი ერთადერთი გზა.

იენისში, ჩვეულებრივად, მდინარე მტკვარი დიდროობდა და მასზე გადასვლა არც ისე ადვილი იყო.

მუხრან-ბატონის, შალვა ქსნის ერისთავის, ნუგზარ არაგვის ერისთავისა და თავად ამილახვრის რაზმები სურამის ველზე გავიდნენ.

მტკვრის ნაპირზე გაჩერებულმა თურქებმა თავიანთი ბანაკი სურამის მხრიდან ღრმა თხრილებით გაამაგრეს.

თუ როგორ შეეტიათ ძლიერი მტრისათვის, ამის თაობაზე ქართლის სარდლების თათბირმა უნაყოფოდ ჩაიარა. ბოლოს სარდლებმა გაიზიარეს მოურავის აზრი. მოურავი თავისი იქ ყოფნითაც კი სიხარულსა და იმედს უნერგავდა ჯარსაც და სარდლებსაც. მათ გადაწყვიტეს, როგორც კი გათენდებოდა, თავს დასხმოდნენ თურქთა ბანაკს. მოურავის რჩევისამებრ, შალვა ქსნის ერისთავს კორტანე-

თის ვიწროები უნდა დაეკავებინა; | თხროლებში ჩასაფრებულ მეთო-
ფურებს მარჯვე სროლით თურქები იძულებული უნდა გაეხადათ
გაშლილ მინდორზე გამოსულიყვნენ, სადაც მათ საბრძოლველად
გამზადებული ქართველი მხედრობა დახვდებოდა.

რაზმის სათავეში მდგომი მოურავი პირველი შეიჭრა თურქე-
ბის ლაშქრის შუაგულში. მას მეფე ლუარსაბი და დანარჩენი სარ-
დლებიც მიჰყვნენ. თავზარდაცემული თურქები სულ მთლად დაიბ-
ნენ. ყველა მათგანი თავის გადარჩენას ცდილობდა, მაგრამ ამას
ვერაფრით აღწევდა — ვერც შებრალების თხოვნით, ვერც ახლო
ტყეებში მიმალვით. იმდროინდელი ომის ჩვეულებისამებრ, მეფის
ფეხებთან დაყრილი რამდენიმე ათასი მოკვეთილი თავი, უთვალავი
შუბი, თოფი, ხელშუბი, ვერცხლისა და ოქროს უნაგირები, ხმლები
და სხვა ნადავლი გამარჯვების ნიშანი იყო. იმ დღესვე თავად გარ-
ასპის მეთაურობით ქართველთა რაზმმა მეფის ბრძანებით შაჰ-აზას-
თან წაიღო ნადავლის ნაწილი, თურქების ჯარის ნაწილი კი (დაახ-
ლოებით ერთი მესამედი) მხოლოდ ცხენების სისწრაფემ გადაარჩი-
ნა. ტყეებში მიმალულ თურქებს სამი დღის განმავლობაში იჭერდ-
ნენ უიარაღო ქართველი ქალები. მათ ისინი ტყეებიდან გამოჰყავ-
დათ, არცხვენდნენ, აშიშვლებდნენ და სულგრძელად იქცეოდნენ,
არ ხოცავდნენ, გზას უჩვენებდნენ თავიანთი ქვეყნისაკენ.

ისტორიკოსი ვახუშტი ამ ომში მეფე ლუარსაბის დიდ წარმა-
ტებას აღნიშნავს, მაგრამ ყველას წინაშე განსაკუთრებულ უპირა-
ტესობას არც მოურავს გიორგი სააკაძეს უყარავს: „ამა ომსა შინა
ფრიად მხნედ გამოჩნდენ მეფე ლუარსაბ და უფროსად მოურავი“. მოურავის მიერ ამ ბრძოლაში გაწეულმა სამსახურმა კვლავ შეარჩი-
ა ერთმანეთს მეფე და მოურავი. მის უანგარობას, რაც იმით დამ-
ტკიცდა, რომ ომით მოპოვებული დიდძალი ნადავლი თვითონ კი
არ მიისაკუთრა, არამედ სამეფოს შესძინა, ჯარისა და ხალხის მიერ
მისი სამხედრო ღირსების დაფასებას, ახალი უკმაყოფილება მოჰყ-
ვა. ეს უკმაყოფილება იმ ნადიმის შემდეგ გამოვლინდა, მოურავმა
მეფესა და მის ამაღას ნოსტეში რომ გაუმართა. ამ უკმაყოფილების
მავნე შედეგი მეფისა და მთელი სამეფოსათვის არეულობის მიზეზი
გახდა.

სახელოვანი გამარჯვების მესამე დღეს მეფე, მისი კარისკაცე-
ბი და წარჩინებული თანამებრძოლები მოურავმა სანადიმოდ ნოს-
ტეში მიიწვია. ნოსტე იმ დროს სააკაძეთა რეზიდენცია და მთავარი

დაბა იყო. მეფეს მოურავის ოჯახი გმირი რაინდის ციხეში დახვდა. მოურავის მასპინძლობით პატივნაცემი ჭაბუკი მეფე მისი დის სილამაზემ გაიტაცა და უმაღლე გადაწყვიტა მასთან შეუღლება. ქალს დიდგვაროვნობა არ ამკობდა და წინდახედული მოურავი ითვალისწინებდა იმ უარყოფით "შედევებს", ასეთ პირთან მეფის ქორწინებას რომ მოჰყვებოდა. ამიტომაც იყო, რომ ბევრს ეცადა მეფის გულიდან ეს წადილი აღმოეფხვრე, მაგრამ მოურავის რჩევაც და მეფის დედის — თავად ლიპარიტის ასულის, ქვრივი დედოფლის მარიამის დაბეჯითებითი შთაგონებაც უნაყოფო აღმოჩნდა. გმირი-რაინდის დაი გამარჯვებულმა მეფემ თავის ღირსად მიიჩნია. ქვათახევის მონასტერში¹ ქორწინების წესი სწავლულმა მოძღვარმა „ქარგა მკოდნე იოსებ კანდელაკმა“ შეასრულა.

მოურავმა იმდროინდელი შეხედულებების თანახმად მეფესთან ნათესაური კავშირის გაბმით თითქოს განადიდა თავისი გვარი, მაგრამ მისი ზეიმი ხანმოკლე აღმოჩნდა. კავთისხევში მეფე-დედოფლის ექვს თვეს ყოფნა, მშვიდობიანი და სიამოვნებით აღსავსე ცხოვრება² მეფის ახლობელი კარისკაცების, თავადების უპირველესად კი ჭაბუკი მეფის ბიძგის შადიმან ბარათაშვილის საიდუმლო მტრობამ დაარღვია. შადიმანი და მეფის სასახლის სხვა დიდებულნი მეფეს ხალხის საყოველთაო სიძულვილით აშინებდნენ. ისინი აშკარად უკმაყოფილო იყვნენ მეფის ღირსების დამამცირებელი საქციელით და განქორწინებასა და სააკაძის მთელი გვარის ამოწყვეტას მოითხოვდნენ. მეფე ლუარსაბი მტკიცედ ეწინააღმდეგებოდა კარისკაცთა წინადადებებს. მას ზნეობა და სარწმუნოება დიდად მიაჩნდა და მრისხანედ უარყოფდა იმათ საშინელ წადილს, მაგრამ საბოლოოდ კარისკაცებმა მეფე მაინც დაიყოლიეს, მოურავის შეპყრობა გამოსთხოვეს, განქორწინებაზე დაითანხმეს. ამ გზით სურდათ მშვიდობა დაემყარებინათ და მეფის ტახტზე ის პატივისცემა აღედგინათ, რაც მან მოურავის დის დედოფლად ასვლის დღიდან დაკარგა. 1610 წლის 20 მაისს მეფის კარის დიდებულებმა მეფის სახელით წავკისის სამეფო-საზაფხულო სასახლეში გიორგი სააკაძე მოიპატიჟეს და მოურავს მეფესთან და კარისკაცებთან ერთად ყარაიის ველებში ნადირობა შესთავაზეს. გიორგი სააკაძეს ეკვიც არ დაბადებია, რომ მის წინააღმდეგ შეთქმულება იქნებოდა მოწყობილი და თანხმობა გამოთქვა, გაზაფხულის ამ მშვენიერ დროს მონაწილეობა მიეღო მეფის ჩვეულებრივ გართობაში. მაგ-

რამ მეორე დღესვე სახლთუხუცესმა თავადმა — ბააკა (კახაბერ) ხერხეულიძემ მოურავს გაუმყდენა მეფის კარისკაცთა საიდუმლო განზრახვა, რაც მეფემ არ იცოდა. აღელვებული მოურავი მოახტა უბელო ცხენს და გაქცა თავის მამულში, საკუთარი ოჯახის გადასარჩენად. მას თავისი ერთგული რაზმით თავადი შადიმან ბრათაშვილი დაედევნა, მაგრამ ამოიღ.

მოურავმა ნეგოს, გელიყარისა და დიდგორის მთები და გოსტიბეს ხეობა გაიარა, თავის ციხე-სიმაგრე ნოსტეს მიაღწია. აქ ძვირფასეულობის ნაწილი გამოკრიფა და ოჯახიანად ნოსტეს ციხის ირგვლივ მდებარე ვიწროებში გამაგრდა. მდევარმა რაზმმა ალყა შემოარტყა ციხეს, მაგრამ იქ სააკაძე რომ ვერ აღმოაჩინა, ციხე გაძარცვა, ნაცრისა და ნანგრევების გროვად აქცია.

ბედ-იღბლის უკუღმართობა კარგად მოეხსენებოდა მოურავს და ამ უბედურებით გული როდი გაიტეხა. თავისი ოჯახითა და შვილი ერთგული მსახურით, მათ შორის აზნაური პაპუნა ჩივაძის¹⁵ თანხლებით, ღამით ტყე-ღრეებით დიდგორის სიმაღლეები გადაიარა და განთიადზე უკვე სოფელ თელოვანს გასცდა. მათ დილის 6 საათზე მცხეთის ახლო მდებარე სოფელ კარსანს¹⁶ მიაღწიეს და ღვთისმშობლის სასწაულმოქმედი ხატის ეკლესიასთან მივიდნენ.

მოურავი არ შეუშინდა მცხეთის ხიდის დასაცავად დაყენებულ 60 კაცისაგან შემდგარ რაზმს, გული გაუმაგრა ცოლს უფალი მაცხოვრის სახელით, გადასწერა ყველას პირჯვარი და პირველმა გადაუშვა თავისი ცხენი მდ. მტკვარში მეორე ნაპირზე გასაცურავად. მას მიჰყვა ცოლი და ყველა მხლებელი. ხიდის მცველებმა ვერ შეამჩნიეს მოურავი და მისი ოჯახი, რომელნიც მცხეთის ტაძრისაკენ გაეშურნენ უფალ მაცხოვრისათვის მადლობის შესაწირავად. ბედნიერი მშვიდობიანი გზის სამადლობლად ოჯახმა ტაძარს 60 მარჩილად ღირებული ოქროს თასი შესწირა. არსებობს გადმოცემა, რომ მდ. მტკვარში გაცურვამდე, რაც ივნისში მეტად სახიფათო იყო, მოურავი ცოლს შეეკითხა: ხომ არ გეშინია აღიდებელი მდინარისაო, „განა შეიძლება მოურავის ცოლს ეშინოდეს?“ — უპასუხა თურმე ცოლმა და, როგორც მითოლოგიურმა ამორძალმა, თამამად შეაგდო ცხენი წყალში, მარჯვედ გაჰკვეთა მტკვრის მღვრიე ტალღები.

უბედურებით დევნილმა გიორგი სააკაძემ თავისი ოჯახით სოფელ მისაქციელს მიაღწია.¹⁷ აქ მოურავს თავისი სიამარი, მამაკო

ნუგზარ ერისთავი დახვდა. გმირისა და მისი ოჯახის გაჭირვებულმა მდგომარეობამ ძალიან შეაწუხა ნუგზარი,¹⁸ ამ ძლიერი ერისთავის გულში მეფისათვის საშიში მრისხანება და უკმაყოფილება დაბადა. მაგრამ ამ შემთხვევაში ნუგზარმა ისეთი ნებისყოფა გამოიჩინა, უშიშარი გიორგი სააკაძე მისგან რომ მოელოდა. ნუგზარმა იცოდა, რომ რაკი დევნილი სააკაძე თავის სამფლობელოში მიიღო, მშვიდობიანად ყოფნის იმედი აღარ უნდა ჰქონოდა და უკანასკნელ საშუალებას მიმართა — გადაწყვიტა, თავისი თავიცა და მოურავიც სპარსეთის შაჰის მფარველობის მოპოვებით გადაერჩინა. ორივემ გადაწყვიტეს ოჯახებიანად სპარსეთში გამგზავრებულაყვნენ და შაჰის წინაშე პირლად გაემართლებინათ თავი იმ საქმეში, რამაც სამეფოს მშვიდობიანობა შეარყია. ღამით ქ. ანანურიდან ნუგზარი და მოურავი მდ. არაგვზე გადავიდნენ, საგურამოს გზით გასწიეს და ლოჭინის ახლოს გავლით განთიადზე მდ. მტკვარზე ყურყუთას¹⁹ ფონს მიადწიეს. ფონს მეფის მდევარი რაზმი იცავდა კოლოტაურის მეთაურობით. კოლოტაურმა გაბედა ფონზე მგზავრთა გაჩერება. ამით შეურაცხყოფილმა მოურავმა კოლოტაური შუბით გადმოაგდო ცხენიდან, მაგრამ სულგრძელად მოექცა, სიცოცხლე შეუნარჩუნა. აღჯაყალაში, ანუ თეთრ ციხეში,²⁰ სპარსეთის სამფლობელოში, ე. ი. ახლანდელ ბორჩალოს მაზრაში, მოურავმა მცირე ხანს შეისვენა. ნუგზარმა და გიორგიმ სამშობლოდან საბედისწერო გაქცევის სამწუხარო დღეების შემდეგ ოჯახი აქ, სპარსთა სამფლობელოში დატოვეს და თვითონ ისპაჰანში გაემგზავრნენ. შაჰ-აბას დიდმა ისინი წყალობით მიიღო ყველაფერი, რაც კი საჭირო იყო, მისცა, უხვად დაასაჩუქრა. ამით შაჰს სურდა თავისი დიდი ხნის საიდუმლო წადილისათვის მიეღწია. მოესპო საქართველოში სამეფო ხელისუფლება და ქართველები მაჰმადიანობაზე მოქცევით დაემორჩილებინა სპარსეთისათვის.

თავადმა გიორგი სააკაძემ და ნუგზარ ერისთავმა შესჩივლეს შაჰს მეფე ლუარსაბსა და მის სამეფოზე და გაუმჟღავნეს ქართველ მეფეთა საიდუმლო მიმოწერა რუსეთთან მის მფარველობაში მიღების თაობაზე.

ისპაანში ჩასვლის შემდეგ გიორგი სააკაძე შაჰმა მალე ჩააბანდოეთის წინააღმდეგ ლაშქრობაში. შაჰის კარზე ნაქებმა სააკაძის გულადობამ შაჰს ნდობა განუმტკიცა. შაჰმა სააკაძე წარმატებით გამოიყენა თურქებთან ომშიაც, სადაც ბაღდადის სიმაგრეთა აღების

დროს მოჰკლეს მოურავის ერთადერთი ძმა, რომელიც ხოტბა შეესწამა მუღია „მოურავიანში“.²¹

მოურავმა სახელი გაითქვა მთელ სპარსეთში. მას ყველგან სიხარულითა და ყიჟინით ხვდებოდნენ. პოეტები ხოტბას ასხამდნენ მის გამირულ ღვაწლს.

ისპაანშიც, შაჰის სასახლეშიც მას უმღეროდნენ. ქართულად თარგმნილმა ამ სიმღერებმა მალე თბილისამდეც მოაღწია. ხალხი მათ ქუჩებში მღეროდა, რაც მეფის სასახლემდე აღწევდა და ძილს უფრთხოებდა გიორგი სააკაძის მტრებს.²²

გიორგი სააკაძის სიმამრი, მამაცი ნუგზარ ერისთავი შაჰმა საქართველოში გამოგზავნა, მეფე ლუარსაბთან საჩუქრები და სიგელი გამოატანა და დაავალა, ლუარსაბი დაარწმუნე, შაჰი კეთილი თვალთ გიყურებსო.

კახეთის უფლისწულს თეიმურაზს, მეფე დავითის შვილს, შაჰ-აბასმა კახეთის მეფობა მიუღოცა.²³ ეს ის თეიმურაზი იყო, რომლის ბიძა კონსტანტინემ რუსეთის ელჩის ტატიშჩევის თვალწინ ვერაგულად დახოცა თავისი მამა ალექსანდრე და ძმა გიორგი, რისთვისაც იგი კახელებმა მოკლეს.

შაჰის ბრძანებინ თეიმურაზი მეფე ლუარსაბის უფროს დას ხორეშანს უნდა შეუღლებოდა. ხორეშანი თეიმურაზის ნათესავი იყო და შაჰმა კარგად იცოდა, რომ მათ მართლმადიდებელი ეკლესიის წესით ეკრძალებოდათ შეუღლება. ეკლესიის მოძღვარნი, მეფე და ხალხი წინასწარ ხედავდნენ შაჰის საზარელ განზრახვას, იმას, რომ შაჰს სურდა ეკლესიის წესების დარღვევით თანდათან შეერყია ქრისტიანობის სიმტკიცე, ქართველები მაჰმადიანობასთან დაეახლოვებინა. დაქვრივებული თეიმურაზი, რომელსაც გურიელის ასულ ანასთან პირველი ქორწინებით უკვე შვილები ჰყავდა, ემუდარებოდა შაჰს, ნუ მთხოვ ამ წადილის შესრულებასო. შენსა და ლუარსაბს შორის მტრობა არის ჩამოვარდნილი, — ეუბნებოდა მას შაჰი, — ლუარსაბის დასთან ქორწინება შენ ჩემთან ნათესაობით დაგაკავშირებს, თქვენ შორის კი სიყვარულსა და მშვიდობას დაამყარებსო. ლუარსაბის და, — უპასუხებდა თეიმურაზი, — პაპაჩემის ასულის შვილიშვილია და ჩემი სარწმუნოება მიკრძალავს მასთან ქორწინებასო.

ნაწყენი და განრისხებული შაჰი თავისი სურვილის სიტყვაშეუბრუნებლად შესრულებას მოითხოვდა. ისტორიკოსები აღნიშნა-

ვენ, რომ შაჰს, დაიმედებულს იმით, რომ ლუარსაბი თეიმურაზის უარს ეტყოდა თავისი დის მითხოვებაზე, უნდოდა მიზეზი ჰქონოდა ომის დაწყებისა, რომელზედაც მიუხედავად ამისა, ცბიერი შაჰი მაინც ფიქრობდა.

კახეთში მოსული თეიმურაზი, მალე ეკლესიის იძულებული კურთხევითა და მიტროპოლიტების ნებართვით, ქალაქ გრემში 1612 წელს დაქორწინდა ხორეშანზე.

ყაზახის ხანისთვის შაჰის მიერ სადუმლოდ მიცემული ბრძანება, შეეკრება ჯარი, შეპირილიყო ქართლში, მოეკლა მეფე ლუარსაბი და მისი თავი, გამარჯვების ნიშნად, სპარსეთში გაეგზავნა, ლუარსაბმა ყაზახში საამისო სამზადისის დაწყებამდე ვერ შეიტყო. იმავე შაჰის განკარგულებით თვითონ ლუარსაბ მეფე ყაზახის ხანის მოსაკლავად სწრაფად უნდა დაძრულიყო.

ყაზახის ხანმა ვერ მოასწრო შაჰის დეალების შესრულება, ქართლისაკენ გალაშქრება, როცა ლუარსაბი უკვე ყაზახის საზღვარზე გაჩნდა, დაამარცხა ქართველების წინააღმდეგ შეკრებილი ჯარი, შეიპყრო ხანი, მოჰკვეთა თავი და გულის მოსაგებად შაჰს გაუგზავნა. აქ მეფე მიხვდა, რომ ცბიერი და ვერაგი შაჰი მეფისა და ქართველი ხალხისადმი ყაზახი თათრების მტრობასა და სიძულვილს ხელოვნურად ქმნიდა.

შაჰი, ერთი მხრივ, ქართლის მეფეს აჯილდოებდა ყაზახის ხანის მოკვლისათვის, მეორე მხრივ, რისხვას ანთხევდა მეფე თეიმურაზისადმი, ქართველი სარდლის ქაიხოსრო ომანიშვილის ვერაგულად მოკვლის გამო;²⁴ ამ მკვლელობას კახეთში უკმაყოფილება მოჰყვა. კახეთის დიდებულთაგან ზოგმა ისიც კი განიზრახა, შეთქმულება მოეწყოთ, მეფე მოეკლათ და ამით შური ეძიათ. შაჰმა კახეთში ჩამოეარდნილი არეულობა და ქართლის მეფისადმი მოსაზღვრე მაჰმადიანურ სამფლობელოთა მტრობა გამოიყენა და განჯისაკენ დაიძრა.

1615 წლის მარტში მან განჯა დაიპყრო. ცბიერი შაჰი, რომელსაც თან ახლდა გიორგი სააკაძე, თეიმურაზს თავისი ლაშქრობის მიზანს არ უმკლავებდა. იგი სწერდა: „მოვდივარ თურქების წინააღმდეგ; ერთგულების საწინდრად მომეცი შენი შვილი; ასე მოიქცე შენი პაპაც. ამით დაამტკიცებ ჩემდამი შენს ერთგულებას“. შეწუხებულმა მეფემ დიდებულნი სათათბიროდ მოიხმო. მათი რჩევით გადაწყდა შეესრულებინათ შაჰის ეს საშინელი წადილი,

როთაც შეიძლება ქვეყანა გადაერჩინათ. მეფე გრძნობდა შაჰის კერაგობას, იცოდა მისი განზრახვა, მაგრამ კახელთა დაბეჭდვით ზვეწით დასაღუპავად გაწირა თავისი უმცროსი ვაჟი ალექსანდრე. თეიმურაზის დედა, ქერივი დედოფალი ქეთევანი ამ საზარელი ამბის გამო ცრემლით ივსებოდა და გადაწყვიტა, შვილიშვილთან ერთად თვითონაც წასულიყო მკაცრ შაჰთან ხალხის, შვილისა და შვილიშვილის შემავედრებლად. თავადი ნოდარ ჯორჯაძე შაჰის ტახტის წინაშე ელჩად წარსდგა, საჩუქრები მიართვა და ერთგულება მოახსენა. შაჰი ამით არ დაკმაყოფილდა და მრისხანედ მისწერა მეფეს: „განა მე არა ვარ შენი შვილის ბიძა და აღმზრდელი? შენ ჩემს მეგობრობას მოიბოვებ, დედაშენს სათანადო პატივს ვცემ და შენთანვე დავაბრუნებო“. თეიმურაზი თავისი დედისაგან გაფრთხილებული იყო, რომ შაჰს მთელი სამეფო სახლის დატყვევება და მოსპობა ჰქონდა განზრახული და მეტად უმძიმდა ამ ახალი მოთხოვნის შესრულება. შაჰ-აბასის ლაშქრობის შიშით თავზარდაცემული კახელები ცრემლით ემუდარებოდნენ მეფეს, დათანხმებოდა შაჰის ახალ სურვილს. „ორჯერ არ იყავი შენ მასთან? — ეუბნებოდნენ მეფეს, — განა ორჯერვე არ დაგიხვდა იგი პატივითა და საჩუქრებით? შვილის მიცემასზე უარის თქმით რატომ უნდა მივცეთ მას საბაბი კახეფის აოხრებისა? ჩვენ ვიცით, რომ იგი ბავშვს არაფერს აენებსო“.

უფროსი ვაჟი ლევანიც, რომლის გადარჩენაც სათუო იყო, სამუდამოდ გამოეთხოვა უბედურ მამას და სახლთუხუცესმა თავადმა დავით ასლანიშვილმა იგი შაჰ-აბასს წარუდგინა.

დასასვენებლად და ჭარის გასაძლიერებლად განჯაში გაჩერებულმა შაჰმა მეფე თეიმურაზს მისწერა: „ჩემდამი შენს ერთგულებაში ეჭვი არ მეპარება; შენ გასწირე შენი შვილები; თვითონაც მოდი, საჩუქრები მიიღე და დაუბრუნდი მშვიდობიან სამეფოსო“. შემკრთალ მეფეს დავვიანებით გამოუცხადეს თანაგრძნობა თავისმა ქვეშევრდომებმა, მთელმა სამეფომ, ეკლესიის მოძღვრებმა. ყველა ალაპარაკდა შაჰის ვერაგობაზე; ყველგან გაისმოდა გმინვა და ტირილი უმწეო კახელებისა...

თავსდატეხილი და მოსალოდნელი უბედურებით შემკრთალმა და შეწუხებულმა თეიმურაზმა გადაწყვიტა, უკანასკნელი ღონისძიებებისათვის მიემართა — ქართლის მეფეს ლუარსაბს დაკავშირე-

ბოდა და შაჰის ძალებისათვის გაერთიანებული ძალა დაეპირისპირებინა.

ქართლის მეფე ლუარსაბმა, შაჰისა და განსაკუთრებით გიორგი სააკაძის მოქმედებით შეშინებულმა, ჯარი შეკრიბა და დაბა მუკურ⁷ ზანთან, მდ. იორის მარცხენა ნაპირის მთელ ხაზზე თავი მოუყარა. აქ ქართლის მეფე ლუარსაბმა და კახეთის მეფე თეიმურაზმა კახეთისაკენ ტყე-ტყე მიმავალი ერთადერთი გზა ჩახერგეს. ომისათვის ქართველ მეფეთა მზადებამ შეაშინა შაჰ-აბასი; შეძრწუნებულმა შაჰმა გიორგი სააკაძეს მიმართა. მამაცი და თადარიგიანი სარდალი დაემხო შაჰის წინაშე და მოხსენა: მეფეო, კისრად ვიღებ სამ დღეში თქვენს აქედან გაყვანასო. დამშვიდებულმა შაჰმა მას ნათქვამის აღსრულება მიანდო. გიორგი სააკაძემ გვერდი აუარა ჩახერგილ გზას და შაჰის მთელი ქვეითი ჯარი ტყეთა და მთათა გავლით გაიყვანა კახეთში და სიღნაღთან გაჩნდა. მოურავის ასეთი მოულოდნელი მოქმედებით შეშინებულმა ქართველთა ჯარმა მიატოვა ჩახერგილი გზა და შაჰმაც შეუფერხებლად გაატარა ჯარი²⁵ სააკაძის ჯართან შესაერთებლად.

ვახუშტის ცნობით, ნუგზარ არაგვის ერისთავი, იესე ქსნის ერისთავი, ანდრუყაფარ ამილახვარი, ფეშანგი ფალავანდიშვილი და აღათანგ ხერხეულიძე, გიორგი სააკაძის მიერ წაქეზებულნი, თავიანთი რაზმებით განჯაში შაჰთან გამოცხადდნენ და მორჩილებით აღუთქვეს ქართლის მეფის წინააღმდეგ სამსახური²⁶. ამან ძირი გამოუთხარა ხალხის სულისკვეთებას, მის მზადყოფნას, ძლიერ მტერს შებმოდა, ქართველ მეფეებს წარმატების იმედი გაუქარწყლა და მოსპო საქართველოს გადარჩენის ყოველი საშუალება. ღვთისანაბარად დარჩენილმა ხალხმა დაყარა უკვე უსარგებლო იარაღი და მთებში გაიხიზნა. მეფე თეიმურაზმა ჯარი დაშალა და ქართლში გადავიდა. ქართლი იმ დროს შიშსა და მწუხარებას მოეცვა. ღალატმა თავი იჩინა კახეთშიაც. შაჰის მიერ გაგზავნილი მოწინავე ჯარი მდ. მტკვარზე გადავიდა და ჟაღეთს მიაღდა. გზად შეხვედრილი მწყემსები სპარსელებმა ტყვედ წაიყვანეს და შაჰს წარუდგინეს. შაჰმა ისინი დაასახუქრა და თავთავიანთ ადგილებში დააბრუნა. ასეთი მოპყრობა საკმაო აღმოჩნდა იმისათვის, რომ ჰკუთასუსტ ადამიანებში შაჰს ხალხის მწყალობელის სახელი მოეპოვებინა. შაჰის ვერაგობამ მიზანს მიაღწია. კახელები მეფეს გადაუდგნენ და თავიანთ მომავალ დამმონებელს ეგებებოდნენ. თეიმურაზი ოჯახიანად

გადავიდა მეფე ლუარსაბთან, დაბა მუხრანში. შაჰმა ომი გამოცხადა ორივე მეფეს, რომელთაც აღარც ჯარი ჰყავდათ და ელარც სარდლები.

კახეთში ყოველი მხრიდან შემოსეულმა მტრის ჯარმა ხალხი აიძულა შაჰის ძალაუფლებას დამორჩილებოდა. ქართლის მეფემ ლუარსაბმა და კახეთის მეფემ თეიმურაზმა, გადარჩენის სხვა საშუალება რომ არ ჰქონდათ, თავშესაფარი იმერეთის მეფე გიორგი მესამესთან ჰპოვეს, რომელმაც მათი ოჯახები პატივით მიიღო, თუმცა შაჰისა, მის ხელქვეით მოქცეული ქართველთა რაზმებისა და ქართველ მეფეთაგან განდგომილ ქართველი თავადებისაგან საფრთხეს ვოელოდა.

კახეთისა და თბილისის გავლით ქართლისაკენ შაჰის ორი რაზმი მიემართებოდა. ისინი გაქცეულ მეფეებს დაედევნენ, თითქოს მათ მიერ აღელვებული ხალხის გადარჩენა სურდათ. თვითონ შაჰი კი ჯარით ჯერ კახეთში შემოვიდა, შემდეგ კი, მღ. არაგვზე გადავიდა (სადაც არაგვი მტკვარს ერთვის) და მალე ქალაქ გორში შევიდა.

კახეთის გამგებლებად შაჰმა მასთან მორჩილებით გამოცხადებული თავადები ნოდარ ჯორჯაძე და დავით ასლანიშვილი დატოვა.

რაკი იმერეთისაკენ მიმავალი გზის გადალახვა იოლი არ იყო, თანაც რაკი იმერლები საომრად უმზადებოდნენ, შაჰმა ვადაიფიქრა ლიხთიმერეთის სახიფათო მთებზე გადასვლა. შაჰი დარწმუნებული იყო, რომ ქართლი და კახეთი, რომლებსაც უძველესი დროიდან სპარსულ ზნე-ჩვეულებათა ზეგავლენა ემჩნეოდა, ადვილად დამორჩილებოდნენ სპარსელების ძალაუფლებას. ქართველ მეფეთა მიმართ შურისძიებით აღვსილი შაჰ-აბასი იმერეთის მეფე გიორგი მესამეს მასთან თავშეფარებული მეფეების — ლუარსაბისა და თეიმურაზის გაცემას სთხოვდა. მეფე გიორგი შუამავალი გახდა ბედისაგან დევნილ მეფეებსა და შაჰ-აბასს შორის. მან იმერეთის კათალიკოსი მალაქია და თავისი სახლთუხუცესი თავადი ლევან აბაშიძე საჩუქრებით, მშვიდობის მოციქულად გაგზავნა შაჰთან. იმერეთის მოძღვარი თავისი ამალით ქ. გორში შაჰის წინაშე წარსდგა და მეფის სახელით მოახსენა: „გვედრები წყალობას, გთხოვთ დაუბრუნოთ მეფეებს თავიანთი სამეფოები, და დააკისროთ ქვეშევრდომობა მათთა მამა-პაპათა მსგავსად“. მრისხანე შაჰი დარწმუნდა, რომ მეფეთა ძალით გამოთხოვა შეუძლებელი იყო. ამიტომ ცბიე-

რება ირჩია: იმერეთში მეფე ლუარსაბის ბიძა ქართველი თავადი შადიმანი გაგზავნა და დაავალა, მეფე დაარწმუნე, რომ მის მიმართ კეთილად ვარ განწყობილი, განა დავტოვებ მეფე ლუარსაბს, მეფე სიმონის შვილიშვილს, მეფე გიორგის შვილსო; მას, კახეთის მეფის თეიმურაზის მიერ მოტყუებულს, სამეფოს დაბრუნებასა და სხვა ყოველ სიკეთეს ვპირდებითო. შაჰმა თავის მხრივ კათალიკოსი მალაქია და მისი ამაღა უხვად დაასაჩუქრა და დააბარა: „თეიმურაზი ჩემი ძველი მტერია, მას მე არ ვენდობი; ლუარსაბის წინაპართა დამსახურებას კი ვაფასებ. დაბრუნდეს ჩემთან და მე მას დავასაჩუქრებო“.

შაჰის მიერ კათალიკოს მალაქიასთან ერთად გაგზავნილმა თავადმა შადიმან ბარათაშვილმა და სპარსეთის სამეფო კარის ერთერთმა საჭურისმა, მეფე არჩილის ლექსებში მუსაიბად დასახელებულმა²⁷, შაჰის სახელით გადასცეს მეფე ლუარსაბს ძვირფასი თვლებით შემკული ხმალი და ლუარსაბის დის — შაჰ-აბასის მეუღლის წერილი. ლუარსაბს თავისი და სწერდა, მორჩილებით გამოცხადდი შაჰთან, მე ეტკვი არ მეპარება შენდამი შაჰის სიყვარულსა და გულწრფელობაშიო. მეფე უკვე ცხენზე იჯდა და მზად იყო იმერეთიდან გამოსამგზავრებლად, მაგრამ მას მეფე გიორგი, მეფე თეიმურაზი და იმერეთის ხალხი აჩერებდა.

სამშობლოს სიყვარულით გამსჭვალულ მეფე ლუარსაბს აღელებდა ქვეყნის ბუნდოვანი მომავალი და მან გადაწყვიტა, ხალხისათვის თავი შეეწირა. მას ეშინოდა შურისძიებისა, რომელსაც ქართველ ხალხს და ქრისტიანულ სარწმუნოებას თავს დაატეხდა შაჰი. მეფე ამბობდა, თუ არ ვეახელი, შაჰი ჩემს ხალხს ქართლიდან აპყრის, სამეფოს ააოხრებს და ეს კი ღვთის წინაშე ჩემი შეცოდება იქნებაო. ლუარსაბმა პირჯვარი გადაიწერა, თავისი და შთამომავლობის ბედ-იღბალი ღმერთს მიანდო და ქართლში გაემგზავრა.

შაჰ-აბასს შეატყობინეს, მეფე ლუარსაბი რომ გამოემგზავრა და თითქოს მის შესაგებებლად მიდისო, იმერეთისაკენ მიმავალი გზადაგზა ნადირობით ერთობოდა. შაჰის მხლებელმა რაზმმა მოახლოებულ მეფე უმაღლვე შენიშნა. შაჰი და ლუარსაბი პირველად დაბა რუისში შეხვდნენ ერთმანეთს²⁸. ისტორიკოსი წერს, შაჰი მეფეს გადაეხვია და ატირდაო, მისალმებისთანავე შაჰმა გაკვირვება გამოთქვა ლუარსაბის ახოვანებით, სასიამოვნო და ვაჟკაცური ტანადობით და თავისი ერთგული და საყვარელი შვილი უწოდაო.

მიზანს რომ მიალწია, შაჰმა დაუყოვნებლივ გასწია თბილისსკენ, მეფე ლუარსაბთან ერთად, რომელსაც ქართლის სამეფოს დაბრუნებას დაჰპირდა, მაგრამ ამასთანავე სთხოვა ყარაიის ველებს სანადიროდ წავიდეთო. შეფიქრიანებული და ცბიერი შაჰის მიერ შეშინებული მეფე იძულებული გახდა თანხმობა განეცხადებინა.

გამაგრებული თბილისის ციხე, რომელშიც შაჰმა ჯარი და ციხისთავი დატოვა, მეფეს ჯერ კიდევ ეჭვს არ აღუძრავდა, რომ ცუდი რამ მოელოდა; სპარსეთის მორჩილ მეფეთა ხარჯზე ამ ციხეში უწინაც იღვა ჯარი.

სპარსელთა ბანაკის თვალწინ ლუარსაბის პირადმა გამირობამ კიდევ უფრო აღანთო შაჰის გული მეფისადმი შურისძიებით. შაჰს სურდა ქართველებისათვის წაერთმია საშიში ბელადი. შაჰის მეუღლემ — ლუარსაბის დამ თვითონ გააფრთხილა საცოდავი ძმა, არ გამოიჩინო მამაცური თვისებები, ეს შაჰს არ ესიამოვნებო, მაგრამ ამოდ: მოსიყვარულე და გულშემატკივარი დის რჩევამ ვერ გასჭრა და ჰაბუკი მეფე უნებლიეთ გახდა ტყვეობისა და სამშობლოს გარეთ მონობის მსხვერპლი. „მე უკვე ტყვე ვარ, — თქვა ლუარსაბმა, — და ჩემს სამშობლოს ვეღარ ვიხილავო“.

ყარაიის ველიდან შაჰმა, ლუარსაბთან ერთად, ყარაბაღისკენ გასწია, იქიდან კი მაზანდარანში წავიდა. აქ შაჰმა მეფეს წინადადება მისცა რჯული შეეცვალა — მიიღე მაჰმადიანობა და ამით განამტკიცე ჩემთან მეგობრობაო. ეს ღვთის საწინააღმდეგო წინადადება მეფემ არ მიიღო, რის გამოც იგი გულაბის ციხეში დაამწყვდიეს. შვიდი წლის პატიმრობის შემდეგ, 1622 წელს, 35 წლის მეფე შაჰის ბრძანებით თოკით დაახრჩვეს.

კახეთის მეფე თეიმურაზის დატყვევებული შვილებისა და მისივე დედის ქეთევანის ბედიც სპარსეთში შაჰის დაბრუნებისთანავე გადაწყდა. ორივე ვაჟიშვილი დაასატურისეს. მათგან ერთი მაშინვე გარდაიცვალა, მეორე კი სამი წლის შემდეგ დედოფალი ქეთევანი ბევრი ტანჯვის და აწვალეს, მაგრამ მაჰმადიანობა მაინც ვერ მიადებინეს. იგი მარტვილობის გვირგვინს შეეწირა ქალაქ შირაზში, 1624 წელს.

ქართულ გადმოცემებში შემონახულია რამდენიმე ეპიზოდი ქართლში შაჰ-აბასის ყოფნის შესახებ. მათგან აქ მოყვანილია გიორგი სააკაძესთან დაკავშირებული და ცნობისმოყვარეთათვის საყურადღებო ეპიზოდები.

I

ქალაქ გორისკენ ლაშქრობისას შაჰ-აბასს შორიდან ერთაწმინდის ტაძარი შეუმჩნევია, თანმხლებელ მოურავ გიორგი სააკაძისათვის უკითხავს, რა მნიშვნელობა აქვს ქართველი ხალხისათვის ამ ტაძარსო, და ჯარისთვის ერთაწმინდის თვალწარმატაც მიდამოებში გაჩერება უბრძანებია. მეორე დღეს შაჰს ტაძრის დანგრევის ბრძანებაც გაუტყვია. ჯარისკაცები ავარდნილან ტაძრის გუმბათზე და ნგრევა დაუწყიათ. ქრისტიანული სალოცავის სიძულვილით გამსკვალულ შაჰ-აბასს შეეცრად მხედველობის თანდათან დასუსტება უგრძენია. ამ მოულოდნელი ამბით შეძრწუნებულ შაჰს ვერაფრით აუხსნია ყოველთვის მახვილ და უტკივარ თვალთა დაკარგვა. მას დაუძინია და სიზმარში რაღაც უხილავი ძალა უგრძენია, რომელიც უბედურებას უქადადა, შიშით ვალვიძებულს ვერც სიზმრის მნიშვნელობა აუხსნია. მე ვნახე შუბით შეიარაღებული ბუმბერაზი, — უთქვამს შაჰს, — რომელიც მკერდის განგმირვით მემუქრებოდაო. შაჰის სიზმარი სპარსეთის სამეფო ტახტის ასტროლოგ სიზმრის ამხსნელებსაც ვერ აუხსნიათ. მაშინ შაჰის წინაშე წამდგარა გიორგი სააკაძის ამაღლაში მყოფი, ერთაწმინდის მკვიდრი თეთრწვერიანი მოხუცი, გაუბედავს, დაუჩოქია და შაჰისთვის უთქვამს, დასუსტებული მხედველობა დაგიბრუნდება, თუ სასწაულმოქმედ ტაძრის ნგრევას შეაჩერებო, ის ბუმბერაზი, რომელიც სიზმარში გამოგცხადებია, წმინდა ესტატე არისო. შაჰს შეუჩერებია ტაძრის ნგრევა, მოხუცს კი იგი მაშინვე მიუყვანია ტაძარში და უჩვენებია კედელზე დახატული წმ. ესტატე. შაჰი შემკრთალა, რადგანაც იგი ზუსტად მიუმსგავსებია სიზმარში გამოცხადებულისათვის. დიდია, — უთქვამს შაჰს მოხუცისათვის, — თქვენი წინასწარმეტყველიო. იქვე გადაუტყა ერთ-ერთი დიდებულისათვის თავისი აღმოსავლური თვალ-მარგალიტებით შემკული ხმალი, ეფესი და ბუნიკი მოუხსნევინებია და ტაძრისათვის შეუწირავს. შაჰს მაშინვე დაბრუნებია მხედველობა და უხვად დაუჭილდობებია მოხუცი ქართველი ასტროლოგი. ეფესსა და ბუნიკს დიდი ხნის განმავლობაში ჰკიდებდნენ ტაძარში შენახულ წმ. ესტატეს ნაწილებზე, მაგრამ 1794 წელს, მეფე ერეკლეს მოთხოვნით, წმ. ნაწილები თბილისში ჩამოიტანეს ავადმყოფ თეკლა ბატონიშვილისათვის. ამის შემდეგ ისინი ერთაწმინდის ტაძარში აღარ დაუბრუნებიათ და სასახლის ეკლესიაში ინახავდნენ.

1795 წელს, ალა-მაჰმადხანის მიერ თბილისის განადგურების

დროს ეფესი და ბუნიკი, სასახლის სხვა ძვირფასეულობებიც და-
 თად, დიკარგა. ერთი წლის შემდეგ წმ. ესტატეს ნაწილებიდან გა-
 მოსყიდულ იქნა მხოლოდ მარჯვენა მკლავი, რომელიც დღემდე ტა-
 ძარში ინახება. თბილისსა და მთელ საქართველოზე თავდატეხილი
 უკანასკნელი უბედურების მოწმეთაგან ბევრ მოხუცს დღემდე ახ-
 სოვს წმ. ნაწილებიც და მათი სამკაულებიც — შაჰ-აბასის საჩუქრები
 და შეწირულება.

1735 წელს ნადირ-შაჰმა ზემოაღნიშნული სამკაულების ხილვა
 მოისურვა. შაჰ-აბასის მიზაძვით, მანაც აჩუქა ტაძარს სამასამდე მარ-
 გალიტი, რომელიც აბრეშუმის მაგარ ძაფზე ასხმევინა იმ დროს მის
 სალაშქრო პარამხანაში ერთ-ერთ ქართველ ქალს.

ძველ მკვიდრთ ასეთი გადმოცემა ხშირად მოუსმენიათ კახეთის
 მეფე ერეკლე მეორისაგან.

მარგალიტების ეს ასხმა, რომლითაც კათალიკოს ნიკოლოზის
 კურთხევით შემკული იყო წმ. ესტატეს ხატი, 1770 წლამდე არსე-
 ბობდა, ე. ი. იქამდე, სანამ ლეკები გაიტაცებდნენ მას ერთაწმინდის
 ტაძრის გაძარცვის დროს.

II

თბილისიდან შიდა ქართლისაკენ გზადაგზა შაჰ-აბასის ამაღაში
 მყოფი ზოგი ქართველი გულმოდგინედ ეძებდა ხრამებში იას, ტიტა-
 სა და საერთოდ მინდვრის ყვავილებს შაჰისათვის მისართმევად. მდ.
 მტკვრის მარჯვენა მხარეზე, ქართლში შაჰის მგზავრობას არაფერი
 აფერხებდა და იგი ამით კმაყოფილი იყო, მაგრამ ის კი სწყინდა, რომ
 სოფლებში მცხოვრებლები არ ხვდებოდნენ. რაკი ქართველები სპარ-
 სელებისათვის მიუღდომელ ტყეებში იყვნენ გახიზნული, მოსალოდ-
 ნელი საფრთხის შიშით შეფიქრიანებულმა შაჰმა ღამე კავთისხევში
 გაითენა. საღამოთი ზოგიერთმა ქართველმა კვლავ მოწიწებით მიარ-
 თვა შაჰს ყვავილები. შაჰმა მათ მრისხანედ გადახედა, ყვავილები არ
 მიიღო და თქვა: მე ყვავილებს კი არ ვეძებ, არამედ ცოცხალ ადამი-
 ანებს, იმათ, ვინც არ მემორჩილებათ. შაჰი მოკრძალებულად დაარ-
 წმუნეს სურვილი სწრაფად და უცილობლად შესრულდებო, და
 ამით დაუშოშმინეს სიძულვილითა და რისხვით აღგზნებული გული.

III

ნოსტეში ყოფნის დროს გიორგი სააკაძემ, რომელსაც შაჰის
 გულთბილი მოპყრობა არ აკლდა, ამ უკანასკნელს ნებართვა სთხო-

ვა, ჩემს საგვარეულო დაბაში თქვენი ყოფნის აღსანიშნავად, აღმოვაჩინეთ მეფეთა ჩვეულებისამებრ, მარმარილოს სვეტს აღვმართავო, შაჰმა ნება დართო; თადარიგიანმა მოურავმა თავისიანებს უბრძანა, უკან დაბრუნების დროისათვის, ათ დღეში ძეგლი მზად იყოსო. ქალაქ გორიდან მეფე ლუარსაბის თანხლებით დაბრუნებული შაჰი გაჩერდა ძეგლთან, დაათვალიერა იგი და მოურავი უხვად დაასაჩუქრა.

ეს ძეგლი შაჰ-აბასის შემდეგ დიდხანს არ მდგარა. როცა სპარსეთიდან დაბრუნდა და შაჰს უღალატა, იგი თვითონ მოურავმა დაანგრია. მის ადგილზე საყდარი ააშენა, რაც დღემდე არსებობს.

IV

როცა დაბა ნოსტეში გიორგი სააკაძესა და თავის დიდებულებს უმასპინძლდებოდა, შაჰ-აბასმა ყალიონი, ყავა, ღვინო, და თრიაქი მოითხოვა²⁹. „ეს ოთხი საგანი საერთო მხიარულების ოთხი ნაწილი და სიამოვნების კარავის ოთხი დედაბოძიო“, — თქვა შაჰმა.

V

საქართველოში შაჰ-აბასის პირველი ლაშქრობის დროს ქართლის ჯარმა ბრძოლა შაჰის მოწინავე ჯართან შეხვედრისთანავე დაიწყო. ეს ბრძოლა იმდენად გაბედული იყო, რომ შაჰ-აბასის გამოჩენას შეეძლო მხოლოდ გაეძლიერებინა იერიში მამაცი ქართველებისა, რომლებმაც ერთ საათში 2000-მდე სპარსელი გაწყვიტეს. განარჯვების იმედდაკარგულმა სპარსელებმა მათ მხარეზე გადასულ ქართველთა დახმარება ითხოვეს. მოურავ გიორგი სააკაძესთან დაახლოებული კაცი, შაჰის პატივი რომ მოეპოვებინა, მუხარადითა და ჩაჩქანით შემოსილი, შაჰის დასაცავად მის წინ დადგა. ბრძოლა ღამემდე გაგრძელდა და ქართველების უკუქცევით დაბოლოვდა. მეორე დღეს ის ქართველი, რომელიც ხიფათისაგან შაჰის დაცვით პატივის მოპოვებაზე ოცნებობდა, შაჰთან დაიბარეს. შაჰმა იგი სრულიად მოულოდნელი კითხვით გააოცა.

„— როგორ გაბედე ჩემწინ დადგომა გუშინდელ ბრძოლაში?“

„— თქვენი სიცოცხლის გადასარჩენად, დიდო შაჰო“, — უპასუხა მუხლმოდრეკით ქართველმა, — მსურდა შემეწირა საკუთარი სიცოცხლე“.

„ — მაშ შენ მე ლაჩრად ჩამთვალე? — მრისხანედა შაჰმა და ბრძანა, თავი მოკვეთეთო.

VI

გიორგი სააკაძე შეუძრწუნებლად ვერ უყურებდა მეფე ლუარსაბს, რომელიც მის მიმართ არავითარ გულსწყრომას არ გამოთქვამდა. თბილისის ციხე-სიმაგრედან, რასაც შაჰ-აბასი ათვალერებდა, ლუარსაბ მეფემ მიაპყრო თვალი სიონის ტაძარს, პირჯვარი გადაიწერა და დიდებული ლოცვა წარმოთქვა: უფალო, აბატე ჩემს მტრებს. შეძრწუნებულმა გიორგი სააკაძემ ძლივს მოახერხა ეთქვა: „მე ვარ შენი მტერი?“ და თვალები ცრემლით აევსო.

— შენ შეგედლო შური ჩემზე გეძია, — უბასუხა მეფემ, — ხალხს რას ერჩოდი, რომელიც სამუდამოდ დაიღუბა, ან ეკლესიას, რომელმაც შენ სარწმუნოება და ცხოვრება მოგანიჭა?

მონაზონი მაკრინე წერს, ამ წუთიდან გიორგი სააკაძე გულით სპარსეთის მტერი გახდა და გადაწყვიტა, ადრე თუ გვიან ბოლო მოეღო საქართველოში სპარსეთის ბატონობისათვის, რაც მის სულს მძიმე ტვირთად აწვაო.³⁰

VII

ქართლიდან თბილისში რომ ბრუნდებოდა, მცხეთის ზღიდან მისვლისთანავე, შაჰ-აბასი ცხენიდან ჩამოვიდა, ხმალი ქარქაშში ჩააგო და ბრძანა, რომ ქართველთა პირველ სატახტო ქალაქ მცხეთაში მისი ძღვევამოსილი ლაშქრობა ამ ქალაქის სახლებისა და ეკლესიების დანგრევით აღნიშნულიყო. მისი უღმობელი, მრისხანე ბრძანებით ნახევარ საათში სპარსელებმა მოასწრეს ზიდიდან მდ. მტკვრის ნაპირზე 70 სახლის გადაწვა და იერუსალიმის გეთსიმანიის ტაძრის მსგავსად ბორცვზე აშენებული გეთსიმანიის ეკლესიის კამარის დანგრევა: ამ განკარგულებით შეძრწუნებული პატრიარქის ამალის ხუცესი ბერი პართენი, რომელიც ტაძრის ქვეშ ქვაბულში დამალულ ძვირფასეულობას დარაჯობდა, წარსდგა მრისხანე შაჰის წინაშე, მუხლი მოიდრეკა, მიესალმა მის მოსვლას და გაბედა მოეხსენებინა:

— დიღო შაჰო, ნუ დაანგრევ ტაძარს, ღვთის სადიდებლად აგებული, ზეციერი შემოქმედისათვის მიძღვნილს, მან ხომ შენც გიწყალობა გამარჯვება.

— რას მოელი, მოხუცო? — შეეკითხა შაჰი, — რას თხოულობ?

— ნუ დაუნგრევთ ტაძარს თქვენს მორჩილ ხალხს, ეს ტაძარი სპარსელთა მფარველობით ჩვენმა მეფეებმა ააშენეს, მას პატივსაც სცემდნენ და მდიდრად ასაჩუქრებდნენ შაჰებიო.

შაჰმა ბრძანა შეეჩერებინათ ნგრევა, შევიდა ტაძარში, დაათვალიერა შიგნით, წინ ხალიჩა დააგებინა, შეასრულა ლოცვა და აქვე ბრძანა, დაეწერათ მტკიცების სიგელი მთელ ქონებაზე, რაც კი ძველი ღროიდან ტაძრისთვის ქართლისა და კახეთის მეფეებს შეეწირათ. ძვირფასეულობა რომ ვერ იპოვა, რაც ტაძარში ეგულებოდა, შაჰი შეეკითხა ხუცესს:

— სადღა არის ტაძრის სიმდიდრე და ნივთები?

— ძვირფასეული ჯერ კიდევ თქვენს მობრძანებამდეა წაღებულნი შორეულ მთებში, — უპასუხა ხუცესმა, იმის შიშით, გადამალული სამკაულები ხელახლა არ მოძებნოსო, ტაძრის ქვეშ ადგილი უჩვენა, სადაც ტაძრის სალოცავების ნაწილი ინახებოდა, და მოახსენა:

— ამჟამად ტაძარში ამაზე მეტი არაფერია.

— ეს რა სიმდიდრეა? — შეეკითხა შაჰი.

— ყველაზე ძვირფასი, — უპასუხა ხუცესმა, — მაცხოვრის კვართის ნაწილია, სიჩქარისაგან რომ დაავიწყდათ წაღება მეფის მსახურთ.

შაჰმა აიღო ოქროს პატარა კიდობანი, გააღო, ნახა აღისფერი ანაფორის პატარა ნაჭერი, ისევ დაკეტა და გიორგი სააკაძეს გადასცა, სპარსეთში დაბრუნებამდე შეინახეო.

მაცხოვრის ანაფორის ეს ნაწილი 1629 წელს შაჰ-აბასმა საჩუქრად გაუგზავნა რუსეთის მეფეს და პატრიარქ ფილარეტს, რუსეთის ელჩ კორობინის და შაჰ-აბასის კართან მყოფი ვინმე ქართველის როსტომ-ბეგის მეშვეობით.

VIII

შაჰ-აბასმა შენიშნა, ლუარსაბ მეფის ბედზე მოლაპარაკების დროს იმერეთის ელჩები გიორგი სააკაძეს წმ. გიორგის სახელითა და მისი სასწაულმოქმედი ხატით აფიცებდნენ იმერეთის დაბა მრავალძალში, რომელიც იმერლების უდიდესი სათაყვანებელი სალოცავი იყო. ეს რომ შეიტყო, შაჰმა საჩუქრად იმერეთის დიდებულებს მდიდრულად შემკული თავისი ხმალი გადასცა და სთხოვა, ეს საჩუ-

ქარი ტაძრის კედელზე დაჰკიდეთ. გეოგრაფი ვახუშტი აღნიშნავს, რომელიც შაჰ-აბასის ხმალი მრავალძლის ეკლესიაში ჩამოჰკიდეს, როგორც შაჰ-აბასის დიდი საჩუქარიო, და დასძენს: „არა თუ სარწმუნოებით, არამე ჰცნან რამეთუ ხმალი მისი ჰკიდავს მუნ“.

ეს ხმალი 1745 წელსაც ხსენებულ ეკლესიაში იყო. არ ვიცით ვხლაც იქვე არის თუ არა.

IX

იმერეთის საზღვრიდან ქართლში დაბრუნებისას შაჰს გულმოსაგებად დაბა კარალეთის მცხოვრები ლამაზი ქალწულები წარუდგინეს, რომელნიც მან თავისი ამალის დიდებულებს გადასცა. ქალები პატივითა და აღერსით მიიღეს, მხევლები მიუჩინეს, სამკაულებით მორთეს და რბილი ბუმბულის მდიდრული საწოლები გაუშალეს. ფუფუნებას შეუჩვეველი კარალელი გოგონები მწუხარებით დასტიროდნენ თავიანთ უბედურებას. მდიდრული საწოლების და ნახვისას მათ კარალეთის გლეხური ცხოვრება, საამო ჭილობები და ჩალის მუთაქები აგონდებოდათ: „ვאי შენ, კარალულო ჭილაო“, — გაიძახოდნენ ისინი; ეს სიტყვები იმ დროიდან დარჩა ხალხურ გამოთქმად, და დღემდე იმეორებენ საქართველოში შაჰ-აბასის ბარბაროსობის საზარელი დროის გახსენებისას.

X

სიონის ტაძრის დათვალიერებისას შაჰ-აბასმა შენიშნა ერთი ხატი. მასზე მთავარანგელოზი ჯიბრაილი იყო გამოსახული, რომელიც ზეციური მადლის ნიშნად, ქალწულ მარიამს აყვავებულ შტოს აწოდის. ნახატის სილამაზით მოხიბლულმა შაჰმა გიორგი სააკაძეს ხატის მნიშვნელობის ახსნა მოსთხოვა. სააკაძემ განუმარტა ხატის მნიშვნელობა და დაუმატა, ეს ხატი, რომელზედაც წარმოდგენილი არიან მთავარანგელოზი ჯიბრაილი და ქალწული მარიამი, ისლამის დიდწინასწარმეტყველის მიერაც დაშვებულიაო. შაჰ-აბასმა ხატის კედლიდან ჩამოღება და სპარსეთში გაგზავნა ბრძანა:

— დაე, ჰქონდეს იგი მაჰმადის ერთგულ ხალხს, რომელიც ყველას უჩვენებს ნამდვილ თაყვანისცემას, როგორც ღვთის ნება-სურს.

ვილის მათუწყებელი მთავარანგელოზის ჯიბრაილისადმი, ისე წინასწარმეტყველი იესოს დედის — ქალწული მარიამისადმი.

გიორგი სააკაძე, რომელმაც სამშობლო დაკარგა, და სინდისი ქენჯნიდა, სპარსეთში ცხოვრობდა და შაჰის წყალობით სარგებლობდა. იმ დროს ქართლში მეფობდა ბაგრატე, რომელსაც შინაგანი განხეთქილება აწუხებდა. შაჰ-აბასის მიერ თავისთან დატოვებული გიორგი სააკაძე მხოლოდ შორეული მხილველი იყო იმ უბედურებისა, რაც აღეღებდა ქართლს სამეფოს და მეფეს; იგი, როგორც თვითონ წერდა, გულითა და სულით სწუხდა თავისი საყვარელი სამშობლოს უბედურებაზე. ზუგზარის სიკვდილი, — წერდა იგი ზუგზარის უმცროს შვილს ზურაბს, — ხალხის უბედურებაა. აღარ არის რკინის ხელი, რომელიც სამეფოს მყუდროებას იცავდა; აღარ გვეყავს ბელადი, მთელი ხალხისა და პირადად ჩემი იმედი. შენი ძმა ბაადური, რომელიც არაგვის საერისთაოს გამგებლად დარჩა, სულითა და ხორციტაც სუსტია. შენ კი, საყვარელო შვილო ზურაბ, ჩემო აღზრდილო, ყრმობიდან სამხედრო საქმეებისათვის მწიფდებოდი. მოდი ჩემთან, ეახელ დიდ შაჰს და მის საპატიო ტახტთან აღიჭურვე გამგებლის წოდებითა და უფლებებით“³¹.

ზურაბმა შეასრულა რჩევა, თავისი ოჯახით დიდი გზა გაიარა და სპარსეთში შაჰ-აბასს ეახლა. მასთან ერთად შაჰთან ქართლის მეფის ძე, ბაგრატის შვილი სიმონიც გამოცხადდა. იგი ქართლში არსებულ შფოთს, ცალკეული სამთავროების განდგომასა და ბოლოს, შაჰის დაუხმარებლად მშვიდობიანი მეფობის დამყარებას შეუძლებლად თვლიდა.

1619 წელს ქართლის მეფე ბაგრატი გარდაიცვალა. ქართლში შექმნილი აშლილობით შეფიქრიანებულმა შაჰ-აბასმა მეფედ ახალგაზრდა სიმონ მეორე დაამტკიცა და ქართლში გამოისტუმრა. მეფეს თან გამოაყოლა დიდძალი ჯარი ყარჩი-ხანის წინამძღოლობით. შაჰმა საქართველოში გამოისტუმრა აგრეთვე გიორგი სააკაძე, რომელსაც ქართლის მოურავობა აღუდგინა და ზურაბ არაგვის ერისთავიც, რომელსაც არაგვის ერისთავობა ებოძა.

შაჰმა ყარჩი-ხანს საიდუმლოდ უბრძანა კახეთის მთლიანი ამოწყვეტა, ქართლის აყრა და სპარსეთში გადასახლება. მიველებად გიორგი სააკაძის შვილი პაატა და ზურაბ არაგვის ერისთავის ცოლი დატოვა.³²

1623 წელს სიმონ მეფე სპარსთა ჯარის, გიორგი სააკაძისა და

ზურაბ არაგვის ერისთავის თანხლებით თბილისში მოვიდა. სიმონი ქართლის სამეფო ტახტზე აიყვანეს. ქართველებს იმედის შეწყვეტა ხანგრძლივი მშვიდობიანობა დამყარდებო, მაგრამ ეს ასე არ მოხდა. მოურავი, როგორც ყველა მოქმედების მთავარი მოქმედი პირი, იძულებული იყო გარემოებებს დამორჩილებოდა. მას, როგორც ქართლის მოურავს, მოჰყავდა სპარსეთის ჯარი, რომელსაც სურსათ-სანოვაგით, სამხედრო-საჭურვლით ამარაგებდა. იგი ხალხის აზრს და გრძნობებს შაჰის მრისხანე სახელს უმორჩილებდა, დიდებულებს ქედს ახრევენებდა და ყოველგვარ საშუალებას პოულობდა პირადად ამოღებულ იყო, წინდახედულად ნეაგრაუდევო თავისი მომავალი გეგმები შეესრულებინა. მოურავის გულში შაჰისადმი ღალატი იმალებოდა, რაც მან ზურაბს ჯერ კიდევ ქართლში მოსვლაამდე გაანდო.

სპარსელებს არავითარი ეჭვი არ ეპარებოდათ და სრულიად დაენდვნენ მოურავს, რომელმაც სამშობლოს გათავისუფლების განზრახვა ქართლზე სპარსელების ლაშქრობის დაწყებამდე რამდენიმე დღით ადრე კათალიკოსსა და წილკანის ეპისკოპოსს პართენს გაანდო.

კახელებმა მოურავის განზრახვა მაშინ შეიტყვეს, როცა სპარსელთა რაზმი სოფელ ალაიანისა და მუხრანის სამფლობელოს მიდამოებს ანადგურებდა და აოხრებდა. ამავე დროს მოურავმა თავის განზრახვა მეფე თეიმურაზსაც აცნობა.

მეფე სიმონი თბილისში რომ დატოვა, მოურავმა სპარსეთის ჯარი ყარჩი-ხანის მეთაურობით მუხრანში წაიყვანა, საფურცლის ველზე განალაგა და სპარსეთთან მშვიდობის გასამტკიცებლად კახელებს მათთან შეერთება მოუწოდა.

კახეთის თავადებს, ხანთან შესახვედრად დაპატიჟებულთ, მოტყუებით, თითქოს იმისთვის, რომ მათთვის შაჰის გამოგზავნილი საჩუქრები უნდა გადაეცათ, სპარსელებმა მუხრანითურად დაუწყეს ხოცვა „თეჯირსა შინა წინაშე ხანისასა“. მოტყუება გამომჟღავნდა. ეს საკმაო იყო, რომ ხალხის გულში გმირობის ცეცხლი დანთებულ იყო და მოურავმა შესძახა:

— მეგობრებო, იარაღისკენ!

სპარსელები შეკრთნენ, დაიწყო მათი ქლევა. ქართველებს თავის შეურაცხყოფილი ერისა და შელანძღული სალოცავებისათვის შურისგება საბრძოლველად აღაფრთოვანებდა. კახელები, რო-

წელთაც მოურავი მხარს უჭერდა, შეიარაღდნენ თავიანთი ამოხ-
რებლების წინააღმდეგ და აღიმართნენ ღირსების დასაცავად. შუ-
რისძიებით აღგზნებული ქართველთა ჯარი სპარსეთის ჯარს შეესია,
დაამარცხა და გააქცია. მცხეთის გზაზე ცხენით გაქცეული ყარჩი-
ხანი მოურავმა მახვილით განგმირა და თავი მოჰკვეთა. მეორე
დღეს მოურავმა და ზურაბ არაგვის ერისთავმა, დაბა ნორიოსთან
მომხდარ ბრძოლაში, ამაღლების დღეობის დამეს, ყარჩი-ხანის შვი-
ლი ვერდი-ბეგიც გამოასალმეს წუთისოფელს.

სპარსელებზე გამარჯვებას რომ ზეიმობდა, მოურავმა სპარ-
სელთა მძიმე მონობისაგან საქართველოს სრული გათავისუფლების
გეგმა შეადგინა.

მოურავის მოქმედება რომ შეიტყო, შაჰ-აბასმა კახეთის გამგე-
ბელ ფეიქარ-ხანს³³ მოურავის მოჭრილი თავი მოსთხოვა. იმ დროს,
როდესაც შაჰის ბრძანებით მისი შათირი ლოქინის ხევით მიაჭრო-
ლებდა ცხენს კახეთში, ნადირობაზე მყოფმა მოურავმა შემთხვევით
შეიპყრო იგი, იქვე მოკლა, წერილი ამოართვა და წაიკითხა. ეს იყო
შაჰის განკარგულება — მოურავის მოკვლის, კახეთის აოხრებისა
და ხალხის გადასახლების შესახებ. ამ შემთხვევაში, ვახუშტი სამარ-
თლიანად წერს მოურავზე, მისი ასეთი მოქმედებით საქართველო
გადაურჩა მთლიან განადგურებასო; „გარნა თუმც არც ეხილვა მო-
ურავსა წიგნი იგი შათირისა, აყრილიყო მცა ქართლი. გარნა იხსნა
ღმერთმან ერი თავისი ესრეთ“.

მოურავის გეგმით გადარჩენილ ხალხს საბრძოლველად მოუ-
წოდებდნენ. „მე თქვენთან ვარ, — წერდა გიორგი სააკაძე, სამშობ-
ლოს ერთგულ დიდებულებს, — ჩემი მარჯვენა ჯერ კიდევ შემძლეა
შური იძიოს სპარსელებზე დაღვრილი სისხლისათვის. საქართვე-
ლოში ნურც სპარსეთის ბატონობა იქნება, ნურც მაჰმადიანი სიმონ
მეფე“.

მოურავმა ზურაბ ერისთავი ძლიერი ჯარით წარგზავნა კახეთ-
ში ფეიქარ-ხანის წინააღმდეგ საბრძოლველად. თვითონ გიორგი
საკაძე თბილისისაკენ გაემართა, სადაც მეფე სიმონის მცველი
სპარსელთა ჯარი იდგა, სწრაფად დაიკავა თბილისი და მის ციხეს
აღყა შემოარტყა. დროის დაუკარგავად გიორგი სააკაძე კახეთისა-
კენ დაიძრა, რათა ზურაბს შეერთებოდა. ზურაბის მიერ დამარცხე-
ბულმა ფეიქარ-ხანმა ოჯახიანად კახეთიდან გაქცევით გადაირჩინა
თავი. მოურავი და ზურაბი მტკვარზე იორის შესართავის ზემოთ

გადავიდნენ, ფეიქარ-ხანს ქალაქ ბარდავამდე სდიეს, განაგებდა და ბაღი აიღეს და დიდი ნადავლით ქართლში დაბრუნდნენ.

თუმცა თბილისის ციხეში მომწყვდეულ სიმონ მეფეს სპარსელთა გარნიზონი იცავდა, გიორგი სააკაძემ ქართლის გამგებლად ეახტანგ მუხრან-ბატონის შვილი ქაიხოსრო გამოაცხადა.³⁴

ქართლის გამგებლის წოდებით აღჭურვილ ჭაბუკ ქაიხოსროს მოურავი ხელმძღვანელობდა, რომელსაც მთელ სამეფოში მეფის სრული ძალა-უფლება ეჭირა და მართვა-გამგებლობის ყველა საღვე ხელთ ეპყრა.

სახელი გმირისა დიდებით დაავგირგვინეს. მადლიერმა სამშობლომ გიორგის ხალხის მხსნელი, სამშობლოს მამა და ეკლესიის შვილი უწოდა.

ეპისკოპოსნი საკურთხეველის წინ ლოცულობდნენ გიორგი სააკაძის დღეგრძელობისათვის, თითქოს ავიწყდებოდათ ის საშინელი მსხვერპლი, რაც მოჰყვა მის გაუფრთხილებელ სიტყვებს რამდენიმე წლის წინათ შაჰთან რომ თქვა: „ვიდრე ლუარსაბი ცოცხალია, ქართლში მშვიდობა არ იქნებაო“.

მოურავის სწრაფი და დიადი წარმატებებით მოხიბლული დიდებულები და თავადები მასთან მეგობრობას ცდილობდნენ, მის დასახმარებლად ისწრაფოდნენ და თავიანთ რაზმებს ყველგან მისი გამარჯვებული ღროშის ქვეშ აერთიანებდნენ, პოეტები, მესტიერნი განუწყვეტლივ ადიდებდნენ მტრებისათვის საზარელსა და ხალხისათვის სანუგეშო მის სახელს.

ძღვეამოსილმა გამარჯვებამ, ხალხის მხსნელის სახელმა არ გამამპარტაუნა, არ გაადიდკაცა მოურავი.³⁵ მოურავმა, რომელსაც ქართლის გამგებლის ჭაბუკ ქაიხოსროს სრული იმედი არა ჰქონდა და ამავე დროს მეფედ არც სპარსეთის შაჰის მომხრე მაჰმადიანი მეფე სიმონი სურდა, ძველად გაყოფილი ორი სამეფოს—ქართლისა და კახეთის ერთი სკიპტრის ქვეშ გაერთიანება განიზრახა და ამ სასიკეთო მიზნის განსახორციელებლად შავი ზღვის სანაპიროზე არსებულ გონიოს³⁶ ციხე-სიმაგრეში მყოფი, კახეთიდან განდევნილი მეფე თეიმურაზ პირველი მოიწვია.

კათალიკოსი ევდემოსი, სამთავროს მთავარეპისკოპოსი დანიელი, რუისის მიტროპოლიტი ავაფონი, ალავერდის მთავარეპისკოპოსი ფილიპე, ზურაბ არაგვის ერისთავი და იესე ქსნის ერისთავი თეიმურაზს იმერეთის საზღვარზე მიეგებნენ.

მაისის თვეში მეფე ზეიმით შევიდა პირველ სატახტო ქალაქ მცხეთაში, აქედან კი უნვალის ხილით და თიანეთის უღელტეხილით კახეთში გადავიდა.

ორი სამეფოს გაერთიანებაზე მზრუნავი მოურავი მეფე თეიმურაზს სთხოვდა ჯარი შეეკრიბა, სპარსელებთან შემდგომი სამხედრო ბრძოლების მოსამზადებლად, სპარსელთა გარნიზონის გასადევნად თბილისის ციხიდან, სადაც ჯერ ისევ იყო მომწყვდეული შაჰ-აბასის მორჩილი ქართლის მეფე სიმონი, და ეს გარნიზონი იცავდა მას. ამასთან ერთად მოურავი სთხოვდა მეფეს, ძალაუფლების განსამტკიცებლად და სამეფოში სამუდამო მშვიდობის დასამყარებლად, მეფის ასული ნორჩი დარეჯანი სახელოვან ზურაბ არაგვის ერისთავისათვის მიეთხოვებინა.

ახალგაზრდა ზურაბი და მეფის ასული დარეჯანი მართლაც მალე დაქორწინეს ანანურის მონასტერში კათალიკოსმა და თორმეტმა ეპისკოპოსმა. ქორწინებას მოურავიც ესწრებოდა.

იმ დროს, როდესაც მოურავი ქართლში სამეფო საქმეებს აწესრიგებდა, სპარსელთა ახალი შემოსევის წინააღმდეგ ციხე-სიმაგრეებს აშენებდა, კახეთის მეფე თეიმურაზი კი სპარსელების მტკრ დაცარიელებულ ადგილებს ხელახლა ასახლებდა, განრისხებულმა შაჰ-აბასმა თეიმურაზ მეფის დედის — სპარსეთის ტყვეობაში 10 წლის განმავლობაში გულგაწვრილებული და ტანჯული ქეთევან დედოფლის ბედი გადაწყვიტა. შაჰის ბრძანებით მას წინადადება მისცეს, თუ ქრისტიანობას არ გადაუდგები, წამებით მოგკლავთ. მტკიცე ქრისტიანმა, ნამდვილმა ღვთის მორწმუნემ, შირაზში წამებულის გვირგვინით შეიმკო თავი. დედოფლის მომავალი ბედის თაობაზე მის წამებამდე ერთი წლით ადრე ქართველ ხალხში გავრცელებულმა ამბავმა ხელახლა ააღელვეს მეფეც და სამეფოც, კვლავ გაამტკიცნეულეს ქვეშევრდომთა განცდები და კინალამ არ დაარღვიეს მეფის კეთილგონიერი მიდგომა მოურავისადმი, რომლის სპარსეთში ყოფნის დროსაც შემოესივნენ სპარსელები საქართველოს.

მოურავი წუხდა და სინდისის ქენჯნით იტანჯებოდა, თავს შექმნილი მდგომარეობით იმართლებდა, გულს უფლისადმი ლოცვებით, სალოცავებისადმი შეწირულებითა და სპარსელებზე შურისძიების აღთქმით იმშვიდებდა,³⁷ მაგრამ მეფესა და მოურავს შორის

მწვიდობა არ დარღვეულა, სპარსეთთან დაწყებული ომის მძიმე გარემოებაში მოურავი მეფის იმედი და დასაყრდენი იყო.

განრისხებულმა შაჰ-აბასმა ბრძანა, თავები მოეკვეთათ მოურავის ვაჟის პაატასათვის და ზურაბ არაგვის ერისთავის ცოლისათვის, რომელნიც სპარსეთში შაჰის კართან იყვნენ დატოვებულნი, და საქართველოში სწრაფად გაგზავნა ძლიერი ჯარი თავისი საყვარელი მცველი, ცხენოსანი რაზმის უფროსის (ყორჩიბაში) ისახანის სარდლობით.

1624 წელს ივნისის დამდეგს სპარსელთა ჯარი სომხითში ალგეთის ნაპირზე დაბანაკდა.

მოურავმა კახეთიდან თეიმურაზ მეფე გამოიწვია, დაბა კოჯრის სიმაღლეებზე თავი მოუყარა კახეთის, არაგვის ერისთავის, თავად ბარათაშვილისა და მათ დასახმარებლად სამასი ცხენოსანიტ მოსულ მანუჩარ ათაბაგის³⁸ ჯარებს.

12 ივნისს, განთიადზე, ალგეთისაკენ დაძრული ჯარი თავს დაესხა სპარსელთა ბანაკს, მამაცურად ეკვეთა სპარსელებს და ისახანი გააქცია. გაქცეულ ხანსა და მის ჯარს ქართველები მისდევდნენ ეგრეთ წოდებულ წითელ ხიდამდე. დიდძალი ნადავლი და მრავალი სპარსელი ტყვედ დარჩათ გამარჯვებულებს.

ისახანთან შესაერთებლად წამოსული ერევნის ბეგლარ-ბეგი ემირ-გატურხანის ჯარი მხოლოდ შორიდან მაყურებლად დარჩა სპარსელთა უკუქცევისა. იგი, მარაბდის ვიწროებში თავშეფარებულნი, თვითონ ფიქრობდა გაქცევით გადარჩენას. მაგრამ შორიდან ნეტრე რაზმი შენიშნა, რომელიც თავში მძიმედ დაჭრილ ზურაბ არაგვის ერისთავს, გარს ეხვეოდა, და მარაბდის სიმაღლიდან თავს დაესხა ქართველთა ერთ მუჟა რაზმს. ამ რაზმში მყოფმა მეფე თეიმურაზმა, მოურავმა და ათაბაგმა თავისიანებთან მიატოვეს დაჭრილი ზურაბი, სპარსელებთან ხელჩართულ ბრძოლაში ჩაებნენ, ბეგლარ-ბეგის ჯარიც დაამარცხეს და უკუაქციეს. ერევნის ბეგლარ-ბეგი მანუჩარ ათაბაგმა მძიმედ დაჭრა, მაგრამ სიცოცხლე შეუნარჩუნა, რადგან ბეგლარ-ბეგმა გამოსთხოვა ეს, როგორც თავის აღზრდილს.

ამ ომს სიცოცხლე შესწირა თეიმურაზ ბუხრანბატონმა. ხმა გავარდა, თითქოს თეიმურაზ მეფე დაიღუპაო, რასაც ჯარში ახალი არეულობა და დაუმორჩილებლობა მოჰყვა.

იმ დროს, როდესაც ჯარი უწესრიგოდ უკან იხევდა, სპარსე-

ლები მდ. ქციაზე გადავიდნენ, უწესრიგოდ გაქცეულ ქართველთ
დაედევნენ და ყლელა დაუწყეს. მათ ქალაქ თბილისს მიაღწიეს.

ვახუშტი წერს: ამ ომში 14.000 ქართველი მოკლეს, მათ რიცხ-
ვში 9.000 კაცი არაგვის ერისთავის მხედრონიდან იყო, სპარსე-
ლებს კი 18.000 კაცი მოუკლესო.

ისახანმა თბილისი დაიპყრო და თავისი ჯარი რაზმებად დაპყო,
რომლებსაც ახლო მდებარე სოფლებში სურსათის მოსაპოვებლად
გზავნიდა. თბილისიდან კილომეტრზე დაშორებულ სოფელ ლისს
1000 სპარსელი დაესხა თავს.

ამ საერთო შიშინაობის უამს ერთადერთ მოურავს არ ჰქონდა
სასოება წარკვეთილი. 60 ცხენოსანი კაცით იგი თავს დაესხა ლისს
წაღობიდან თბილისში მომავალ მტერს და ადგილზევე მოსპო 700
სპარსელი. სოფ. წოდორეთში გაგზავნილმა მეორე რაზმმა მოასწრო
თავის დაღწევა მრისხანე მოურავის ლახვარისაგან, რომლის სახე-
ლიც იმდენადვე საშინელი გახდა სპარსელებისათვის, რამდენადაც
სპარსელთა ძალა საშიში იყო მთელი საქართველოსათვის.

მას შემდეგ, რაც დარწმუნდა, რომ ქართველებთან, რომელსაც
მოურავი ხელმძღვანელობდა, ომი უნაყოფო იყო, ისახანი ვეღარ
ბედავდა მცირე რაზმების გაგზავნას, მათ ყოველთვის სპობდა მო-
ურავი. ისახანმა ქართლში ძლიერი ჯარით გალაშქრება გადაწყვიტა.

ისახანის განზრახვა რომ შეიტყო, მოურავი ღართისკარის ვიწ-
როების გამაგრებას შეუდგა და ქართლის ციხეებში თავისი რაზმები
ჩააყენა.

საუბედუროდ, მოურავის ბრძნულად მოფიქრებული გეგმები
უნაყოფო აღმოჩნდა; მას არ მიემხრო ზურაბ არაგვის ერისთავი; ეს
უკანასკნელი საიდუმლო მოლაპარაკებით დაუკავშირდა ისახანს,
რომელიც მოითხოვდა ქართველ უფლისწულს—ხოსრო მირზას
არაგვის საერისთაოზე თავისი ჯარით თავისუფლად და დაუბრკო-
ლებლად გაველო, რათა არშის ციხიდან³⁹ გაეთავისუფლებინა ანდუ-
ყაფარ ამილახვარი ცოლით,⁴⁰ რომელიც მოურავმა ადრე იქ სამშობ-
ლოს მტრის—სპარსეთის შაჰისადმი ერთგულების გამო დაამწყვ-
დია.

ხოსრო-მირზა ძლიერი ჯარით დაიძრა მოურავის წინააღმდეგ,
შეება ქართველებს წიწამურის ველზე, სძლია მათ და ბანაკად დაბა
მუხრანში გაჩერდა.

მაშინ იგრძნო მოურავმა, რა ძალა აჩვენა განგებამ გაუფრთხი-

ლებლად და ნაჩქარევად რომ მოიქცა, ჯერ კიდევ ისპაანში, მეფე ლუარსაბის მოქიშპედ წამოაყენა სპარსეთში მცხოვრები, მაგრამ სპარსელთათვის მანამდე უცნობი ხოსრო-მირზა.

აი, რას წერდა ხოსრო-მირზას შესახებ ისტორიკოსი:

„იმ დროს, როდესაც ლუარსაბ მეფე სპარსელებთან საპყრობილეთში იტანჯებოდა, ხოლო მოურავი შაჰის კართან განდიდებას ზეიმობდა, ქართველი მაჰმადიანი მეფე დაუთხანის უკანონო შვილს ხოსრო-მირზას ისპაანში არავინ იცნობდა. იგი მოურავის მფარველობას ეძებდა.

მოურავის ნადიმზე მოპტიყებულ ხოსრო-მირზას შემთხვევა მიეცა დავიწყებიდან გამოსულიყო. სპარსელებით გარშემორტყმულმა მოურავმა რომ დინახა, ხოსრო-მირზა სტუმრად შემოვიდაო, ადგილიდან წამოდგა, დიდი პატივით მიეგება, თავისი ადგილი დაუთმო და თვითონ კი მოკრძალებით მისგან დაშორებით მოთავსდა.

მოურავის ასეთმა საქციელმა სპარსელები გააკვირვა. მოურავმა მათ ხოსრო-მირზას ვინაობა გააცნო და სამეფოს ტახტის მემკვიდრის სახელი უწოდა.

ეს შემთხვევა შაჰ-აბასმა შეიტყო. მანამდე უცნობი ბატონიშვილი თავისთან მიიხმო და ქალაქ ისპაანის მოურავის წოდება მიანიჭა. ციხეში ტანჯული კანონიერი მეფე ლუარსაბი კი შაჰმა დაივიწყა. მოურავს უხაროდა, რომ მიზანს მიადწია და ხოსრო-მირზას სახით ლუარსაბს მეტოქე დაუპირისპირა.

განა შექძლო, მოურავს გაეთვალისწინებინა, რომ მისგან პატივითა და პურ-მარილით დავალებული ხოსრო-მირზა მტრად და მოქიშპედ გაუხდებოდა?

ხოსრო-მირზა მოურავს მისდევდა. გეზი კავკასიონისაკენ აიღო. დუშეთი და ანანური გაიარა და ფასანაურის ხეობით არშის ციხესთან მივიდა, საიდანაც იქ დამწყვდეულნი თავადი ანდუყაფარ ამილახვარი და მისი ცოლი გამოიყვანა, მერე კავკასიონის მთებიდან დაბრუნებისას ლომისის მთაზე ავიდა და ქსნის ხეობით უკან დაბრუნდა.

მოურავი ელვის სისწრაფით გაჩნდა სოფელ ქარჩოხში და მდ. ქსნის სათავის ახლოს იესე ქსნის ერისთავსა და ზურაბ არაგვის ერისთავის ძმას შეუერთდა; თითონ ზურაბმა კი არ ისურვა მოურავ-

თან ერთად სპარსელებისა და მათი წინამძღოლის ხოსრო მირზას⁴¹ წინააღმდეგ ბრძოლა.

ქსნის ხეობის ვიწროებში მოურავის მიერ 15 კილომეტრის მანძილზე გამართული ხერგები სპარსელთა ლაშქრობას ყოველ ნაბიჯზე აფერხებდა, მოურავის ჯარი ყველგან ანადგურებდა სპარსელთა ჯარებს. აქ ყაზახის ხანი შაბანდა და განძისა და ყარაბახის ორი მფლობელი სულთანი მოჰკლეს, შირვანის მფლობელი ყაზახანი კი დაატყვევეს; მდ. ქსანი მოკლულ სპარსელთა სისხლმა გააწითლა და იმედგადაწყვეტილმა სპარსელებმა სამი დღის განმავლობაში დიდი მსხვერპლის ფასად გაიწმინდეს გზა მუხრანის მინდვრებამდე. აქედან ხოსრო-მირზა მოკლე გზებით თბილისში ძლევამოსილად შევიდა და ისახანს თავადი ანდუყაფარი და სილამაზით განთქმული მისი ცოლი წარუდგინა⁴².

სპარსელთა ახალი თავდასხმის მოლოდინში მოურავმა ზემოქართლის, კიკნათბერის, ალის, სურამის, კეხვის ციხეები გაამაგრა და სამცხეში, ახალციხის საზღვრებისაკენ გაემგზავრა, სადაც მისი ოჯახი ცხოვრობდა.

სპარსელთა რაზმებმა სუსტად დაცული ციხეები მალე დაიკავეს. სპარსელთა წინამძღოლის, ბატონიშვილი ხოსრო-მირზას სახელის გაგონებაზე ყველა მშვიდდებოდა. ერთადერთი მოურავი იყო, რომელსაც ჯარი უკვე აღარ ჰყავდა, მაგრამ თავისი სათაყვანებელი სამშობლოს ნანგრევებზე მოგზაური რაინდი არა სწყვეტდა საბრძოლო გზების ძიებას თავისი პირადი გმირობის გამოსაჩენადაც.

სამცხის მთებში ნადირობის დროს მოურავმა შენიშნა სპარსელთა რაზმი, დაბა ასპინძას გარს რომ ერტყმოდა. მებრძოლთა მცირე რაზმით იგი სპარსელებს თავს დაესხა, შეებრძოლა და უკუაქცია. მეორე დღეს მიაღმა ხერთვისის ციხეს, და ისიც ბრძოლით აიღო. იქიდან სპარსელთა რაზმი გამოიყვანა, დახოცა და ციხე გაამაგრა. ასეთივე სისწრაფით სპარსელებისაგან გაწმინდა სამცხის სხვა ციხე-სიმაგრეებიც: აწყური, ფარავანი და სხვ.

მოურავს თან ახლდნენ მამაცი და მისი დიდებისათვის თავდადებული თანამებრძოლნი: სიტყვა-პასუხის ნიჭით დაჯილდოებული გიორგი ქვეთარაძე, თავადი გერმანოზ ციციშვილი, გულით და სულით მოურავის ერთგული როსტევან გედევანიშვილი, დემეტრე საგინაშვილი, გამჭირაზი მხედარი მათარსი შიხაიდრიშვილი, მოურავის დიდებისათვის თავდადებული პაპუნა ვაშაყაშვილი, მოურავის

ერთუღლებაში ჯვარზე ნაფიცი, ციხიჯვრის სიმაგრის უფროსი და უთბეგ გოგორიშვილი, ბრძენი და ფრთხილი თანუნაღმდებელი როსტომ შალიკაშვილი, ელიზბარ თათქირიძე, მოურავთან ჯერ კიდევ შაჰის კარზე დამეგობრებული ბეჟან თათქირიძე, თავადი ბარათაშვილები და ისტორიკოსის მიერ დაუსახელებელი ორი ძმადიასამიძენი, სამცხის, მესხეთისა და საათაბაგოს აზნაურნი და სხვ.

ჯერ კიდევ გამარჯვებაზე მეოცნებე მოურავმა ქალაქ ახალციხიდან კონსტანტინეპოლში სულთან მურად მეოთხესთან თავის საყვარელი მეგობარი გიორგი ქავთარაძე გაგზავნა, რომელსა და მფარველობა და დიდი სულთანის სამფლობელოს საზღვრებზე სპარსელთა დამარცხებისათვის წარმატებით დაწყებულ საქმეში დახმარება ათხოვნინა. ელჩობა კარგად დაბოლოვდა; სულთანმა მოურავი დაასაჩუქრა, ხოლო საქართველოს მოსაზღვრე ფაშებზე უბრძანა, მოურავს ჯარით დახმარებოდნენ ახალციხის ფარგლებიდან სპარსელების გასადევნად. იმ დროს, როდესაც სამხედრო მზადება დაიწყო, რამაც მოურავს რაინდული სულისკვეთება კვლავ გაუტეხოველა, სპარსელთა სარდალმა ისახანმა და ხოსრო-მირზამ ქართლის მეფე სიმონის დასახმარებლად თბილისში ჯარი დატოვეს, თვითონ კი სპარსეთში დაბრუნდნენ. ხოსრო-მირზას სამსახურით კმაყოფილმა შაჰ-აბასმა სამეფო სისახლის მცველთა უფროსის წოდება მიანიჭა.

სამშობლოს გათავისუფლებისათვის განზრახული ფართო გეგმის შესასრულებლად მოურავმა გადაწყვიტა სპარსელების წინააღმდეგ იმერეთის სამეფოს, სამეგრელოსა და სხვა სამთავროების ჩაბმა. ამისათვის იგი სამცხიდან ქუთაისში მეფე გიორგი მესამესთან გაემგზავრა, შემდეგ კი სამეგრელოს მთავარი თავადი ლევან დადიანი ინახულა. თურქების მიერ შევიწროებულებსა და საკუთარი არსებობის დასაცავადაც კი სუსტებს — იმერლებს და მეგრელებს არც შეეძლოთ და ვერც ბედავდნენ მოურავისთვის რაიმე დახმარება გაეწიათ.

რაინდული პატივმოყვარეობითა და სამშობლოს სიყვარულით გამსჭვალული მოურავი კვლავ დაბრუნდა ქართლში, სადაც ანდუყაფარ ამილახვარმა და მასთან დამეგობრებულმა იესე ქსნის ერისთავმა 1625 წელს ახალი არეულობა მოახდინეს — თავად ღაზნელის გვარი ამოწყვიტეს და მთელი მისი საგვარეულო ქონება გაიყვეს.⁴⁴

თავის მტერთან — ანდუყაფარ ამილახვართან დამეგობრებულ
იესეს რომ აღარ ენდობოდა, მოუტრავმა ზურაბ არაგვის ერისთავ-
თან შერიგება მოახერხა. მუხრანის მფლობელი თავადი ქაიხოსრო
კვლავ მოიწვიეს და ქართლის გამგებლად გამოაცხადეს.

საბრალო ხალხი მსხვერპლი გახდა ორი ძლიერი მოუსვენარი
პიროვნების ვნებებისა, რომელნიც არ ასვენებდნენ თბილისში მომწყ-
ვდეულ მაჰმადიან მეფე სიმონს, რომელიც ვერ ბედავდა თბილისის
ციხიდან გამოსვლას და ვერც ქართლის გამგებელ ქაიხოსროს, რო-
მელიც მთლიანად დამოკიდებული იყო მოურავსა და ზურაბზე.

ხალხს არეულობა აწუხებდა. ეკლესიის მოძღვარნი გულმოდ-
გინედ უწევდნენ სამსახურს და სრტყევითა და საქმით ანუგეშებდნენ
ხალხს. თბილისის მიტროპოლიტმა დიონისემ ძლივს გამოსთხოვა
მეფე სიმონს ნებართვა მოურავთან გამგზავრებულიყო და მისგან
ეკლესიის მშვიდობა და ხალხისთვის მოსვენება მოეთხოვა. მსცო-
ვანი ხუცესი, საქართველოს მთავარეპისკოპოსის ტრიფილეს თანხ-
ლებით, მუხრანში მოურავთან იმ დროს მივიდა, როდესაც ბრწყინ-
ვალე ამალით გარშემოხვეული მოურავი ცხენზე ჯდებოდა და
ოსების დასამორჩილებლად დვალეთში წასვლას აპირებდა.

თავმდაბალი ქრისტიანის გრძნობით, მოწიწებით, მოურავი
კურთხევის მისაღებად ქედმოხრით მიეგება ხუცესს და თავის კა-
რავში მიიპატიჟა. მთავარეპისკოპოსმა ასეთ პატივზე უარი თქვა და
მოურავს უთხრა: „მხოლოდ ერთსა გთხოვ: მშვიდობას ეკლესი-
ისათვის, მშვიდობას ხალხისათვის. გაიხსენე, რას შოითხოვს შენგან
ქვეყანა, სამშობლო. ნუთუ არ გაწუხებს სამეფოს უბედური მდგო-
მარეობა? შეხედე სახლების, ციხეების გაფანტულ ნანგრევებს.
ისეთი ოჯახი აღარსად არის, მამების, ვაჟიშვილების, დედებისა და
ქალიშვილების დაღუპვის გამო ცრემლი რომ არ იღვრებოდეს.
სპარსელთა მონობის უღელი დიდი ხანია გვადგია, ჩვენ მას შევეჩ-
ვიეთ. განა ქართლს შეუძლია თავისი ძალებით მრდსხანე შაჰს და-
უპირისპირდეს?“. ამ სიტყვების თქმისთანავე ხუცესმა მოურავის
წინაშე დაიჩოქა. მთავარმოძღვარის ამ სიტყვებმა მოურავი მოხიბ-
ლა და მშვიდობა აღუთქვა, მაგრამ იმ პირობით, რომ მეფედ ქარ-
თლშიც კახეთის მეფე თეიმურაზს დასვამდნენ, თბილისიდან კი აუცი-
ლებლად განდევნიდნენ მაჰმადიან მეფე სიმონს. მთავარეპისკო-
პოსმა თავისი მოგზაურობის მიზანს ვერ მიაღწია, უკან წამოსვლი-
სას მცხეთის ტაძარში ილოცა და თბილისში დაბრუნდა. მისი შუა-

მელობის წარუმატებლობამ თბილისში მდგარი სპარსელთა ქალების ქვეები გააძლიერა და საბაზი შექმნა მოხუცის დასალუპავად, მიტროპოლიტი დიონისე საპყრობილეში დაამწყვდის, სადაც მალე გარდაიცვალა.

მოურავის ლაშქრობამ დვალეთში, ოსებით დასახლებულ ადგილებში, ზეკარის უღელტეხილზე მისმა სწრაფად გადასვლამ, გამაგრებული ციხეების აღებამ თავზარი დასცა მთელ დვალეთს, რომელმაც მოურავისადმი სრული და სამუდამო მორჩილება აღიარა.

ამ ლაშქრობის აღმწერი ისტორიკოსი ომის გმირთა შორის ასახელებს პაპუნა ვაშაყაშვილს, თავად თამაზ მაჩაბელს, თამაზ ქარციძეს და მოურავის მსახურს, გვარად ინაშვილს. ამ პირთაგან თამაზ მაჩაბელი ისრით იქვე მოკლეს. მოურავმა საუკეთესო თანამებრძოლი დაკარგა.

ამ ბრძოლაში მოურავმა ძალა და სულგრძელობა გამოავლინა. როდესაც ოსები ისარნატყორცნ მაჩაბელს თავის მოსაკვეთად მისცვიდნენ, მოურავი მათ შეუდრეკლად დაესხა თავს, გაფანტა, მომაკვდავი, სისხლით მოსვრილი გმირი მხარზე აიკიდა და თავის ბანაკში მიიყვანა. თან გზად დადევნებულ მტერს იგერიებდა. მისი ცხედარი ლომისის მთაზე არსებულ წმ. გიორგის ეკლესიაში გადაიტანა და დაკრძალა⁴⁶.

აჯანყებული ოსების დამორჩილების შემდეგ მოურავი ისტორიაში მელიქ-ათაბაგად ხსენებულ ლორის მელიქს შეერკინა, გამაგრებულ ქალაქ ლორეს ალყა შემოარტყა, იერიშით აიღო და მთელ ქონებას დაეუფლა. ლორის მელიქი და მისი მრჩეველი ზაქუმი მთების ნაპრალებში გაპარვით გადარჩნენ. მოურავს მელიქის ცოლ-შვილი ტყვედ ჩაუვარდა. ისტორია მელიქის წინააღმდეგ მოურავის მოქმედებას ამართლებს და აღნიშნავს, რომ ლორის-მელიქ-ათაბაგი, სპარსეთის პოლიტიკის მალული ძალა იყო და სულ ერთთავად მოურავსა და ქართველ ხალხს შორის განხეთქილების ჩამოგდებას ცდილობდაო. თბილისელი მიტროპოლიტი იოსები წერს, მელიქი თავისმა გესლიანმა ენამ დაამხო და ხანგრძლივი უმოქმედობით დაუქანა იარაღიო.

„მელიქ ათაბაგ მჩხუბებდა,
ენას ხმარობდა გველადო...
ვექვ, მათი ხმალი დაქანგდეს,
პირი წაუხდეს სრულობით.“⁴⁷

მაგრამ ყოყოჩ მტერზე გამარჯვებით დაკმაყოფილებულმა მოურავმა სულგრძელობა გამოიჩინა და დამარცხებულ მელიქს თავისი ოჯახი პატივით დაუბრუნა.

ასეთი წარმატებებით ჯერ კიდევ ვერ განმტკიცდებოდა მოურავის ძალაუფლება და სამეფოს მყუდროება. სპარსელთა ბატონობა ქართლის სამეფოს კვლავ არყევდა, მოურავის დასის გმირული მოქმედება არ იყო საქმარისი სპარსელთა დასამარცხებლად და საქართველოდან გასადევნად.

ხანგრძლივი ომებით შეწუხებულ მოსახლეობას სპარსეთთან ზავის დადება ერჩია. მოურავი კი ზავს შეუძლებლად თვლიდა, ამიტომ ბევრი თავადი გადაუდგა მოურავს.

მათგან ყველაზე ძლიერი იყო მტერთათვის უძლეველი ბირთვისის ციხის მფლობელი თავადი ქაიხოსრო ბარათაშვილი. იგი არც მოურავს ემორჩილებოდა და არც მეფე სიმონს. ამ უკანასკნელს სამეფოდაც და საცხოვრებლადაც მხოლოდ თბილისი ეჭირა. ქაიხოსრო ბარათაშვილს მოლაპარაკება და მიმოწერა ჰქონდა გამართული ხოსრო-მირზასთან, სიმონ მეფის შემდეგ როსტომის სახელით რომ მეფობდა.

ხოსრო-მირზასთან მეგობრობისა და კავშირის გამო, განსაკუთრებით იმის გამო, რომ ბირთვისის ციხეში 500 სპარსელისაგან შემდგარი მეციხოვნეთა რაზმი ჩააყენა, მოურავი ქაიხოსროს დაემდურა. სააკაძე თავადს სთხოვდა, სპარსელებთან ურთიერთობა გაეწყვიტა, საქართველოსთვის არ ელაღატნა, სამშობლოსათვის მტკიცე დასაყრდენი არ მოეშალა.

ქაიხოსრო ურყევი დარჩა. გულნატკენი მოურავი ქალაქ გორიდან ელვის სისწრაფით გაემართა სამშობლოს მოღალატის დასასჯელად, და მეორე დღეს, განთიადზე დაბა ტბისში თავად ქაიხოსროს ციხე-სიმაგრეს გარს შემოერტყა.

მოურავის ასე სწრაფ თავდასხმას ქაიხოსრო არ მოელოდა და იძულებული გახდა დათანხმებულიყო მის ყველა მოთხოვნას: ციხიდან სპარსელთა მხედრობა გამოეყვანა და მართლმადიდებელ სამშობლოს დასაცავად მოურავს დაკავშირებოდა.

ქაიხოსრომ და მისმა ძმამ ხოსიამ სპარსელები ციხიდან მონებრებულად გამოიყვანეს და აიძულეს იარაღი დაეყარათ, მაგრამ სპარსელებისადმი შურისძიებით გამსჭვალულმა მოურავმა ბრძანა, განიარაღებული სპარსელები დაეხოცათ. მოურავის ჯარმა 500

იანიჩრებს უბრძანა, მოურავისთვის ეჩვენებინათ ყოველი სიმდიდრე, მარმარილოს საუკეთესო შენობები, წმინდა სოფიოს ტაძარი, განსაკვიფრებელი ზომის ზარბაზნებით სავსე ნავსადგური, სამხეცე და დედაქალაქის სხვა ღირსშესანიშნავი ადგილები.

მოურავმა პატრიარქი ინახულა, თურქების ოინებით პატრიარქის ტახტიდან ხუთჯერ გადაყენებული მსოფლიო მამის, უწმინდესი პატრიარქის კირილე ლუკასისაგან კურთხევა მიიღო და სიამოვნებით მოისმინა მის მიერ ოცზე მეტი მიტროპოლიტის მონაწილეობით შესრულებული საუცხოო წირვა.

ყველა ისტორიკოსის თხზულებათაგან, ვინც კი მოურავზე რამეს წერს, მხოლოდ ვახუშტის თხზულებაში ვკითხულობთ, მოურავმა სტამბოლში მაჰმადიანობა მიიღო. მაგრამ გასაოცარია, რომ არც კათალიკოსი ანტონ პირველი, არც სამთავროს მთავარეპისკოპოსი ბესარიონი, რომელნიც საერთოდ მოურავზე სიძულვილით წერდნენ, ამ გარემოებას არ აღნიშნავენ.

სამხედრო საქმეში მოურავის გამოცდილება, სპარსელების სიძულვილი, რაც მან საქართველოში სპარსელთა განადგურებით დაამტკიცა⁵¹, დაედო საფუძვლად იმას, რომ სულთან მურად მეოთხემ გადაწყვიტა მოურავი სპარსთა წინააღმდეგ ანატოლიის და სირიის ლაშქრობაში გაეგზავნა. ეს ქვეყნები ბაღდადისა და სპარსეთის მოსაზღვრე ადგილებზე დავობდნენ. ბრძოლის შვილს, მოურავს კვლავ გაეხსნა ასპარეზი, რაზეც დიდი ხანია ოცნებობდა. მან გამოიღვიძა, როგორც ხანგრძლივი უმოქმედობით დაქანცულმა ჰერკულესმა და ძველი სამყაროს მისთვის უცნობ ადგილებში, იმ ხალხთა შორის, რომელთა გულშიც ცოცხლობდა გადახდილი ომების გმირთა ხსოვნა, სიხარულით აღტაცებული შეუდგა დიდი მიზნის აღსრულებას.

მთელი თავისი ამალითა და ოჯახით მოურავი 1626 წლის 4 დეკემბერს სტამბოლიდან წავიდა ხალილ-ფაშასთან ერთად, რომელმაც სულთანის დის ქმარი, დიდი ვეზირი აზიზ-ფაშა შეცვალა. 1627 წლის 7 აგვისტოს ჯარი, რომელთანაც მოურავი იმყოფებოდა, დიარბექირის კედლებთან გაეწყო: აქ მოურავმა გიორგი სააკაძემ პირველი მხედრული ძლიერება ქარკუკის ველზე სარდალ ყარჩი-ხანზე ბრწყინვალე გამარჯვებით გამოავლინა.

ოთხი ათასი თურქითა და 40 ქართველით მოურავი ათიათას სპარსელს შეებრძოლა და სასტიკად დაამარცხა⁵². მანვე მიიღო მო-

ნაწილეობა აზიზ-ფაშას მიერ ბაღდადის ასაღებად წარმოებულ ბრძოლაში, რაც მარცხით დამთავრდა.

არზრუმის აჯანყების ამბავმა სულთანის ყურამდე მიაღწია. არზრუმელ აბაზ-ფაშას იქ მყოფი იანიჩარები დაემარცხებინა. ამან დიდი ვეზირი აიძულა ძლიერი ჯარით დაძრულიყო აჯანყებული ქალაქის წინააღმდეგ. ჯარის ნაწილი, მოურავის სარდლობით, არზრუმის კედლებთან ხალილ-ფაშას ჯარს ისე სასწრაფოდ შეუერთდა, რომ თვით ვეზირიც გაოცდა.⁵³

ქალაქის ალყა წარუმატებლად გრძელდებოდა და ხალილ-ფაშა და მოურავი 1627 წლის 25 ნოემბერს, ძალ-ღონის უსარგებლოდ ხარჯვის ორი თვის შემდეგ, ქალაქ სოხტაში დაბრუნდნენ. უსაზღვროდ ძნელ პირობებში 25 დღეს ჯარი უკან იხევდა. მკაცრი ზამთრის გამო ბევრი გზაში დაიხოცა. სულთანმა ხალილ-ფაშა მეოთხე ხარისხის ვეზირის წოდებამდე ჩამოაქვეითა, მაგრამ მალე მისი სიკვდილის ცნობა მიიღო.

ხალილ-ფაშას ადგილი დიარბექირის ბეგლარ-ბეგმა ხუსრევ-ფაშამ დაიკავა. მან ხელახლა შემოარტყა ალყა არზრუმს, სადაც ჯერ კიდევ განდგომილი აბაზ-ფაშა იმყოფებოდა, ქალაქს იარაღი დააყრევინა და სპარსელები, რომელნიც მათი ერთგული აბაზა-ფაშას დასახმარებლად იყვნენ მოსულნი შამსი-ხანის სარდლობით, უკუაქცია.

მოურავმა აქაც სასწაულებრივი მამაცობა გამოიჩინა, მაგრამ თავისი და თავისი ამალის საბედისწეროდ.

ხუსრევა-ფაშა და იმ დროს სულთანის დის ქმარი კაფუდან-ფაშა ჰასანი სახელმძღვანელო მოურავის მოსასპობად საბაბს ეძებდნენ. როდესაც ისტორიკოსების მიერ უღმობლად და სისხლისმსმელად დახასიათებული ხუსრევ-ფაშა ჯარში მივიდა, სხვადასხვა საბაბით, საუკეთესო სარდლების ხოცვა დაიწყო.⁵⁴

ფაშას ბრძანებით დახოცეს: მოურავი, მისი შვილი, მისი ამალის 40 ქართველი და სხვა სახელოვანი პირები, რომელნიც სულთანს ღირსეულად და სახელოვნად ემსახურებოდნენ. ისინი ქალ. სოხტაში (ტოკატში) 1629 წლის ოქტომბერსა ან ნოემბერში დახოცეს.⁵⁵

ასე გადმოგვცემენ თურქი ისტორიკოსები დიდი მოურავის სიკვდილს.

მოურავის სიკვდილზე ვახუშტი შემდეგსა წერს: ბაზალეთში

თეიმურაზ მეფის მიერ სასტიკად დამარცხების შემდეგ, მოურავმა ქაიხოსრო მუხრანბატონი და მოურავის ამალის სხვა წევრები 1626 წლის დასაწყისში კონსტანტინოპოლში წავიდნენ. შაჰის მოლაღ-ტე მოურავმა სულთანს შესთავაზა — თქვენთვის საძულველ სპარსელებს საქართველოდან განვდევნიო. სულთანი მას სწრაფ დახმარებას შეჰპირდა. სპარსელებთან მიმხრობილ არზრუმელ აბაზა-ფაშასთან ომითა და სირიაში მომხდარი არეულობით შეზღუდულმა სულთანმა მოურავს რაზმის მეთაურობა დაავალა (ვეზირ-აზამის სარდლობით). მოურავმა და ქაიხოსრომ სულთანის იმედები გაამართლეს. მოურავის გმირობის ქება-დიდებას სწრაფად მიიღწია სტამბოლს და სულთანის დის—ვეზირის ცოლის გულში შურის გრძნობა გააღვივა. „რას ნიშნავს მოურავის ასეთი სახელის განთქმა, რაც შენ სახელს ჩრდილავს?“ — წერდა იგი თავის ქმარს.

ნაწყენმა ვეზირმა⁵⁶ მოურავი, ქაიხოსრო და მათთან მყოფი ყველა ქართველი დააპატიმრა და ყველასათვის თავები მოაკვეთინა. მაგრამ მხოლოდ ერთი გადარჩა — ბეჟან გორგასლიშვილი, რომლის მამამ ჯალათი მოისყიდა, შვილი გადაარჩინა, თვითონ კი თავი გასწირა.

მოურავის ოჯახი კი არზრუმში დარჩა.

უფრო სწორია მოურავის თანამედროვე და მისი ჯერ კიდევ შაჰ-აბასის კართან ყოფნის დროიდან ნაცნობი ისტორიკოსის ფარსადან გორგიჯანიძის შემდეგი მონათხრობი: ბაზალეთში თეიმურაზ მეფის მიერ დამარცხებული მოურავი, თავადი ქაიხოსრო მუხრანბატონი, იასე ქსნის ერისთავი და სხვა სახელოვანი პირები, სულთანთან გაემგზავრნენ. სულთანმა მათ სარჩოდ სამი თუ ოთხი საფეშალიყო უბოძა და დიდი პატივი სცა. ამ დროს შაჰს და სულთანს შორის უკვე სწარმოებდა ომი ბაღდადისათვის, ამიტომ სულთანმა იქ საომრად ხუსრევ-ფაშა გაგზავნა, ამასთან ერთად, მოურავი და მასთან მყოფი ყველა ქართველი გააყოლა. არზრუმთან მისვლის დროს აბაზა-ფაშა სულთანს გადაუდგა და არზრუმის ციხე გაამაგრა. ხუსრევ-ფაშამ ჯარით ქალაქს ალყა შემოარტყა და დიდი გაჭირვებით აიღო. ციხის აღებაში განსაკუთრებით ისახელეს თავი მოურავმა და ყველა ქართველმა, რომელთა ქება-დიდების ცნობაც სულთანს მოუვიდა; მას მოახსენეს, მოურავი რომ არ ყოფილიყო, არზრუმის ციხეს ვერ აიღებდნენო. ხუსრევ-ფაშას ცოლმა⁵⁷, სულთანის დამ მისწერა ქმარს: შენ ხარ მთავარი ვეზირი და სერასქირი. მოურავის

ქება საყოველთაოდ განთქმულია, შენზე კი არაფერი ისტორიკოსებმა
 ტომ ხუსრევ-ფაშამ მოაკვლევინა მოურავი, მისი შვილი, თავადი
 მუხრანბატონი, და ყველა ის, ვინც თან ახლდათ. ამის ცნობამ სულ-
 თანამდე მიადწია, რომელიც ძალიან შეწუხდა, მაგრამ სულთანი
 ამაზე დუმდა, სანამ ხუსრევ-ფაშა ბაღდადიდან უკან არ დაბრუნდა.
 მისი დაბრუნებისთანავე კი სულთანმა ჰკითხა: მოურავი სადღა
 არისო. ფაშამ მოახსენა: მოლაღატე იყო და მოვაკვლევინეო. გან-
 რისხებულმა სულთანმა თავისთან ჯალათი დაიბარა და ფაშა წამე-
 ბით მოაკვლევინა.

დანარჩენი ისტორიკოსების, განსაკუთრებით კი თბილელი
 მიტროპოლიტის იოსების მონათხრობი გორგიჯანიძის თხზულებას
 ემყარება. მოურავის სიკვდილის ადგილად იოსები ქალაქ სოხასტას,
 ანუ, რაც იგივეა, ტოკატს ასახელებს.

ასე დაიღუპა დიდი მოურავი გიორგი სააკაძე, დიდი სარდალი
 და გმირი, რომელმაც სამეფოები და ხალხები შეარყია, რომელიც
 თავისი მტკიცე ხასიათით, რკინისებური ნებისყოფით, მგზნებარე
 ენებებით, თავისი ბუმბერაზი ტანითაც ყველას აოცებდა, მტერს
 შიშსა ჰკვირდა, და მითრიდატს ემსგავსებოდა⁵⁸. დაეცა ვაჟკაცი,
 რომლის მახვილი, პოეტების აღწერით, ჯავშანს ჰკვეთდა, საყვირიც
 განგაშს სტეხდა და მისი ვაჟკაცობით ბრძოლის ველი გმინავდა, ვაჟ-
 კაცი, რომელმაც სპარსეთში, ინდოეთში, ბაღდადსა და არზრუმში
 მამაცი მებრძოლის, ხოლო თვით საქართველოში კი ქართველი ალ-
 კიბიადის სახელი დატოვა.)

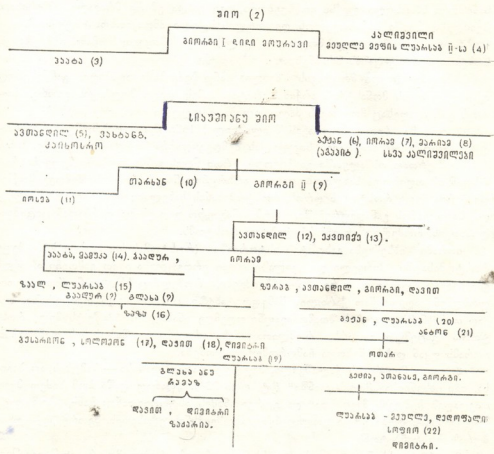
დიდი მოურავის უბედობლო სიკვდილის შემდეგ მისი ოჯახი
 არზრუმში ცხოვრობდა. მას სულთანი განსაკუთრებულ მფარველო-
 ბას უწევდა, როგორც ეს როსტომ მეფის მიერ 1659 წელს მიცემუ-
 ლი სიგელიდან ჩანს.

როსტომ მეფე ცრემლით იგონებდა თავის განმადიდებელს.
 მან შეიწყალა მოურავის უბედური ოჯახი — ნება დართო სამშობ-
 ლოში დაბრუნებისა.

სულთან მურად მეოთხის დროს თურქეთში მყოფი დიდი მოუ-
 რავის ცოლი, ვაჟიშვილი სიაუში და შვილიშვილი იორამი საქართ-
 ველოში დაბრუნდნენ. მათ მთელი ქონება დაუბრუნდათ, რაც სა-
 ქართველოდან მოურავის გაქცევის დღიდან ჩამორთმეული ჰქონ-
 დათ.

სიაუშისა და იორამისაგან გაგრძელდა ახლანდელი თავად

თარხნიშვილების გვარი, ამასთან დართული საგვარეულო ნათესავთმეტყველების მიხედვით:

1. თავადი გიორგი სააკაძის შთამომავალთა დასახელებას მე-19 საუკუნის დასაწყისით ვამთავრებთ. მათი წინაპრები XII საუკუნიდან უკვე ქვევით მოვიხსენიეთ. უსაფუძვლოდ კი არ ამტკიცებენ, რომ გრძელი წყება სახელოვანი წინაპრები-სა თუ არ მიუმატებს ღირსებას კაცს, ყოველ შემთხვევაში, გავლენას ახდენს მის ცხოვრებაზე.

2. დიდი მოურავი მოხსენიებულია არჩილ მეფის ლექსებში, თეიმურაზის მიერ ნათქვამია „ზურაბ და შიოშის შვილი იყვნენ სიძე-ცოლისძმანი. გაეზარდა მოურავსა, ყოფილიყვეს ვითა ძმანი“.

3. პაატა (დიდი მოურავის შვილი), მოკლულ იქნა სპარსეთში შაჰ-აბასის მიერ. ეს სახელი მოხსენიებულია მეფე ლუარსაბის მიერ, დიდი მოურავისათვის 1607 წლის 5 ოქტომბერს მიცემულ საბუთში, იქ მეფე ერთგულ მოურავს მამაკობისათვის დამსახურებულ ქვეშევრდომს (ყმა) მთავარ გმირს უწოდებს.

4. სახელი მოურავის ამ დისა არსად არ არის მოხსენიებული, არც ისტორია-

ში, არც თარხან-მოურავების საბუთებში. არ ვიცით, რა ამბებს გულისხმობს (ს. ლუკა ხო ლევენდისტი“, ავტორი წიგნისა: „ანეგდოტები აღმოსავლეთისა“ (იხ. გვ. 33), როდესაც წერს, მოურავის და ისეთი მომხიბლავი და ლამაზი იყო, რომ მასზე შე-სანიშნავი სპარსული ლექსი ითხზებოდა, იგი ვახდა გმირი მრავალი ამბებისაო. შეიძლება, მათში საქართველოს დედოფლის სახელი ამოიკითხოს ისტორიამ.

5. ავთანდილს (დიდი მოურავის შვილი) თავი მოკვეთეს მამასთან ერთად, სოხტაში ხუსრევე-ფაშას ბრძანებით.

6. ბეჟანი (დიდი მოურავის შვილი) ანუ ბერობაში აღაპიტი, განწესებულ იქნა ქვათახევის მონასტრის არქიმანდრიტად მამის, დიდი მოურავის გიორგი სააკაძისაგან, როდესაც მოურავის ძალაუფლება უძლურელი იყო.

7. იორამი (დიდი მოურავის შვილიშვილი) 1635 წელს დაბრუნდა არზრუმიდან, სადაც დიდი მოურავის სიკვდილის შემდეგ დარჩა მთელი მისი ოჯახი. სანამ პაპსთან ერთად ოსმალეთში გაიქცეოდა, ერთი წლის განმავლობაში მეფე ბაგრატ V-სთან იმყოფებოდა სახლთუხუცესად. არზრუმიდან დაბრუნების შემდეგ მოქმედი პირია მეფე როსტომის დროს, როსტომ ხანის სახელით; მონაწილეობას იღებდა საციციანოს განადგურებაში, რომ სამაგიერო გადაეხდა ფარსადან ციციშვილისათვის, რომელიც არ ემორჩილებოდა როსტომს.

იორამი იხსენიება ვახუშტის ისტორიაში (როსტომის სიცოცხლეში). მეფე როსტომისადმი პირველი და ყველაზე დიდი ერთგულება იმით გამოიჩინა, რომ გმირულად დაიჭირა ორი ძმა — ჩხეიძეები, რომელნიც სხვებთან ერთად ცდილობდნენ აღედგინათ ქართლის სამეფო ტახტზე კახეთის მეფე თეიმურაზი. თავად თარხან-მოურავების შთამომავალი დღემდე ინახავენ 1652 წელს მეფე როსტომის გაცემულ გუჯარს, რომლითაც ნება ეძლეოდათ შაჰ-აბასის თანხმობით იორამს უკან დაბრუნებოდა ჩამორთმეული ქონება.

8. დიდი მოურავის ქალიშვილი, მეუღლე ფარად ფაშისა — სამცხის ათაბაგისა. იგი იხსენიება „მოურავების“ (სტროფი 234). „ფარად ფაშა ხომ სიძედ მყვა, თავდადებ ჩემთვის მკედარია“ და გორგიჯანიძის ისტორიიდანაც ჩანს, რომ დიდ-მოურავის შვილები ერთი ცოლად მყავდა ისე ქსნის ერისთავს, მეორე კი — თეიმურაზ მუხრანბატონს.

9 — 10. თარხანი და გიორგი თარხან-მოურავება (დიდი მოურავის შვილიშვილები). — ეს სახელები იმ აქტიდან ჩანს, მეფე ირაკლი I-მა ნაზარალი ხანმა რომ გასცა 1662 წელს. იქ აღნიშნულია, რომ ისინი ერთგულად და ძალ-ღონის დაუზოგავად ემსახურებოდნენ მეფეს, როცა თავისი სახლობით ციხე-სიმაგრე თორღვაში (თუშეთი) იყო გამაგრებული.

11. იოსებ თბილელი (სააკაძე), თბილისის ყოფილი მიტროპოლიტი, მწერალი საეკლესიო ჰიმნებისა, პოეტი, ავტორი „მოურავიანისა“, ანუ დიდი მოურავის ცხოვრების გამლექსავი. „მოურავიანი“ ათი თავისაგან და 484 სტროფისაგან შედგება. იმ აქტიდან, რომელიც 1688 წელს არის გაცემული და სინოდის კანტორაშია, ჩანს, რომ იოსებმა ბიბლიოთეკითა და სამკაულებით გაამდიდრა სიონის ტაძარი. ყიდულობდა მამულებს და ტაძარს სწირავდა. გიორგი XI-ს საჩუქრად გამოსთხოვა თბილისის მინერალური აბანო, რომელსაც დღესაც სიონის აბანოს ეძახიან.

12. ავთანდილი (დიდი მოურავის შვილიშვილი) — 1710 წლის 12 ივლისს მე-

ფე ვახტანგ VI-ის გაცემული სიგელით მოურავობის ჩამორთმევის სანაცვლოდ მას ეძლევა გლეხები კავთისხევში და სხვა ადგილას; ეს სიგელი დაამტკიცა მეფე ბაქარმა 1716 წლის 15 ოქტომბერს.

13. ექვთიმე, შვილი გიორგისა და შვილიშვილი დიდი მოურავისა, როგორც სასაფლავოს ქვის წარწერიდან ჩანს, არქიმანდრიტად გარდაცვლილა და კავთისხევის მონასტრის წინამძღვარი ყოფილა.

ექვთიმე (დიდმოურავის შვილიშვილი), მცხოვრები მეფე ვახტანგ VI-ის დროს სასამართლოს ვალაწყვეტილების აქტში, რომელიც გაცემულია 1700 წლის 29 ნოემბერს, ის მოურავად (მოურავის შვილად) იწოდება. ეს აქტი ინახება სინოდალურ კანტორაში.

14. ზაალი, ლუარსაბი, მამუკა და ზურაბი იხსენიებიან სამხედრო ძალების სარევიზიო წიგნში (მეფე ვახტანგ VI შედგენილი 1721 წელს). თვით მეფის ნამდვილი ხელწერილით, რომელიც მე მაქვს ხელში, ჩანს, რომ თბილისის ჩრდილოეთით ათი კილომეტრის მანძილზე მდებარე სოფლები ოლთისი (თრიალეთში) და ლისი თავადების თარხან-მოურავების მემკვიდრეობითი საკუთრება იყო. ლაშქრობის დროს, მეფის პირველ დაქაზილზე, მათ 50 შეიარაღებული მხედარი გამოჰყავდათ.

15. ლუარსაბ თარხან-მოურავი — საფლავის წარწერაზე ვკითხულობთ, რომ ის იყო სიდიუმლო მრჩეველი გენერალ-ადიუტანტი მეფეთ-მეფის სასახლეში, გამგე შამშადილისა და შამქორის მაზრებისა მეფე ირაკლი მეორის დროს. გარდაიცვალა 58 წლის ასაკში, 1812 წლის 11 აგვისტოს.

16. ზაზა თარხან-მოურავი — თანამდებობით მეთაური, ანუ შეფი მეფე ირაკლის კაბინეტისა. გარდაიცვალა 67 წლისა, 1817 წელს.

17. სოლომონ თარხან-მოურავი — ასისტავი მეფეების: ირაკლისა და გიორგი XIII-ის დროს. გარდაიცვალა პოლკოვნიკის ხარისხით 77 წლის ასაკში, 1839 წელს.

18. დავით თარხან-მოურავს მეფე გიორგის სასახლეში ეკავა მეფის მოვალეობის აღმასრულებლის ადგილი. რუსთა მმართველობის დროს, 24 წელიწადი ეკავა თანამდებობა სამოქალაქო პალატის მრჩეველისა. ერეენის ხანის ჰუსეინის განადგურებისას გენერალ ტორმასოვის დროს, 1811 წელს, მილიციას ხელმძღვანელობდა. გარდაიცვალა 76 წლის ასაკში 1847 წელს.

19. ლუარსაბ თარხან-მოურავი — ოსმალეთის ფაშასთან დაახლოებული პირი და მისი ნაიბი ქართლში. 1734 წელს მის სახელზე გაცემულ იქნა ფირმანი ოსმალეთის სულთან მახმუდ პირველისა. ლუარსაბი სპარსეთთან შეთანხმებით 1752 წლიდან ფლობდა ქართლ-კახეთს და არაქსის ნაპირებს. ოსმალეთ ენაზე დაწერილ ამ ფირმანში ლუარსაბი იწოდება თარხანად, ქრისტიანულად კი დიდ თავადად. ამით მას მემკვიდრეობით კუთვნილი ადგილები და გლეხები ენიჭება იმის პატივსაცემად, რომ ოსმალეთის ჯარის მიერ საქართველოს და თბილისის დაპყრობის დროს იგი ნათესავეებით პირველი დემორჩილა სულთანის უმადლესი სასახლის უფლებას. როცა ოსმალები გარეკეს საქართველოდან, იგი ნადირშაჰის სანდო პირი გახდა. რამდენჯერმე იყო სპარსეთში ქართლის მეფე თეიმურაზ მეორისა და ირაკლი მეორის ელჩად; იყო სალთუხუცესი მეფე ირაკლი მეორისა (ეს ჩანს მეფე ირაკლი მეორის სიგელიდან). გარდაიცვალა ირანში. შვიდი წლის შემდეგ მისი ცხედარი ვაღმთავენიეს და ერთაწმინდის ტაძარში დაკრძალეს.

20. ლუარსაბი, არქიმანდრიტი და გამგე ქვათახევის მონასტრისა 1739-1784 წლებში. ეს ჩანს სიგელიდან, რომელიც ინახება სინოდალურ კანტონში.

21. ანტონი არქიმანდრიტი და გამგე ქვათახევის მონასტრისა, გარდაიცვალა 1802 წელს.

22. სოფიო, ქართლ-კახეთის მეფე გიორგი XII-ის შვილიშვილი, მეუღლე ლუარსაბ თარხნიშვილისა, გარდაიცვალა 1836 წელს.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ე ბ ი :

1. სააკაძეთა ანუ ახლანდელ თავად თარხნიშვილთა გვარეულობაში შემონახული საბუთებიდან, განსაკუთრებით კი როსტომ მეფის მიერ 1659 წელს გაცემული, დაუწიანებლად შემორჩენილი სიგელიდან ჩანს, რომ ჭერ კიდეც თამარ მეფის დროს უცხოვრია ჭან-ჭურაბ სააკაძეს, რომელიც პირადი და მისი გვარეულობის დამსახურებისათვის ადგილ-მამულებით დაუჭილდოვებიათ. თემურ-ლენგთან მეფე ბაგრატს V-ის ომებში მონაწილედ იხსენიება დონა სააკაძე, რომელიც თბილისის ციხიდან მეფესთან ერთად ტყვედ წაუყვანიათ.

გიორგის მამა კი ჩანს, სამეფოს რაიმე საქმიანობაში არ გარეულა; იგი არც ისტორიაში იხსენიება და არც საგვარეულო საბუთებში, რამდენიც კი მე ხელთ მქონდა, მაგრამ თანამედროვე აქტებიდან ცნობილია, რომ წარჩინებულ აზნაურთა წოდებას ეკუთვნოდა და ჰქონდა დიდი სიმდიდრე, ადგილ-მამული და ძვირფასეულობა.

2. საქართველოს მეფენი, მსგავსად თურქი და სპარსელი ხანებისა, თარხნობას უბოძებდნენ ისეთ პირებს, რომელნიც აზნაურთა წოდებას არ ეკუთვნოდნენ, მაგრამ თუ განსაკუთრებული დამსახურებანი ჰქონდათ, ამასთან აძლევდნენ „სათარხნო სიგელებს“, სათარხნო წერილს, სადაც განსაზღვრული იყო თარხნობით მინიჭებული უფლება-უპირატესობანი. უფლებანი თანაბარი როდი იყო ყველასათვის — ეს დამოკიდებული იყო დამსახურებაზე. მაგალითად, ზოგს ენიჭებოდა უფლება თავისუფალი ქონებისა, რომელზეც არ ეკისრებოდა არავითარი გადასახადი. ზოგს ეძლეოდა უფლება საცხოვრებელი ადგილის თავის ნებაზე ამორჩევნისა, ზოგს მეფის კარზე თავისუფლად მისვლისა, ზოგსაც უფლება იმისა, რომ რაიმე დანაშაულისთვის იგი ვეცხამართლებინა მხოლოდ მეფეს, ან საგანგებო სასამართლოს და ა. შ. მაგრამ ყველა შემთხვევაში თარხნობის წოდებას (ეს სიტყვა სპარსულად ნიშნავს თავისუფლებას) საფუძვლად ედო თავისუფლება და თავისუფალი მდგომარეობა.

თარხნობის წოდება საქართველოში არსებობდა 1817 წლამდე, ე. ი. საქართველოში დეპუტატთა საკრებულოს დაარსებამდე, ხოლო ამ დროიდან იგი გაუქმებულია. საქართველოს ისტორიის მკვლევარნი ბევრ საყურადღებო და მნიშვნელოვან ცნობას პოულობენ სათარხნო სიგელებში, მეფეებს რომ უბოძებიათ ქართლისა და კახეთის მრავალი გლეხისათვის, რომელთა ოჯახებს დღემდე კარგად შემოუწახავთ ეს სიგელები.

3. „ოცი წლის მამამ მიმართვა, ის იყო ცამეტებამდის“ (დიდმოურავიანი, სტროფ. 28).

4. დაბა ცხინვალი მდინარე ლიახვის პირას მდებარეობს, აშენებულია მეფე ასფაგურის მიერ ჩვ. წელთაღრიცხვის III საუკუნის ნახევარში. ძველად თავალ-

საჩინო სავაჭრო ქალაქი იყო. მოსახლეობას შეადგენდნენ ქართველები და ებრაელები, სომხები შემდეგში დასახლდნენ. ებრაელებს დღემდეც აქა აქვთ მთავარი სინაგოგა მთელი საქართველოს ებრაელებისათვის. ვრცელ და მოსავლიან ხეობაში მდებარე ქალაქი თვალწარმტაცი სანახავია.

ღვალთი ეწოდებოდა მდინარეთა დიდი და პატარა ლიხვის ხეობებს. იგი დასახლებულია ღვალებით და მალნარ-ღვალეთის მთებიდან ჩამოხსნილი ოსებით, რომელნიც კავკასიის მაღალი მთების კალთებზე ბინადრობდნენ.

5. ე. ი. რუსისა. იგი თავად ავალიშვილების გვარისა იყო. იმდროინდელი ეკლესიის ერთ-ერთ უბრძნეს მოძღვრად ითვლებოდა.

6. დედანში: „ეგ ნიდაღ თვითეულთა კაცთა ფურჩენიდა და არა დასცხრებოდა. იხილა ესე მეფემა და აუწყა მოურავს; „რამ არს რომელ არა დასცხრები ფურჩენად; ანუ რამ გენბავს ყოფად“. მეფეთა მიერ თავადებისათვის მიცემულ მრავალ სიგელში სიტყვა „ფურჩენა“ ნიშნავდა თავადის ირგვლივ ხალხის მომრავლების უფლებას, მათთვის მიწებისა და წოდების ბოძებით. ასეთი ხალხი უთანაბრდებოდა მემამულის ყოფილ აზნაურებს, ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ უკანასკნელთ ამ წოდებას მეფე ანიჭებდა. პირველებს კი თავისუფალი მდგომარეობის უფლება თავად ვასალის მიერ ეძლეოდათ. მათ უმრავლეს შემთხვევაში ირჩევდნენ შორეული ადგილიდან გამოქცეულ თავისუფალ პირთაგან, ტყვეობიდან გამოსყიდულთაგან, უპატრონო ობლებისაგან, უკანონო შვილებისაგან, დაღესტნიდან, სპარსეთიდან, თურქეთიდან, კავკასიონის მთებიდან ვადმოხიზნულთაგან, სხვა სჯულის პირთაგან, რომელნიც ქრისტიანებად მოინათლნენ, და იმ სახელმწიფო ჯიხუბებისაგან, რომელნიც არსად ბინადრობდნენ და რომელიმე თავადის მამულზე ცხოვრების სურვილს განაცხადებდნენ.

7. სამხრეთ ქართლის დასავლეთით, მდ. მტკვრის მარჯვენა სანაპიროს გაყოფებით აღმართული ეს მთები ქართლის მთების დასავლეთი კალთების უკან მდებარეობს. ძველი ფეოდალური დროის დაყოფის მიხედვით, იგი საციციანოთი იწყება, საჯავახოთი გრძელდება და სათარხნოთი თავდება. სამხრეთ ქართლის ასეთ დაყოფას, რაც მდ. მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე გაშლილი თვალწარმტაცი ველით თავდება, მეცნიერი გიულდენშტედტი იხსენიებს საქართველოს აღწერაში. ასეთი დაყოფა ხალხში დღემდე არ არის დავიწყებული. ასეთივე სახელწოდებით ცნობილია ის ტყეები, რომლითაც დაფარულია თრიალეთის ხეობების გამოყოფი მთები, და რომლებსაც (საციციანო ტყეს, ჯავახიანთ ტყეს, სათარხნო ტყეს) უწოდებენ. ამავე გვარებს წილი ეკუთვნოდათ თრიალეთშიც, რომელიც ლეკებმა თურქებთან ერთად გაანადგურეს. მათვე გაწყვიტეს და გაფანტეს ოდესღაც მრავალრიცხოვანი მოსახლეობა, რასაც მოწმობს ეკლესიების დიდი რაოდენობით დარჩენილი ნაშთები, ალაგ-ალაგ შესანიშნავი არქიტექტურისა, აგრეთვე გაპარტახებული ხილის ბაღები, კოშკებისა და ციხე-სიმაგრეების ნაშთები.

8. მეფეების მიერ აშენებული ცხირეთის ციხე ხალხურ ვადმოცემებში დღემდე სიმონ მეფის ციხედ არის ცნობილი, რა თქმა უნდა იმის გამო, რომ თურქებთან გამუდმებულ ომებში მყოფ ამ მეფეს აქ ჰქონდა თავისი ადგილ-სამფლობელო. ეს ციხე ჭერჭერობით მთელია. იგი მტკიცე ადგილას არის აშენებული, სამი მხრიდან ციცაბო მთებით დაცულია და ადვილმისადგომია მხოლოდ აღმოსავლეთ-

თიდან. ამჟამად მიტოვებულ ციხეში ეკლესიაც არის და მთებიდან ფარულად გზებით გამოყვანილი წყაროც.

9. დიდმოურავიანი, სტროფი 82.

10. კავთისხევი ახალქალაქიდან სამხრეთით რვა ვერსით არის დაშორებული.

11. იოსებ მიტროპოლიტი თბილისისა ვახუშტის საწინააღმდეგოდ თვლის, რომ მხედართმთავრები ზაქარია და იარალი გმირულად დაეცნენ ნიაბის ბოლოს სტრატის ქალაში.

12. დიდმოურავიანი სტროფი 24.

13. „ვახსენოთ მკლავი მარჯვენა“...

14. ნოსტეს ციხე, მოურავის მიერ ძველ ფუძეზე აღდგენილი, ახლაც არის; მას 600 კვ. საყენი უკავია; კედლები ჯერ ისევ მთელია; ციხის გარშემო აშენებული სამეურნეო ნაგებობები და ორი ეკლესია იყო, რომელთაგანაც ერთი („სული წმინდის“ სახელისა) შემოკობილია ფერწერული ფრესკებით, მეორე, იმავე სტილისა, მის გვერდით მდებარეობს. მთელი ადგილი მთის ძირშია, სადაც სოფლებითა და ვენახებით მოფენილი თვალწარშტაცი ველი იშლება.

15. ჩივაძეების გვარი დღემდე არსებობს და ნაწილობრივ სათარხნოს სამფლობელოში შემავალ სოფელ კავთისხევში ბინადრობს.

16. სოფელი კარსანი საქართველოს ანტროპოლოგიის ძეგლია, წარმართული ხანისა. ვახუშტის მოყვანილი აქვს მის დრომდე შემონახული ვადმოცემა: „კარსანელთ მართებთ კოდმანელთა ხუთი მკვდარი“. ჯერ კიდევ წმ. ნინოს დროს იქ აშენებული ყოფილა ქრისტიანული ეკლესია, ღვთისმშობლისათვის მიძღვნილი. ეს სოფელი შამ-აბასს 1616 წელს გაუნადგურებია. იქ ეკლესიის ნანგრევებიღაა შემორჩენილი, მაგრამ მლოცველებს მაინც იზიდავს.

17. ქალაქ მცხეთიდან 15 კილომეტრის მანძილზე, თავად მუსხან-ბატონების სამფლობელოს მოსაზღვრე სოფელი განადგურებული იყო ლეკების მიერ და ხელახლა დასახლებულია 1827 წელს.

18. ვახუშტი აღნიშნავს, რომ ნუგზარის პაპას—ვანათელ აწნაურს მეფე სიმონ პირველმა ლიახვის პირზე მდებარე ვანათის ციხის აღებისათვის, თავადის წოდება მიანიჭა. სპარსელების მიერ მეფე სიმონის დატყვევების გამო საქართველოში არეულობის ჩამოვარდნის დროს, იგი ქსნის ერისთავის დახმარებით, თავს დაესხა არაგვის ხეობის მფლობელებს—თექთურმანძიებსა და ქარმეულებს, დახოცა ისინი და დაიპყრო ბაზალეთი, არაგვის საერისთავოს ერთ-ერთი სიმაგრე. მალე თვითონაც მოკვდა და უკანონო შვილები დატოვა. ამ უკანონო შვილებმა ურთიერთშორის ბრძოლა ატყვეს. ერთმა მათგანმა დახოცა დანარჩენები და თავი ერთადერთ დამოუკიდებელ მფლობელად გამოაცხადა. ერთ-ერთი მოკლული ძმის შვილმა, ახალგაზრდა ნუგზარმა, რომელიც გადარჩა მათი გვარის ამოწყვეტისას, შემდეგში შექმნილება მოაწყო, ამხედრდა თავისი მამის მკვლელისა და სამფლობელოს მიმტაცებელი ბიძის წინააღმდეგ, მოკლა იგი, თავი არაგვის ხეობის მფლობელ თავადად გამოაცხადა და დაიმორჩილა მანამდე დაუმორჩილებელი ქართველი მთიელები. ტყვეებიდან დაბრუნებულმა მეფე სიმონმა, პაპის დამსახურებისათვის, მის გვარს არაგვის ხეობის მფლობელი თავადების მემკვიდრეობითი უფლება დაუმტკიცა.

ნუგზარის სახელი, როგორც მრისხანე მეომრისა და სისხლიანი ბრძოლების

გმირისა, დღემდე იხსენიება ქართველ მთიელთა გადმოცემებში, რომელნიც მათ
თუ იმ ამბის სიძველეს განსაზღვრავენ ნუგზარის მფლობელობის ეპოქით: „სის-
ხლის წვიმების დროსაო, ნუგზარ ერისთვის დროსაო“.

19. ახლანდელი სოღანლული. ძველად ეს ადგილი მეფის აქლემების საძოვ-
არი იყო. ✓

20. აღჯაყალა—ქართულად თეთრი ციხეა. იგი აგებულია მონღოლთა ხანის
ეკუბის მიერ, რომელსაც სპარსეთი დაპყრობილი ჰქონდა 1478 წლიდან 1485
წლამდე. შამ-აბასმა იგი გიორგი მეათეს წაართვა და მის ირგვლივ მომთაბარე
ტომი ბორჩალუ დაასახლა. ცნობილია, რომ იმ დროიდან გაქრა ამ ადგილის უწინ-
დელი სახელი ბერდუჭი; მთელ ამ ადგილს ბორჩალო დაერქვა, მოსახლეობას კი
— ბორჩალოელები.

21. დიდმოურავიანი, სტროფი 168.

22. სპარსელი ისტორიკოსი ისკანდერ მუნში, შამ-აბასის თანამედროვე, ქებით
მოგვითხრობს საქართველოში შამის ლაშქრობის დროს დიდი მოურავის გიორგი
საკაკის გმირობას.

23. თეიმურაზი სპარსეთში ჯერ კიდევ მისი პაპის ალექსანდრეს დროს იყო
გაგზავნილი, მაგრამ კახეთში მამამადიანი მეფის კონსტანტინეს მოკვლის გამო, 15
წლის ასაკში კახეთის მეფედ აკურთხეს. ამავე წელს შეირთო ვურთის მთავრის მა-
მია პირველის ქალიშვილი ანა, რომლისგანაც ეყოლა შვილები: ლეონი და ალექ-
სანდრე. 1609 წელს დედოფალი ანა გარდაიცვალა და თეიმურაზი მაშინვე გაემ-
გზავრა სპარსეთში შამთან, რომელსაც სურდა მეუღლის დაკარგვით დამწუხრებუ-
ლი თეიმურაზისთვის ნუგეში ეცა და დაეყოლებინა, გამოეცვალა სარწმუნოება და
ღაწმარებოდა შამს, საქართველოს გამამადიანებით ბოლო მოეღო რუსეთთან ყო-
ველგვარი ურთიერთობისათვის.

24. კახეთზე დაღესტნის ლეკთა თავდასხმებმა მეფე აიძულეს, მათ წინააღმდეგ
სარდად ქაიხოსრო ომანიშვილის მეთაურობით ჯარი გაეგზავნა.

ქაიხოსრომ ლაშქრობა წარმატებით ჩაატარა. მას სურდა ჯარში სამხედრო საკ-
რავები ყოფილიყო და მოითხოვა დროებით ბუკები გამოეგზავნათ, რომელთაც
მხოლოდ ჯარში მეფის ყოფნის დროს ხმარობდნენ.

კარისკაცებმა ქაიხოსრო ომანიშვილის საქციელი მეფის წინააღმდეგ ამბო-
ხებაში ჩათვალეს. დაღესტნის თავზარდამცემი უბედური სარდალი, მეფის განკარ-
გულებით, — რასაც ისტორიკოსი ვახუშტი არ ამართლებს, — კახეთში ვერაგულად
მოკლეს. ასეა ისტორიით; მაგრამ გადმოცემა, დროის შეხედულების მიხედვით,
ამართლებს ტახტზე მჯდომ სუსტ მეფეს, ჩირქს სცხებს ქაიხოსროს ხსოვნას და
ამას შამისადმი ქაიხოსროს იდუმალ ერთგულებას მიაწერს. მზად ვართ ვირწმუ-
ნოთ, რომ თეიმურაზი, როგორც მორწმუნე ქრისტიანი, ვერ აღმართავდა ცის-
კენ სისხლიან ხეივანს თავისი სამეფოს გადარჩენისა და ბედნიერებისათვის. ყო-
ველ დიად მაგალითში რაღაც უსამართლობაა, მაგრამ ეს უსამართლობა რამდენ-
იმის მიმართ, ტაციტის შენიშვნით, ანაზღაურდება იმ სარგებლობით, რასაც
მისგან ყველანი მიიღებენ.

25. იხ. ამის შესახებ შარდენის მოგზაურობა, პარიზი, 1828, გვ. 101. აი, რას
წერს ამის თაობაზე შარდენი: „ლუარსაბმა გადაწყვიტა ბრძოლა და იმედი
ჰქონდა, რომ სპარსელებს ტყეებში მოამწყვდედა და იქ მოსპობდა. აბასმა გა-

1 ნომბერს მეცნიერებათა აკადემიის სხდომაზე. ეს წერილი სხვა, ასევე მნიშ. ვნელოვან ცნობებთან ერთად მოთავსებულია (Bulletin de la Chasse Hist philolog, de l'Acad. Sc. de S. P. B. Tom. III, p. 4, 5, 6, 7).

29. შაჰ-აბასის მიერ ღვინის სმისა და თრიაქით მოწვევის შესახებ წერს მეფე თეიმურაზ პირველიც, რომელიც არა ერთხელ ყოფილა მასთან სპარსეთში და იმას ღვინოც შეუსხამს მისთვის იმის გამო, რომ მეფეს უარი უთქვამს მარხვაში ქრისტიანული წესის დარღვევაზე.

„ღვინოს სუამდა, სისხლად ჰსჩენდა თრიაქს, სჰამდა, არაბითა“.

30. ხელნაწერიდან, რომელიც მე გაღმომცა გორის უწმინდესმა ეპისკოპოს-მა ნიკიფორემ.

31. უწმინდესი ნიკიფორეს ხელნაწერიდან.

32. „ქართლისათვის რა ძე დავთმე, როგორ ტურფა სასურველი, ჩემთვის ვარდი მაისისა, აღარვინ ჰყავს მას იქ მშველი წასელის ღონე არსით ჰქონდა, ბევრი ჰყვანდა ჯაშუშ-მკველი, იქ პაატა დამიკარგავს, აქ არა მყავს გამკითხველი“.

მაშინ ზურაბ ბევრი მიმხრო, კაცი არის გამბედავი, კაის ჯარით მამეშველა, მტერთ მემუქრი და მედავი, ომის დღესა წინ წამდგომი, დამშლელთ უთხრის:—დამე დავი! მოყვარე და ჩემთვის მკვდარი, ის ეტლ სრული, მე ბედ ავი!

მან ცოლი დაჰსთმო, ჩაიგდო სირცხვილად სრულ არა რათა! ვჰკადრე: „უკეთეს შეირთავ, შენთვის მწვე გასახარათა, ხმალსა და სახელს აქ ჰპოებ, კვლავ მზე მოგფინო დარათა, ლუარსაბ მეფის დის შერთვა, შენთვის არს ეს საკმარათა!“. (დიდმოურავიანი, სტროფ. 181, 182, 183).

მოურავის ვაჟს პაატას მამამისის ღალატის გამო, შაჰის ბრძანებით 21 წლისას ისპაანში თავი მოკვეთეს. მან კი, როგორც გულითა და სულით მართლმადიდებელმა ქრისტიანმა, სიკვდილის წინ უარყო მამამდიანობა, რომელიც ძალით ჰქონდა მიღებული, ამიტომ სპარსელებმა არ აღირსეს მამამდიანური წესით დასაფლავება. ქალაქის დაშორებით ხევში გადადგმული მისი გვამი ისპაანში იმ დროს მყოფმა კათოლიკე-მისიონერებმა დაკრძალეს. მისმა მამამ გიორგი სააკაძემ დიდი ხარჯი გასწია, თბილისელ ვაჭრებს მოანახვინა შევილის გვამი და საქართველოში ჩამოატანინა. კათოლიკოსის ნებართვით, პაატას ცხედარი დაკრძალულია ერთაწმინდის ტაძრის დასავლეთ მხარეზე, სადაც მალე მოურავმა დღემდე არსებული

საგანგებო ეკვდერი ააშენა. ზურაბ ერისთავის ცოლი კი, ძალით გამაჰმადიანებული, შაჰის ცოლებს მოახლედ მიუყენეს. შაჰ-აბასის სიკვდილისა და ქმრის გარდაცვალების შემდეგ იგი საქართველოში 48 წლისა დაბრუნდა, კვლავ იწამა მართლმადიდებლობა და მონაზვნად გარდაიცვალა, მან დიდი სიმდიდრე უანდერძა მონასტერს, რომელმაც მისი ცხედარი დედაბერ მართას სახელით მიიბარა.

23. ქართულ ქრონიკებში იხსენიება ფეიქნის-ხანად.

24. ისტორიკოს გორგჯანიძის მოთხრობის მიხედვით იესე ქსნის ერისთავი და თეიმურაზ მუხრან-ბატონი სიძეები იყვნენ მოურავის თავად გიორგი სააკაძისა.

25. მთელ სამეფოში მოურავის გავლენა იმდენად ძლიერი იყო, რომ მასთან, თუ იგი არა ბრძანებდა. არც ერთი, დიდებული, თვით არაგვის საერისთავოს მფლობელი ზურაბიც კი არ ჯდებოდა. ასე წერს მოურავის თითქმის თანამედროვე მეფე არჩილი.

„მოურავი უფროსობდა
მასზედ და ქართველ ზედა,
თუ ეტყოდა დასხდებოდენ,
თუ არ დგიან სრულ ყველაზე“.
არჩილიანი.

26. გონიო, გამაგრებული ქალაქი მდინარე ჭოროხის სამხრეთ ნაპირზე მდებარეობს ბათუმის პირდაპირ, ზღვიდან 5 ვერსის დაშორებით. თურქებმა დაკავების შემდეგ, 1547 წელს იგი კედლებით გამაგრეს და მეციხოვნენი ჩააყენეს. აქ მეფე თეიმურაზმა, როცა იჯახით ცხოვრობდა, მაცხოვრის სახელობის ეკლესია ააშენა, მაგრამ მას შემდეგ თურქებმა იგი დენთის საწყობად გადაქციეს; ქრისტიანობის მტრები მას დღემდე ურჭლო, უკანონო ხანის „გურჯინანის“ მიერ აშენებულს უწოდებენ.

27. ლუარსაბ მეფის ცხოვრების აღწერაში კათალიკოს ანტონს მოჰყავს გიორგი სააკაძის მიერ საქართველოში შაჰ-აბასის წინაშე წარმოთქმული შემდეგი სიტყვები: „თქვენი ნება-სურვილის წინააღმდეგ თურქეთიდან გამოიწვიეს კახეთის მეფე თეიმურაზი ხელახლა გასამეფებლად, ციხიდან ლუარსაბ მეფეს გამოიყვანენ და მას ქართლში გაამეფებენ“.

ამასვე წერს იოსებ თბილელი, მიტროპოლიტი, გიორგი სააკაძის შვილიშვილი, რომელსაც ბევრი მიყრდნობას სწამებს. „მოურავს ამის შეტი არა დაუშავენ-ბია, რომ ერთხელ ეს უთხრა ყვენსა, ასტარბადში მყოფ ლუარსაბზე: „ხანამდე ლუარსაბ მეფე ცოცხალია, მანამდე ქართლი არ დაწყნარდება“.

სომეხი ისტორიკოსი ჩამჩიანიც შაჰაბასის მიერ ლუარსაბ მეფის დევნის, მისი მოკვლის, მთელი საქართველოს აოხრების მიზეზად მოურავს თვლის, რომლის წინამძღოლობითაც შაჰი საქართველოში მოვიდა.

28. სომეხი ისტორიკოსი არაქელ თავრიზელი, რომელმაც აღწერა დიდი მოურავის გიორგი სააკაძის ცხოვრება, მოგვითხრობს, რომ სამცხის ეს ათბაგი თურქებს ციხიდან გამოექცა, სადაც საფარ-ფაშის მიერ იყო დამწყვდეული და საქართველოში სამახო ჩარიხყავი მოიყვანა (თავ. IX, XI, XVI, სომხ. ენაზე).

39. ეს ციხე მდ. არაგვიდან 12 კილომეტრის დაშორებით გულდამაყრის ვიწროების ახლო ხეობაში მდებარეობს. XVIII საუკუნის დასაწყისში ამ ადგილებში მოზინადრე ოსები ციხეში მალავდნენ დიდგვაროვან ტყვეებს, რომელთაგანაც მნიშვნელოვან გამოსასყიდს ელოდნენ. 1791 წელს ვახტანგ ბატონიშვილმა ეს ციხე ნახა და სიგელით დაუმტკიცა ძველ მფლობელს, რომელსაც თავის მეგობრად თვლის, მაგრამ მეფე ერეკლეს ხელშეკრუთად ასახელებს. ციხეში ყოფნის ნიშნად ვახტანგმა ოს ბაგოს თავისი ხმალი აჩუქა, რომელიც იქ 1808 წლამდე ინახებოდა.

40. ანდლუყაფარ ამილახვარის ცოლი მეფე სიმონ მეორის და იყო.

41. ხოსრო მირზა 1684 წლიდან 1688 წლამდე ქართლის ტახტზე იყო აყვანილი და როსტომ მეფის სახელით მეფობდა.

42. „თვალით ტურფა და კეკლუცი
თმა მოგრძე, ამბარ ხშირია“.

(დიდმოურავიანი, სტროფ. 212).

43. ზოგ-ზოგი ბართიანი თან წამყვეს ცოლშვილიანად,
გიორგი ქავთარისშვილი, გერმანოზ მსახურ ყმიანად.
სხვა მსახურ მარჯვე კაცები, მსვლელნი არა თუ გვიანად,
იმ თემის აზნაურშვილნი მოვლენ თამამად, ხმიანად.

ახალციხე და აწყვერი, ხერთვის და ფარავანია;
უიზილბაშთ ჰქონდა ციხენი, შიგ ჭანი ან საკანია;
ზოგი მე ძალად წავართვი, ვიხმარე კარგ რავანია,
ზოგი იმათვე გაუშვეს, გასცვივდათ თეთრ, დრაქკანია.

გიორგი ქავთარისშვილი სიტყვა-ბასუხის მოქმელია,
ხვანთქართან ამად გავგზავნე: „თქვენ იყავ ჩვენი მშველია...
ეს ციხეები ავიღე, თქვენ გამოგზავნეთ მკველია“;
ხელმწიფემ ბრძანა: „საქმენი უქნია კარგ საქნელია“.

როსტია გედღონისძე, — ერთგული, თავდადებული,
დემეტრე საგინაშვილი, — იყო ჩემთანა ხლებული;
მათარსი შიხაიდრისძე, — ჰკულისა მქონე, ცნებული,
პაპუნა ვაშაყასშვილი — ჩემთვის მკვდარ თავწამებული.

სხვანიც ხომ ბევრნი მიახლნეს, ესენი განუყრელია,
საათაბაგოს მივედი, მესხნი კარგ შესაყრელია,
მათი სიტკბო და სიამე სევდისა უკუმყრელია.
რომელიც გაწვევს სალხინოდ ხელისხელ ჩასაყრელია.

დაუთ-ბეგ გოგორიშვილსა მკვიდრად აქვს ციხის ჯვარი,
მითხრა: „ხელთ მოგცემ ციხესა“, მან დაიფიცა ჯვარია.
აფეთს დაედგე, მე მახლდა კიდევ კარგა რამ ჯარია;
მესხნი ყოფილან მოყვრისთვის თავისა გამსაჯარია!

ფარად ფაშა ხომ სიძედ მყავს, თავდღებ ჩემთვის მკვდარია,
თანუნა დიასამიძე, კაცი ბრძენი და წყნარია;
მან მითხრა: „თრიალეთისკენ ასპინძა ახლოს არია,
ყმა და ამბავი მოგწუდების, ავი თუ გასაჯარია!“

შალიკაშვილ როსტომ და ელისბარ თაჭთირიძეო,
ყენთან სწორად ვიყავით, ერთი ძმა, სხვა კი ვიძეო;
როსტომი თქვა: „იცი აჰარას კარგი მამული მიძეო;
იქ დადგე, რადგან ქართლიდგან ჯერხანად გამოიძეო!“
(დიდმოურავიანი, სტროფი 226—228, 231—234, 237).

44. ამ დროიდან ეს გვარი ისტორიაში გაქრა, ამბობენ, რომ მის მფლობელო-
ბაში იყო ადგილ-მამულეები ღიახვსა და ქსანს შორის.

45. დვალეთის მთების მაღალი მწვერვალები, ცხენისათვის მიუდგომელი, ფე-
ხით გადასავლელადაც კი მშტად ძნელია. ხალხში ეს მწვერვალები ცნობილია
ბრუტსაბძელას სახელით. ცრუმორწმუნენი მათ ავ სულეებით და კულდიანებით
ახალბენ გერმანული ბროკნის მსგავსად.

46. კაიშაურთან ქსნისა და გულაურის ხეობების გამყოფი ლომისის მთა და-
გვირგვინებულია მის თავზე აშენებული წმინდა გიორგის სახელ. ეკლესიით, რო-
მელიც ყოველი მხრიდან ჩანს. ეკლესია აშენებულია მეთორმეტე საუკუნეში თა-
მარ მეფის მიერ, რომელმაც ერთმანეთთან ხანგრძლივად მებრძოლ ორ ხეობას
შშვიდომისაკენ მოუწოდა. იმ დროიდან ორივე ხეობის მკვიდრთა სალოცავად
ქცეული ეკლესია აერთიანებდა მათ საერთო მტრების წინააღმდეგ თავისუფლები-
სათვის ბრძოლაში. ამ ეკლესიას, ძველად მეფეთა და დიდებულთა მრავალი შესა-
წირი ჰქონდა შენახული. ოქრო-ვერცხლის ჩარჩობიან სატებს და წმ. ჯვარს და
სხვა მრავალ სიმდიდრეს ვახუშტიც იხსენიებს, ბევრი მათგანი, რომელთაც დღემ-
დე ხალხს უჩვენებენ, ვასოცარია სიდიდით. არ ვიცი, რას ეშუარება ამ ეკლესია-
ში წმ. გიორგის დღეობა, პეტრე-პავლობის მარხვის უკანასკნელ კვირეულებში
რომ იმართება.

47. დიდმოურავიანი, სტროფი 257.

48. ვახუშტი ამ ციხეს კიკანთბერას უწოდებს. იგი დღემდე დგას ატენის
ხეობაში, მიუდგომელ მწვერვალზე.

49. ბირთვისის ციხე მდებარეობს შდ. ალგეთის ჩრდილოეთით 4 კილომეტრზე მისი წრებაში 10 კილომეტრამდეა. ტყეებით დაფარულ მაღალ მთებს შუა ბალახებითა და საუცხოო წყაროებით მდიდარი დასერლია ღრმა ხევეებით. მისი ციტადელი მტრებისათვის მიუდგომელია; შიგ შესასვლელად კლდეებში ამოჭრილია საფეხურები, რომლებითაც მეციხოვნეებს ძნელად, თითო-თითოდ შეუძლიათ ასვლა. ასეთი საფეხურები 150 დავთვალე; ციტადელს ალყაფის კარი აგურისა აქვს ყველა დანარჩენი ნაკეთობა კლდეშია; ციტადელის თავზე გამართული აუზი, წვიმის წყლის ჩასაშვებად, კვადრატული ფორმისაა, სიგრძე ერთი საუენია. ხიდრემი ორი არშინი აქვს. მთელი ციტადელის ფართობი 150 კვ. საუენია. ამ ციხეში არის ეკლესიაც, რომელსაც გარს მშვენიერი ქალა ერტყმის. იქვეა საუცხოო წყარო და ფეოდალიზმის დროინდელი კოშკები.

50. „ხელმწიფეს მუხლსა ვაკოცი,
სიტყვა მიბრძანა თქმისანი, —
ვჰკადრე: „თქვენს ხმალსა მოვენდეგ,
ყმობა ვერა ვჰქენ სხვისანი“.
(დიდმოურავიანი, სტროფი 419).

51. უუანონისა და ჰამერის მიერ დაწერილ თურქეთის იმპერიის ისტორიაში, რაც ჩემი ერთადერთი სარწმუნო წყაროა მოურავის უკანასკნელი საქმეების აღწერისას, იგი ნახსენებია, როგორც შაჰ-აბასის მოლაღატე, ქართველი თავადი მოურავ-ხანი.

სამწუხაროა, რომ ამ წიგნში ციტირებული არ არის ჩემ მიერ ამოკრეფილი ცნობების პირველადი წყაროები.

52. ზოგიერთი თურქი ისტორიკოსი შეცდომით მიაწერს ამ ამბავს 1624 წელს. იმ დროისათვის მოურავი ჯერ კიდევ არ იმყოფებოდა თურქეთში.

1624 წელს, (1034) მიწურულში დიდვაზირი ჩერქეზი მუჰამედ-ფაშა გარდაიცვალა ტოკატში და მის ადგილზე დანიშნული იქნა ჰაფიზ-ფაშა, დიარბექირის ბეგლარ-ბეგი, რომელიც ამ ქალაქიდან ოდნავ მოშორებით დაბანაკდა ჩეღუკის ველზე. მაშინ, როდესაც ოთხი ათასი თურქი დაიარბექირის მისადგომებზე ორი ათასი სპარსელისაგან შემდგარ ჯარს ებრძოდა, როცა უარჩიხა-ხანი მთლიანად იყო დარბეული, შაჰისაგან განდგომილი მოურავ-ხანის მიერ. (გვ. 220).

უცნაურია, რომ მოურავ-ხანის მიერ დამარცხებული უარჩიხა-ხანი იმ უარჩიხა-ხანის მოსახელე იყო, რომელიც მან საქართველოში მოჰკლა.

53. ხალილ-ფაშამ ლაშქარი არზრუმის გზას გაუყენა, სადაც მას ქართველი მოურავ-ხანი შემოუერთდა. დიდმა ვეზირმა ქალაქს ალყა შემოარტყა და ორ თვეზე მეტი ხნის განმავლობაში უშედეგოდ უტევდა ქალაქს. ბოლოს იგი იძულებული გახდა ალყა მოეხსნა და არზრუმი მიეტოვებინა 1627 წლის 25 ნოემბერს. 25 დღის დამქანცველი გადასვლების შემდეგ, რა დროსაც მთელი ასეულები იღუპებოდნენ ყინვებისა და თოვლის ზვაგებისაგან, ხალილ-ფაშამ ქალაქ ტოკატს მიაღწია.

ხალილ-ფაშა ამ უშედეგო ლაშქრობის გამო ჩამოქვეითებული იქნა მეოთხე რანგის ვეზირობამდე. ამის შემდეგ იგი მალე გარდაიცვალა.

54. 1629 წლის 9 ივლისს დიდი ვეზირი სკუტარიდან გაემგზავრა. მრავალი ეგზეკუციებით, მისი გზა სისხლით იყო მოსილი. მან იმსხვერპლა ოთხმოცდაათი წლის აღზანე ტურმეზ-ბეი, რომელიც 60 წლის წინათ სულთან სულეიმან ტლ კანუნის ნაშნახურში იყო, ყარჩინა-ხანზე გამარჯვებული შოურავ-ბეგი, მისი ვაჟითა და 40 ქართველით, მოხუცი ვეზირი აბუ-ბეჭრი.

ასეთი იყო მრავალი საბაბით გამოწვეული მსხვერპლი ხუსრევ-ფაშას მოსის-ნარი განწყობილებისა.

55. დიდი შოურავის სიკვდილის თვისა და რიცხვის დასადგენად ზუსტი ცნობების უქონლობის გამო აღვნიშნავ მხოლოდ იმას, რომ ჭუსრევ-ფაშა სკუტარიდან ლაშქრობაში 1629 წლის 9 ივლისს დეპარა. 70 დღეს ნადენმა წვიმამ არაჩვეულებრივად აადიდა ევფრატი და ტიგროსი, რაც მთლიანად წალექვას უქადდა მთელ მესოპოტამიას. ამან შეაფერხა ლაშქრობა.

მაშასადამე, შოურავის მოკვლის შესახებ განაჩენს ხუსრევ-ფაშა 1629 წლის ოქტომბერსა ან ნოემბერზე ადრე ვერ განახორციელებდა.

56. ექვი არ არის, რომ ვახუშტი ამ კაფუდან-ფაშა შასანს, ანუ ასანს გულის-წმობდა, რომელსაც ცოლად შეკავდა სულთან მურადის და; კაფუდან-ფაშაზე სულთანს მალე განრისხდა, მისადმი თვისი დედის განსაკუთრებული განწყობილების გამო, მაგრამ ისტორიკოსი ვახუშტი იმაში ცდებდა, რომ სირიასა და ანატოლიაში ჯარის სარდლობას მიაწერს, ეს კი თურქეთის ისტორიიდან არა ჩანს.

57. თურქეთის ისტორიიდან არა ჩანს, იყო თუ არა ხუსრევ-ფაშას ცოლი სულთანის და, მაგრამ ის კი სწორია, რომ მას, სულთანის განჩინებით, სიცოცხლე მოუსპო ჯალათის ხელმა ქ. სობტაში 1682 წლის დამდეგს.

58. მითრიდატე, ხალტიუსის აღწერით.

31

ერთაწმინდის ტაძარი

ერთაწმინდის ტაძრის აღწერა

დიდწამებული წმ. ესტატეს სახელობის ერთაწმინდის ტაძარი¹ დიდი მოურავის გიორგი სააკაძის შთამომავალთა, თავად თარხან-მოურავთა მამულში მდებარეობს და ქალაქ თბილისიდან 72 კილომეტრი მანძილით არის დაშორებული. ამ ტაძრის აგების დაწყებას მეხუთე საუკუნეში მცხოვრებ ვახტანგ პირველს მიაწერენ. მანვე დააარსა ღვთისმშობლის სახელობის მეტეხის ტაძარი, ერთაწმინდიდან 7 კილომეტრის დაშორებით რომ მდებარეობს.

ამ ტაძრის შესახებ გეოგრაფი ვახუშტი შემდეგსა წერს: „თეძამზედ არს ახალ-ქალაქი. ამის ზეით ეკლესია გუმბათიანი ერთაწმინდისა, სასწაულმოქმედი; თლილის ქვით ნაშენი, კეთილოვანი, სააჩქიპანდრიტო, არამედ კათოლიკოსს უპყრია ტახტად თვისად“...²

ერთაწმინდის ანუ წმ. ესტატეს ტაძარი თვალწარმტაც ადგილზე დგას. იგი, ტყიანი მთის პირში აღმართული და გუმბათატყორცნილი, მთებიდან და ბორცვებიდან მტკვრის მარჯვენა მხარეს ქართლის შორეული მინდვრებიდან თვალწარმტაცად მოჩანს. მის გარშემო ჩრდილოეთით, აღმოსავლეთით და დასავლეთით ჰორიზონტი 60 კილომეტრზე მეტით არის გაშლილი და სოფლებით, ვენახებითა და საყდრებითაა მოფენილი. სამხრეთით, მაღალი მთით შეზღუდული ჰორიზონტის სილამაზეს აგვირგვინებს ფიქვენარის ტყე-ბუნების საუკეთესო სამკაული.

ოთხ სვეტზე დაყრდნობილ ტაძარს სიგრძე ცხრა საყენი, სიგანე ექვსი და სიმაღლე 15 საყენი აქვს. გარშემო მოხდენილად ამოჭრილი ჯვრებით და სხვა ჩუქურთმა-ქანდაკეებით არის შემკული. აღმოსავლეთის კედლის ორი წალო დაგვირგვინებულია ფრონტონით, რომელზეც ლამაზად არის გამოკვეთილი ქვის ფრიზული სამკაულები — ყურძნის მტევნები და დიდრონი მბრწყინავი ჯვრები. სამხრეთიდან შესასვლელი კარის თავზე წარწერა დრო-ჟამისაგან გაცვეთილი და გაურკვეველია. დასავლეთის შესასვლელი ძვე-

ლადვე ამოშენებული და აქ ტაძრისაგან კედლით გაყოფილია ერთი ეკვდერი, რომელთა კედლებიც შემკულია მათი მიმშენებლის — მოურავის დროის ბერძნულ წარწერით. ამ ეკვდერთაგან ერთ-ერთში დაკრძალულია შაჰ-აბასის მიერ მოკლული პაატა—შვილი დიდი მოურავისა.³ მრისხანე მოურავის შვილის ამ საკრძალავში, რომელიც 1796 წელს დაუკეთავთ, სიბნელე და მყუდროება სუფევს.

ფრანგი არქიტექტორი რიპარდი, თავის ოფიციალურ მოხსენებაში ამ ტაძარზე შემდეგსა წერს „არქიტექტურის სტილით, განსაკუთრებით კი თვით გუმბათის აგებულებით, ტაძარი საქართველოში ქრისტიანობის უძველესი დროის ეპოქას ეკუთვნის, როდესაც ამგვარი ტაძრები ქრისტეს სახელს ეძღვნებოდა. ეს არქიტექტურული იგელი სადაა. ძველი ხუროთმოძღვარნი საქართველოში ტაძრების აშენებისას მათ გრძელ ოთხკუთხედის სახეს აძლევდნენ და არც პილასტრებით ამკობდნენ, არც ცალკეული სვეტებით, მაგრამ შენობის თითოეული ნაწილის ფასადს ფრონტონი ჰქონდა, რომლის შუაშიც ამოჭრილი იყო ფრიზული ნაძერწით შემკული ფანჯარა. ასეთივეა ერთაწმინდის ტაძარიც. ქართული არქიტექტურა ყოველთვის როდი ბაძავდა ბერძნულ არქიტექტურას. როგორც ორიგინალური და დამოუკიდებელი, იგი არ ცდილობდა ფასადის პორტიკებს სვეტებითა და პილასტრებით შეემკო. არ შეიძლება განსაკუთრებული ვაკვირებით არ აღინიშნოს, რომ ქართველები მტკიცედ იცავდნენ არქიტექტურის ერთსა და იმავე წესებს თავისი სალოცავებისათვის, თუმცა ისინი საუკუნეების განმავლობაში მაჰმადიანური ქვეყნების გავლენას განიცდიდნენ. თაღებს, კამარებს, კარ-ფანჯარებს ნახევარი წრის ფორმა აქვს, ზოგ ადგილას კი ისინი სფერული ფორმისაა. ყველა გულმოდგინედ თლილი ქვისაგან არის ნაგები. ეს ყველაფერი ნათქვამია მხოლოდ ტაძრების შესახებ; კერძო ნაგებობებს, კი, მაგალითად, ხიდებს, ქარვასლებს, ბაზრებსა და სასახლეებს სპარსული არქიტექტურის ბეჭედი აზის.

ერთაწმინდის ტაძრის სახურავი ვაკეთებულა ქვის ფილებით და ისეთი ხელოვნებით, რომ თუმცა მრავალი საუკუნე გავიდა, წყალი არ ჩადის ტაძრის თაღებამდე. მისი გუმბათი კონუსურად არის აღმართული ტაძარზე, და, ქართული არქიტექტურის სტილით აგებული, ჯერ კიდევ მთელია.

ტაძრის კედლები გარედან შემოსილია თლილი ქვით, შემკულია ქანდაკებებით. ლავგარდანი ამკობს გუმბათს და მთელი სახუ-

რავის ნაპირებს. აღმოსავლეთ მხარეს, სამთავისის ტაძრის აღმოსავლეთი ფასადის სრული მიმსგავსებით, აქვს ორი წალო, ფაქიზი ხელოვნებით შესრულებული ქანდაკებით. ასეთივე წალო ჩრდილოეთ მხარეზეც არის. ეს წალო უხეშად არღვევს კედლის სიმეტრიას, რადგან მოპირდაპირე მხარეზე ასეთი არ არის. აქედან ნათელია, რომ აღნიშნული წალო უფრო შემდგომი დროის ნაკეთობაა, რომ უკანასკნელ დროს, ან აჩქარების, ანდა ხელოვნების უცოდინარობის გამო, უწინ არსებული წალო ქვით ამოუშენებიათ. ამ ტაძრისა და აგრეთვე საქართველოში არსებული სხვა ტაძრების ფასადების გადაღებისას ცნობისმოყვარე ადამიანს უნებლიეთ გააოცებს ნაგებობათა ნაწილებისა და სწამკაულების შეუფერებლობა, ხშირად ისინი ხუროთმოძღვართა ნებისმიერი წარმოსახვით არის შექმნილი. ხუროთმოძღვრები ტაძართა განახლების, აღდგენის ნაცვლად, ამახინჯებდნენ არსებულს. ჩემი აზრით, ამას ისინი ჩადიოდნენ, ვინც ნაგებობათა განახლებისას, ვერ ახერხებდა დაეცვა მთელი ნაგებობის ძირითადი იდეა, რასაც ძველი ხუროთმოძღვრები კარგად იცავდნენ და საუცხოო ტაძრებსაც აშენებდნენ. ყველაფრიდან ჩანს, რომ ტაძრის გუმბათი ორჯერ განახლებულა. ქვები, რომლითაც იგი შემოსილია, სხვადასხვა ხარისხისა და სხვადასხვა გვარადაა დამუშავებული. გუმბათის სიმაღლე არ არის დიამეტრის პროპორციული. მას არა აქვს ისეთი სამკაულები, ერთაწმინდის ტაძრის, თანაბდროვე გელათისა და მცხეთის ტაძრებზე რომ ვხვდავთ. თვით ლავგარდანებს არა აქვს სამკაულები. პირვანდელ გუმბათს კი იგი უთუოდ ექნებოდა, მაშინ, როდესაც ტაძრის მთელი შენობა და მისი კორპუსი, რომელიც საუკუნეთა განმავლობაში არ შეცვლილა და კარგად შენახულა, შემკულია საუცხოოდ შესრულებული ქანდაკებებით. სხვაგვარად, ძნელი გასაგებია: როგორ მოხდა, რომ ლავგარდანები არაფრით არ არის შემკული. საგულისხმოა, რომ ქართველი ხუროთმოძღვრები განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდნენ ტაძრების გარეგნობას, ტაძრებს შეძლებისამებრ, გარედან ამკობდნენ, შიგნით კი უკიდურეს სისადავეს იცავდნენ. ტაძრის დასაყრდენ სვეტებსა და თაღებზე ძალიან იშვიათად გვხვდება რაიმე სამკაული. მშენებლები არ ზოგავდნენ ხარჯებს, ცოდნასა და მონდომებას და ტაძრის მხრიდან მიდიდრულად ამკობდნენ გარეპირს.

ერთაწმინდის გუმბათს, რომლის დიამეტრიც თბილისის სიო-

ნის ტაძრის გუმბათის დიამეტრზე დიდია, მხოლოდ ოთხ მძიმე აქვს, იმ დროს, როდესაც ასეთივე ზომის სხვა ტაძრებს 10-დან 12-მდე და 14-მდე ფანჯარა აქვთ; ფანჯრების სიმაღლე— $5\frac{1}{2}$ — 6 არ-შინს აღწევს, სიგანე კი, ჩვეულებრივ, 10—12 სანტიმეტრია. ნაგებობის შიდა კედლები ზოგან ქვით, ზოგან კი აგურით არის მოპირკეთებული. სვეტების თაღები თლილი ქვისაა. გარკვევით ჩანს, რომ ტაძრის მთელი თაღი თლილი ქვებით ყოფილა მოპირკეთებული. მაგრამ ამჟამად აღარა დარჩენილა რა. ორიგინალურია, რომ გუმბათი გარედან ოთხკუთხოვანია, შიგნით კი მრგვალი.

ტაძარი შიგნით მთლიანად მოხატული ყოფილა, რის ოდნავი კვალი ალაგ-ალაგ ახლაც ჩანს. ტაძრის სახურავზე, წილკნის და სამთავროს ტაძრების მსგავსად, მოწყობილია გამაგრებული სათოფურები. ისინი შემდგომი ხანისაა. ახლანდელი მშვიდობიანი დროისთვის უსარგებლოა და მათი სიმძიმის დაწოლა თაღებსაც აზიანებს. ტაძრის დასავლეთი მხრიდან, ხის კარიბჭეზე მიშენებულია კოშკი, რომელიც მთელ კედელს ჰფარავს, ეს კოშკიც უსარგებლოა და დასანგრევი. ტაძარი შემოვლებულია ქვიტკირის გალავნით, რომლის სიმაღლე ალაგ-ალაგ $4\frac{1}{2}$ საყენს აღწევს.

თვით წმ. ესტატეს ტაძარი მთლიანად მოხატულია. ალაგ-ალაგ წმინდანთა სახეები ოდნავ თუ გაირჩევა; მოხატულია ეკვდერიც, რომელიც წმ. ნიკოლოზის სახელობის საკურთხეველს ეკვრის.

ფრესკოვანი ხატებიდან განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს:

1. ესტატე პლაკიდის შეხვედრა ირემთან. კლდეზე შემდგარ ირმის რქათა შუა ნათელი ჯვრის გამოცხადება, ჯვარცმული ქრისტეს სხეულის სახით.
2. ესტატეს მიერ რომის ეპისკოპოსისაგან ქრისტეს რჯულის მიღება, ქრისტიანული ტაძრის წინ.
3. თეოდისტეს ცოლის აღათისა და თეოდისტეს შვილების დაკარგვა.
4. უდიდესი შეცდუნების შემდეგ სასწაულით მათი მონახვა.
5. იმპერატორ ადრიანეს ბრძანებით ესტატესა და მისი ოჯახის წევრთა მხეცთა საჯიჯგნელად გადაცემა და სასწაულით მათი გადარჩენა.

6. ახალი სასჯელი — მათი დაწვა სპილენძის გახურებულ ღუმელში, სადაც, როგორც ქალდეურ ღუმელში ჩაგდებულმა ყრმებმა,

მათაც სული ღვთის ხელს ჩააბარეს, მაგრამ ცრუმორწმუნეთა გასაკვირვად, მათი სხეულები მთელი და უვნებელი დარჩა.⁴

სამსხვერპლოში შესასვლელის თავზე წავიკითხე ხუცური ასოებით შესრულებული შემდეგი წარწერა: „აღიდე, ღმერთო, მეფეთ მეფე პატრონი მარიამ... შეწვევითა ღვთისათა და მეოხებითა წმიდისა ესტატისათა, ბრძანებითა და პატრონისა იორამისათა... ვახტანგისა... დავახატვინეთ მეორედ...“

წელიწადი არ არის აღნიშნული, მაგრამ ოსტომის მეფობის დროის მიხედვით ჩანს, რომ ეს მისი მეფობის 1634 და 1658 წლების შუა მოხდა.

ტაძრის ახლანდელი კანკელი გაკეთებულია მეფე ერეკლე მეორის მეუღლის—დედოფალ დარეჯანის წყალობით, 1772 წელს.

ამ ტაძარში დაცული ხატები ყურადღებას სიძველით იპყრობს.

ტაძრის საგანძურში შენახული 26-მდე ხატი აღმოვაჩინე. მათი აღრიცხვა სასარგებლოა, რათა წარმოდგენა ვიქონიოთ საქართველოში ხატებისადმი პატივისცემაზე. ასეთებია:

1. წმ. ესტატეს სატაძრო ხატი ვერცხლისა, ოქროთი დაფერილი. ქვეშიდან უფიცრო. მასზე გამოსახულია წმ. ესტატე, ქვეითად, მარცხენა ხელში ხმლით, მარჯვენაში კი ჯვრით; ხატის სიგრძე $3/4$ არშინია, სიგანე — 4 სანტიმეტრი. სახის ზემოთ გამოსახულია მფრინავი ანგელოზი, რომელიც წმინდანს წამებულის გვირგვინით ამკობს. სახე შემკულია აღმოსავლური ქვებით: ფირუზით, ლალითა და იაგუნდით. ზოგი ქვა ამოვარდნილია. ამ ქვებითა და სხვებით, რომლებიც სხვა ხატებზეა, შემკობილი იყო შაჰ-აბასის ხმალი, მის მიერ ამ სასწაულთა გამო შეწირული, სპარსელებმა და თვით შაჰ-აბასმაც⁵ რომ ირწმუნეს.

2. წმინდა ესტატეს მთელი ცხოვრების გამომსახველი ხატები. ერთ მათგანზე წმინდანის ფეხებთან წარმოდგენილია დიმიტრი მეორე და ხუცური ასოებით წარწერილია ქართ. ქრონიკონის (ფლა) 531 წელი, რაც ახალი წელთაღრიცხვის 1311 წელს შეესაბამება.⁶

3. წმ. დიმიტრის ხატი ქვევიდან წარწერით: „ღმერთო, შეიწყალე ცოდვილი დიმიტრი“.

ექვი არ არის, რომ ეს იგივე დიმიტრია, რომელმაც ხატი გააკეთებინა თავის წმ. ანგელოზის სახელზე.

4. წმ. თედორე ტირონის ხატი წარწერით: „ტომობით ასული

ათაბაგთა, შემამკობელი მეორედ ჯვარისა ამისა, გვერდი წმინდათა ამაო ყოველი სატრფოდ მსახისა და სურვილით მამკობს თეოდორის ძითურთ მფარველი შექმენით, ღმერთო, შეიწყალე ათაბაგთა ასული ქრონიკონსა 470 (უო)*.

XIII ციკლის ეს წელიწადი ახალი წელთაღრიცხვის 1112 წელს უდრის.

5. წმ. ათანასეს ხატი.
6. თომა ნაკურთხევისა.
7. მარინესი.
8. პროკოფისი.
9. იოანე ოქროპირისა.
10. ბასილ დიდისა.
11. გრიგოლ ღვთისმეტყველისა.
12. ნიკოლოზ სასწაულმოქმედისა.
13. მთავარმოწამე გიორგისა.
14. მახარობლისა.
15. კირილესი.
16. არტემისა.
17. წმ. წამებ. ეგნატესი.
18. პირგ. წამ. სტეფანესი.

19. ჯვარი და მისი ორივე მხარეზე გამოსახული მთავარანგელოზნი: — მიქელ-გაბრიელი.

ყველა ეს ხატები ერთი ზომისა და ერთნაირად ნაკეთებია, ისინი ერთმანეთთან დაკავშირებული ყოფილა რგოლებით, რის კვადრატულიც დარჩენილია. ეჭვი არ არის, რომ ყველა ეს ხატი ტაძრის ძველ კანკელს ამკობდა. ზოგი მათგანი დამტვრეულია, რაც იმის შედეგია, რომ ისინი ადგილიდან ადგილზე გადაჰქონდათ, შეიძლება ხატების სიგანის არაპროპორციული სიგრძეც აადვილებდა გადაზიდვისას მათ დაზიანებას. ზოგ ხატს ნაწილები აკლია. რა თქმა უნდა, მათი სრული კოლექციიდან ბევრი დაკარგულია.

ხატების ნამტვრევებში შემხვდა ერთი პატარა ოთხკუთხი ხატი წმ. ნაწილების 48 ბუდით; ბევრ ამ ბუდეში ნაწილები აღარ არის, მაგრამ მკრთალად დარჩენილა ძველი ბერძნული წარწერები. რომლებითაც აღინიშნება წმინდანის ნაწილი. ეს ბუდეები დაფარულია თხელი ვერცხლის ფურცლით, რომელზეც გამოხატულია მაცხოვარი, ოდესღაც აღმოსავლური ქვებით შემკული სახით. მთელ

ამ სანაწილეს სიგრძე სამი სანტიმეტრი აქვს, სიგანე კი — 1 1/2. ალბათ, იგი მკერდზე სატარებლად იყო გაკეთებული. ეს იქიდანაც ჩანს, რომ ბევრი ქართველი მეფე ჩვეულებრივი ჯვრის ნაცვლად ამგვარი სალოცავებით იმკობდა მკერდს. ხალხში ასეთი ჩვეულება უწინ არსებობდა, და ნაწილობრივ ახლაც არის.

შესანიშნავია აგრეთვე წმ. ესტატეს ჯვარიც, რომლის ოქროთი დაფერილ ვერცხლის ჩარჩოს შემდეგი წარწერა აქვს: „ცოდვილმა დეკანოზმა პავლემ მოვაქედინე და შემოგწირე წმინდას ესტატეს ერთაწმინდას. შენდობით მომიხსენიეთ ქრისტეს აქით ჩლით (1719 წ.), ქრონიკონსა უზ“, (407 წ.).

წმინდა ნაწილებიდან ამჟამად ტაძარში, ცილინდრული ფორმის კიდობანში, ინახება წმ. ესტატეს მკლავის ნაწილი და ცერი, რომლებიც წმ. ესტატეს ოდესღაც არსებულ მთელ ნაწილებს როგორცაა გადარჩა. სპარსელების მიერ თბილისის აღებამდე, სახელდობრ 1795 წელს, მეფე ერეკლე მეორემ ბატონიშვილის თეკლას ავადმყოფობის გამო, სთხოვა კათალიკოსს, წმ. ნაწილები თბილისში გადაეტანა. სპარსელთა მიერ თბილისის აოხრებისას, სასახლის ეკლესიის ძვირფასეულობათა შორის ეს ნაწილებიც დაიკარგა, შემდეგ ისინი მეფე ერეკლეს დამ ანამ გამოისყიდა და თბილისის გაძარცვის შემდეგ ერთაწმინდის ტაძარში დააბრუნეს. ეს ნაწილები მოწიწებით თაყვანსაცემლად გამუდმებით გამოაქვთ წმინდანის ხატის წინ. მათი ჩარჩო, ოქროთი დაფერილი ვერცხლისა, შემკული აღმოსავლური ქვებით, შეწირული იყო შაჰ-აბას დიდისა და ნადირ-შაჰის მიერ⁹.

ტაძრის ძველი სამკაულებიდან შენახულია:

1. მდიდრულად შემკული სახარება, მეფე ერეკლე მეორის ნაჩუქარი.

2. ვერცხლის ბარძიმი, დოდოსი, ვარსკვლავი. შეწირულნი 16 წლის ასაკში ყვავილისაგან გარდაცვლილი მეფე ერეკლე მეორის უფროსი ვაჟიშვილის ვახტანგის მეუღლის ბატონიშვილი ქეთევანის მიერ.

3. ვერცხლის საცეცხლური, სასანთლევებმომტვრეული, მასზე გამოსახულია მონაჯარდუ არწივი—რუსეთის ღერბი, ერეკლე მეფის მიერ იმპერატორ ეკატერინე მეორესთან 1783 წელს დადებული ტრაქტატის შემდეგ მიღებული. იგი შეწირულია მეფე ერეკლე მეო-

რის ქალიშვილისა და იმერეთის მეფის სოლომონ პირველის ძმის—
არჩილის მეუღლის მიერ. მასზე შემდეგი წარწერაა ლექსად:

„ცად ზენად აღზუედ ეესტატი სრული,
ვიძღვნი ელენე მეფის ასული
მისხალი ოზ. (77)“

ელენეს, როგორც ერეკლე მეფის მეორე ქალიშვილს, გიულ-
დენშტეტიც იხსენიებს, საქართველოში¹⁰ 1772 წელს მოგზაურობის
აღწერაში... ელენე მაშინ 18 წლისა იყო.

ტაძრის წიგნებს შორის ხელნაწერად შემდეგი მოიპოვება:

1. სამარხო სამსაგალობელი. გაზეთილ ქალაღღზე, დაწერილი
ორ სვეტად 1615 წელს.

2. სამთუენი, არასრული, აგვისტოსა, სექტემბრისა და ოქტომბ-
რისა, დაწერილი 1548 წელს მიხეილ მთ. მონაზონის მიერ. რო-
გორც სხვა ხელით მინაწერი გვარწმუნებს, მიხეილ მთ. მონაზონი
შემდეგ ნიქოზის ეპისკოპოსი იყო.

3. ფერადი სამსაგალობელი წარწერით: დამწერი ფილიპე
მღვდელი, ჩლო. (1775 წ.),

4. მსოფლიო ეკლესიის ზოგიერთი წმინდანის მეტაფრასტები.

ერთაწმინდის ტაძარი 1610 წლიდან, ე. ი. დლიდან როდე-
საც თავად თარხან-მოურავების წინაპარმა — მოურავმა გიორგი
სააკაძემ განადიდა, თარხნიანთ გვარის წევრთა საკრძალავი გახდა.
საფლავთა შორის აღსანიშნავია:

1. თავად თარხნიშვილების წინაპრის—გიორგი სააკაძის შვი-
ლიშვილის ძის ავთანდილის საფლავი, რომელსაც ადევს უბრალო
ქვა წარწერით გარდაცვალების წლისა (1715 წ.) და წლოვანების
(82 წ.) აღნიშვნით.

2. დიდი მოურავის გიორგი სააკაძის შვილის სპარსეთში შაჰ-
აბასის მიერ მოკლული პაატას საფლავი.

3. საფლავი ზაზასი, რომელიც როგორც საფლავის ქვის წარწე-
რიდან ჩანს, 1730 წლის 11 აგვისტოს გარდაცვლილა.

4. საფლავი დიდი მოურავის შვილიშვილის ძის—ლუარსაბისა,
რომელიც მეფე თეიმურაზ მეორეს თავის შვილთან — ბატონიშვილ
ერეკლესთან (შემდეგ—მეფე ერეკლე მეორესთან) ერთად გაუგ-
ზავნია სპარსეთში და თეირანში გარდაცვლილა. შვიდი წლის შემ-

დეგ მისი გვამი საქართველოში ჩამოუტანიათ და 1762 წ. ამ ტაძარში დაუსაფლავებიათ.

5. თავად ზაზას ასულის ბარბარესი, რომელიც დანიშნული ყოფილა თავად გიორგი აბაშიძეზე, გარდაცვლილა 1779 წელს, 16 წლის ასაკში.

6. მეფე გიორგი მეცამეტის ასულის თავად ლუარსაბ თარხნიშვილის მეუღლის ბატონიშვილ სოფიოს საფლავი. იგი 1836 წელს გარდაიცვალა.

7. თავად დავით თარხან-მოურავის, საქართველოს მეფეებისა— ერეკლე მეორისა და გიორგი მეცამეტის ათასისთავის საფლავი; გარდაიცვალა 1839 წელს. გარდაცვალებისას პოდპოლკოვნიკი იყო.

აქვე დასაფლავებულნი არიან: კველთის¹¹ მღვდელი თევდორე, რომელიც თურქებმა 1609 წელს აწამეს, აგრეთვე თავად თარხნიშვილების გვარის ბევრი სხვა წევრი.

სასწაულებით სახელგანთქმულ წმ. ესტატეს ტაძარს ძველთაგანვე ქართველი ქრისტიანები განსაკუთრებული მოწიწებით სცემდნენ თავყვანს.

ტაძარში დღემდე შენახულ რკინის ჯაჭვებს, რომლებსაც ნებაყოფლობით იკიდებდნენ ისეთი პირნი, რომელნიც ცხოვრების მძიმე პირობებში, ხალხის წინაშე თავმდაბლობისა და ცოდვათა აღსარების ნიშნად, ღმერთს აღუთქვამდნენ ჯაჭვის საჯაროდ ტარებას. ჯაჭვდაკიდებულნი იგონებდნენ იმ ჯაჭვს, რომლითაც შეკრული იყო წმ. ესტატე, იმპერატორ ტიტუსის სახელოვანი მხედარი, მისი თანამებრძოლი, იერუსალიმის აღებისას, ტრაიანეს მიერ გამორჩეული, რომის დიდებული, ქრისტეს წამების წინ იმპერატორ ადრიანეს¹² ბრძანებით ქრისტეს ეკლესიისათვის დიდწამებული. მისი ოვალური ფორმის რგოლებს ორი დიუმი სისქე და ხუთი დიუმი სიგრძე აქვს. მთელი ჯაჭვის სიგრძე ხუთ არშინამდეა.

ჯაჭვს ბოლოში კისერზე გასაკეთებელი საყელო აქვს, რომელიც საჭირო შემთხვევაში იკეტება.

ეს ჯაჭვი დადიანისად არის ცნობილი, რაც იმაზე მეტყველებს, რომ მისი ჩამოკიდება ნაკისრი ჰქონდათ. არანაკლებ ორ ფუტს იწონიდა.

ტაძრის შიგნით, ორ შუა სვეტს შორის, დარჩენილია კვარცხლბეკი, რომელზეც მრგვალი სვეტი იყო აღმართული. ძველად აქედან

კრთხულობდნენ სამოციქულოს, საზეიმო დღეების გამოცხადებასა და ქადაგებას. ამ ადგილის ამგვარად გამართვა საქართველოს სხვა ქველ ეკლესიებში იშვიათად შემხვედრია.

კვარცხლბეკიდან მოტეხილი სვეტი, 1 საე. სიმაღლისა, ტაძრის ეზოში გლია.

გარედან ტაძრის ჩრდილოეთ მხარეზე, მხედრული ასოებით ქვაზე ამოჭრილია შემდეგი წარწერა: „წმინდისა ესტატისა დეკანოზი სვიმონ შეიწყალე, უფალო, ქრონიკონს უნც“, (1765 წ.).

„ამ ქრონიკონსა უნც (1770 წ.) მერვე ირაკლი და რუსისა ჯარი იწვია, ოსმალო გააქცევა, სამი ათასი თავი მოჰსჭრეს ლეკისა და ოსმალოსა“.

ეს წარწერა აღნიშნავს საქართველოში გენერალ ტოტლბენის ლაშქრობას და ასპინძაში თურქებზე ერეკლე მეორის სახელოვან გამარჯვებას.

ერთაწმინდის ტაძარს შემოვლებული აქვს ქვის კედლები, კოშკებითა და სათოფურებით, რომლებიც მას მძარცველი ლეკებისაგან იცავდა. ასეთივე სათოფურები გამართულია თვით ტაძრის სახურავზეც.

ტაძრის სახურავი დაფარულია ირმის რქებით, ქრისტიანთა ჩვეულებრივი შეწირულობით, რაც განსაკუთრებით შეფერვბა ტაძარს წმ. ესტატესას, რომლის ხსენებისას უნებლიეთ იგონებთ ქრისტიანული განათლების სასწაულებრივ ნიშანს, მას ირმის რქებშია მაცხოვარი ჯვრის სახით რომ მოევლინა.

ქველად ირმის რქებისაგან საეკლესიო ჭაღებს, შანდლებს, კიდობნებსა და სხვა ნივთებს აკეთებდნენ.

ტაძრის ეზოში, რომლის მოცულობაც 170 კვ. საყენამდე იქნება, დარჩენილია პატრიარქის სახლის ნანგრევები; ამ სახლში ჩერდებოდნენ დღეობაში, ე. ი. 20 სექტემბერს მოსული კათალიკოს-პატრიარქები. ტაძრის აქეთ-იქით ყოფილ შენობებში ბინადრობდნენ ტაძრის მსახურნი და დაბა ერთაწმინდის ამოწყვეტილი მისახლეობის ნაშთები.

ტაძარს ეკუთვნის:

1. წმ. გიორგი კალოუბნელის სახელზე აშენებული ფაენისის საყდარი. იგი მთლიანად შემკული ყოფილა უძველესი ნახატებით, ამჟამად გაუქმებულია.

2. წმ. ესტატეს სახელობის, ან უფრო სწორად, ირმის რქებშია

მოვლენილი ჯვრის სახელობის—ზედა ჯვრის ეკლესია; გადმოცემით ლეკები, ერთაწმინდის ტაძრის გაძარცვა რომ მოასწრეს, ლამის სათევად ტაძრიდან ერთი კილომეტრით მოშორებულ გორაკზე გაჩერდნენ, მხედველობის დასუსტება იგრძნეს და გზა ველარ განაგრძეს, მათ შეიგნეს წმინდა ტაძრის სასწაულებრივი ძალა და აღუთქვეს, რომ შეუერთდებოდნენ სალოცავის მშვიდობიან თაყვანისმცემლებს და არსებული პატარა საყდარი ააშენეს, მათთვის სასწაულის მოწიწებით მოსაგონებლად.

მართლმადიდებელი ეკლესიის მიერ დაწესებული წმ. ესტატეს დღეობა, პირველყოფილი ჩვეულებისამებრ, ერთაწმინდის ტაძარში 20 სექტემბერს საღამოთი იწყება და განთიადამდე გრძელდება. მთელ ლამეს ლოცულობენ, რაც ეკლესიის დიდი მსოფლიო მოძღვრის წმ. წამებულთა პატივსაცემად ლამისთევანზე წარმოთქმულ სიტყვებს მოგვაგონებს. „წმინდა ლამისთევებით ღამე დღედ ვაქციეთო“.

ამ დღეობას სულ პირველად 1847 წელს დავესწარი. ძალიან გამიკვირდა, რომ მლოცველნი ნაძვის კვარს ხმარობდნენ — ღამით გასაშუქებლად. მაგრამ ნაძვის კვარი მარტო ღია ცის ქვეშ, დღეობებში როდი იხმარება, მთელ დასავლეთ და ზემო ქართლში ასეთ ჩირადღნებს სანთლების ნაცვლად ხშირად ხმარობს უბრალო ხალხი.

შენიშვნები

1. სახელწოდება „ერთაწმინდა“ გადასხვაფერებულია, „ესტატე წმინდიდან“ წარმოიშვა.

ამრიგად, „ერთაწმინდა“ წმინდა ესტატეს ნიშნავს. გაშენებული სოფელიც ძველთაგანვე ტაძრის სიახლოვესავეა ნახსენები. ოდესღაც მნიშვნელოვანი მოსახლეობიდან აქ ამჟამად 10-მდე უღარიბესი გლეხის ოჯახიღა მოიპოვება.

2. ახალქალაქი ქალაქად როსტომმა აღადგინა, იქ ვაჭარი სომხები დაასახლა და ვაჭრობის უფლება უბოძა. მანვე აუშენა მათ დღემდე არსებული ეკლესია. ეს დაბა მდიდარია ვენახებითა და ბაღებით, აქვე ცხოვრობენ დიდი მოურავი გიორგი სააკაძის შთამომავალნი — თავადნი თარხნიშვილები.

აი, შესანიშნავი წარწერა ტაძრის კედელზე: „მას უამს ოდეს იჭდა ერანთურანს ბედნიერი ყაენი ხელმწიფე შაჰ-სეფი...“

... სახელითა ღვთისათა ჩვენ საქართველოს ხელმწიფის შვილმან მეფეთ-მეფემან პატრონმან როსტომ და თანამეცხედრემან ჩვენმან დედოფალთ-დედოფალმან მარიამ ხელფავით აშენებად თეძამის პირსა ზედა ქალაქი და უწოდეთ მეფის ქალაქი და აღვაშენეთ საუღარნი და მონასტერი... ქალაქისა ამის მკვიდრობისა-

თვის მეფის ქალაქელთა — სრმხთა ჩუნეთა სახასოთა, ვაჰართა, ქორონიკონს თუესა აპრილსა კდ.“ მეორე წარწერა სომხური ეკლესიის კედელზე ასეთია: „გვაგონა და მოგვახსენა ქალაქისა და საყდრისა ამის აღშენება კარისა, ჩვენისა მდივანმა ყორღანაშვილმან მერაბ და ისი ვაღვაწით აღშენებულად საყდრისა ამისა. ვინც სწირავდით, მოიხსენებდნენ მერაბს ყოველინივ“.

ამ საყდარზე თვითონ მკვიდრთა მიერ მიშენებულია სამარეკლო, რომლის წარწერაც ქორონიკონის 374 (1686) წელს მიუთითებს.

3. იხ. ზევით, გვ. 17 და 18.

4. ოცი სექტემბრის სადღესასწაულო.

5. ქართული ეკლესიის ისტორია, გვ. 107, მეორე გამოცემა.

6. ქართული ქორონიკონით 531 წელი 1311 უდრის. ეს საქართველოში დიმიტრი თავდადებულად წოდებული დიმიტრი მეორის დროა... ეს ხატი 1279 წელს არის მოკედლილი მეფე დიმიტრი მეორის ბრძანებით. მოჩვენებითი ანაქრონიში აიხსნება იმით, რომ ძველად სრულ ციკლს შეცდომით ამცირებდნენ 32 წლით. და თუ ჩვენც გამოვაკლებთ 32 წელს მივიღებთ ზუსტად 1279 წელს, ხატის შექმნის თარიღს. მისი შემქმნელია დიმიტრი II, რომელიც მეფობდა 1272 — 1289 წლებში.

7. თურქული სიტყვა ათაბაგი ნიშნავს მფლობელ ბატონს. მთავრის წოდებით ათაბაგები გამოჩნდნენ სპარსეთში სელჩუკების დინასტიის უკანასკნელი მეფეების ბატონობის დროს. მტერთა სისუსტის გამო—ათაბაგებმა, როგორც ოლქების მმართველებმა, მოიპოვეს დამოუკიდებელი მთავრობის ძალაუფლება, რასაც თავიანთ შთამომავლობასაც ანიჭებდნენ. ერთიმეორესთან ბრძოლით დასუსტებული მალიქ-შაჰის (1072—1115 წ.) შვილების დროს ათაბაგნი გაჩნდნენ აჭარბაიჯანში, ფარსისტანსა და ლაზისტანში, სადაც სპარსულ მეფეთათვის მავნე მათი ბატონობა დამხობილი იქნა სპარსეთის დამპყრობი ჩინგის-ყაენისა და მისი შვილის უგედე-ყაენის მიერ, დაახლოებით 1225 წელს. ათაბაგები სპარსელი ათაბაგების მსგავსად, საქართველოს სამეფოს შიგნითაც (სამცხეში) გაჩნდნენ თამარ მეფის დროს. XV საუკუნეში გაითავისუფლეს თავი ქართველ მეფეთა გავლენისაგან და იქ XVIII საუკუნის ნახევრამდე ბატონობდნენ.

8. ამით ახალ ისტორიულ ამბავს ვიგებთ: სამცხეში ათაბაგობა თამარის მეფობამდე, ე. ი. საქართველოს ისტორიაში მითითებულ და ცნობილ ეპოქაზე ადრე არსებობდა. (მაგალითად, ათაბაგი სარგის პირველი 1285 წელს გარდაიცვალა) ეს ხატი მეტად ძველია, 1686 წელს სამცხეში ქრისტიანობა უკვე აღარ იყო და ფაშის წოდების მქონე ათაბაგნი მუსლიმანების სარწმუნოებისანი იყვნენ.

9. იხ. ზევით, გვ. 19.

10. Reisen duzeh Ruszland und im Caucasischen Gebürge pag. 267 und 337 (გამოც. 1847).

11. იხ. ზევით გვ. 20. დაბა კველთაში მისი ხსოვნის აღსანიშნავად მეფე ლუარსაბ მეორემ ააშენა თევდორეს სახელობის ეკლესია, რომელიც დღემდე არსებობს.

12. რომაულ მარტიროლოგიაში იგი იხსენიება მეთათ ლეგიონის სარდლად ისრაელთა წინააღმდეგ იპერატორ ადრიანეს ლაშქრობაში.

ქვათახევის მონასტერი

ქვათახევის მონასტარი

ეს არის ფრიად ბარბაროსული ფილოსოფია და ფრიად სასტიკი პოლიტიკა, ვიდრე ის პოლიტიკა და ფილოსოფია, რომლებსაც სურთ აიძულონ ბედქრული ადამიანი ამ ქვეყნად იცხოვროს.

ადამიანები საქმაოდ დელიკატურნი აღმოჩნდნენ იმისათვის, რომ გაეერთიანებინათ მათი ავხორცული მისწრაფებანი, მაგრამ ბედუკუღმართობა უფრო სათნო ეგოიზმით გამოირჩევა: იგი ყოველთვის იმალება, რათა თავი მისცეს ნეტარებას, იმ სურვილის აღსრულებას, რომელსაც ცრემლები ეწოდება. და თუ არსებობს ადგილი ხორციელი ნეტარებისათვის, მიეცით ნება რელიგიას, რომ მას აგრეთვე ადგილი ჰქონდეს სულის გაწაფხულებისათვის, იმ სულისა, რომელიც სწეულებისადმი გაცილებით უფრო დიდი მიდრეკილებით გამოირჩევა, უფრო დიდხანს გრძელდება და მისი განკურნება გაცილებით ძნელი საქმეა.

შატობრიანი:

ქვათახევის მონასტრის აღწერა

I

მონასტრისაკენ მიმავალი გზა

სოფ. ქვათახევი¹, მდინარე კავთურით ლამაზად არის გაყოფილი, კავთურას სათავე დიდგორის მთებშია, რომელთაც აგრეთვე ქსილქს მთები ეწოდება. ვენახებით, ხილის ბაღებით მდიდარი სოფლის ნაწილი ჯერ კიდევ მეთორმეტე საუკუნეში გადაეცა საკუთრებად ქალთა მონასტერს, რომელიც სოფლიდან რვა კილომეტრით არის დაშორებული. ლამაზი და სასიამოვნო მდებარეობის, ჯანსაღი ჰავისა და საუკეთესო წყაროების გამო ამ ადგილებს მეფეები ხშირად ირჩევდნენ თავიანთი სასახლეების ასაშენებლად. სოფელ კავთისხევიდან დასავლეთით ერთი კილომეტრის მანძილზე, მგზავრს შეხვდება როსტომ მეფის მიერ აღდგენილი და 1636 წელს გალავნით შემოვლებული უწინდელ მეფეთა სასახლე. ეს სასახლე ორსართულიანია. მასში ნიკოლოზის სახელობის ეკლესიაა; სასახლის წინ შადრევანის ნაშთია; რამდენიმე საყენის დაშორებით პატარა ტბაა, რომელშიც საუკეთესო წურბლებს იჭერენ, რაც

დღემდე კავთისხვეველთა ერთ-ერთი ხელობაა. აქვე პატარა მდინარე გუდარეხი ჩამოდის, რომელზეც მეფეებს წისქვილი ჰქონდათ გამართული. ამ მდინარეს მეორე, კალმახით მდიდარი მდინარე ეზატი ერთვის და გარს ტყით ლამაზად დაფარული მთები აქვს შემორტყმული. მთელ ამ ადგილს, მისი სასიამოვნო მდებარეობის გამო, ყველთაგანვე თვალადი ეწოდება, რაც თვალისთვის სასიამოვნოს, მიმზიდველს ნიშნავს. ვახუშტი შემდეგს მრგვითხრობს: „გუდარეხის ხევზედ თვალის სასახლე მეფეთა, ნაშენობა დიდი“.

მდინარე კავთურას ხეობით ქვათხევის მონასტერში მისასვლელი გზის ნახევარ მანძილზე, შესანიშნავ ადგილას, თვალს იპყრობს მდიდრადნაშენი საყდარი აზნაურ მალალაძეებისა² და მათი სახლი, ორივე დიდი ხნის წინათ დაცარიელებული. საყდარი თუმცა მთელია, მაგრამ გუმბათი არა აქვს; შიგნით შემკულია ფერადი წარწერებით. ალაგ-ალაგ გაცვეთილია; კანკელი მთლიანად მოხატული ყოფილა და წმინდანთა სახეები ჯერ ისევ შესამჩნევია. ტრაპეზი მთელია. იგი მტრების მიერ გაძარცვული, მარტო დგას მოხატული საკურთხეველის შუა. ეკლესიას სიგრძე 6 1/2 საყენი აქვს, სიგანე 3 საყენი და სიმაღლე 5 1/2; ფიცარნაგზე დევს ქვის ჯვრისმაგვარად ამოკვეთილი ემბაზი. თაღები სავსეა ფრინველთა ბუდეებით, ხოლო თვით ტაძარი, მის მახლობლად მცხოვრებთა სამარცხვინოდ თავლად არის გადაქცეული. ეკლესიის დასავლეთი მხარის მთელ სიგრძეზე მიშენებულია კარიბჭე; ტახტიანი ეკვდერთ, რომელიც კედლებზეა მიდგმულნი. სამხრეთ კედელზე დახატულია მთავარმოწამე გიორგის დიდი პორტრეტი. ეკლესია გარედან მოპირკეთებულია თლილი ქვით. კარ-ფანჯრების თავქვეები შემკულია ფრინველი ქანდაკებებით. საუცხოოა ჯვარი, ეკლესიის აღმოსავლეთ მხარეზე — ფრინველი პორტიკი, რომელზეც დახატულია ღვთისმშობელი ჩვილი მაცხოვრით. გარდა შესანიშნავი პორტიკისა, რომელიც ჯერ კიდევ შენახულია, დანარჩენი ყველაფერი განახლებულია. კედლებიდან ჩამოვარდნილი ქვები დაუხელოვნებელი ხელით, სიმეტრიის დარღვევით, ხელახლა ჩაწყობილი იმდენად უშნოდ, რომ პირველი შეხედულებისთანავე ეჩინება უსწორმასწორობა. ერთ-ერთ ქვაზე მხედრული ასოებით წარწერილია: „დამბადებელო, შეიწყალე ნიკოლოზ მალალაძის დედა ელენე და მამა პაპუა. ქორონიკონს ტნიზ. მოიხსენე, უფალო, ნიკოლოზ მალალაძე“.

ამ წარწერის ქრონიკონის წელი შეესაბამება 1679 წელს, ხო-

ლო ნიკოლოზ მაღალაძის სახელი მიგვიითითებს ქართველთა კათოლიკოს ნიკოლოზზე, რომელიც მაღალაძეთა გვარიდან იყო.

ტაძრიდან დასავლეთით ათი საუენის მანძილზე დგას ჯერ ისევ დაუზიანებელი კვადრატული კოშკი, სიგრძე-სიგანით ოთხი არშინისა; იგი ორ სართულად იყოფა. მეორე სართული ჩემთვის მიუწვდომელი აღმოჩნდა, მისი სიმაღლისა და ასასვლელის უქონლობის გამო; ქვედა სართული ეკლესიაა. ამ პატარა ეკლესიაში ჯერ კიდევ მოიპოვება კედელზე მიბჯენილი ტახტი, შეჭრილი პატარა თაროში, რომელშიც დახატულია ჯვარი ბერძნული წარწერით: „ესო ქრისტე, ძლევა“.³ მის თაღსა და კედელზე დახატულია სარწმუნოებრივი დღეობები; წმინდანთა სახეები დაჩხვლელია ქრისტიანული საქართველოს მუდმივი, შეურიგებელი მტრების—ლეკების ხანჯლებით. თაღზე ვხედავთ ყოვლისმპყრობელ უფლის ხატს; ტახტის აქეთ-იქით გამოხატული არიან დიდი წმინდანები: იოანე ოქროპირი, ბასილ დიდი, გრიგოლ ღვთისმეტყველი, ნიკოლოზი, მთავარმოწამე ეკატერინე და წმ. ნინო, დასავლეთით მცირე კარის თავზე, დახატულია ტაძრის შემქმნელ და მთელი ადგილის მფლობელ მაღალაძეთა სურათები. თითოეული მათი სურათის თავზე ამოკითხება შემდეგი სახელები: ადამი, ზურაბი, მამუკა, პაატა, რევაზი, ნიკოლოზი, სახლთუხუცესი პაპუა (მას არქიმანდრიტის სამოსელი მოსავს, გრძელი ჯოხი უჭირავს, რომელზეც მისი სამეფოს კარის წოდების ემბლემაა ამოკვეთილი), გიორგი, სოლომონ, ელენე, ხვარაშანი, ამ პირთაგან შვიდი დახატულია კარმარჯვნივ (მთელი სიმაღლით), ოთხი კი — კარმარცხნივ: ზევით ღვთისმშობელია, რომელიც ლოცავს მათ თავისი სამოსელით.

ეს სურათები შესანიშნავია ერთნოგრაფიული თვალსაზრისითაც. მათზე ჩანს ქოშისებური ჩექმები, სპარსული სამოსელი ჭრელი ქსოვილისა, რომლის ზევიდანაც ჯიბეებიანი ხიფთანი მუხლამდე სწვდებათ. მოკლე ქუდი (ქვევიდან ცხვრის ტყავით), სპარსული ქამარი, განიერი ჭრელი ქსოვილისა. ქალებს გრძელი სამოსელი აცვიათ. ტაძრის ეზოს აღმოსავლეთ მხარეზე მაღალაძეთა მსახურის დათუნას საფლავეზე საფლავის ქვა დევს. მასზე ამოკვეთილია თვითონ მსახურის სურათი. მსახურს მარჯვენა ხელში კულა უკავია, თაჯისებური, ძველთათვის ჩვეული სასმისი, მარცხენა ხელში — აზარფეშა, თავადის კარზე მისი თანამდებობის მაჩვენებელი. ქორონიონი გვამცნობს, რომ 1675 წელს გარდაცვლილა.

ეკლესიის მოძღვრის ორსართულიანი სახლის ნახევარი ჯერ კიდევ დაუზიანებელია. ქვედა სართულში დარჩენილი ქვევრები მოწმობს, რომ აქ ჩვეულებრივი ქართული მარანი ყოფილა. დანარჩენი შენობები მიწასთან არის გასწორებული. შემონახულია ეკლესიის გარსშემოვლებული გალავანი (სიგრძე — 200 სანაქენამდე). გალავნის შესასვლელთან აშენებულია სამრეკლო, რომლის ქვაზეც მხედრული ასოებით შემდეგი წარწერაა: „სასო~~ო~~ შესავედრებელო და შემწყნარებელო წმინდაო ღვთის შშობელო, ცათა უვრცელესო დედაო ნათლისაო, რომელმან ღირსწყავ შეგონებად მსახურებისა ტაძრისა შენისა... ეპა, შენ, საშინელო და შესაძრწუნებელო ტაძარო ღვთისა დიდებისაო, მე ფრიად ცოდვათა ჩემთა მიერ საარებულო, მხოლოდ შეწვევისა მოქენე მაღალაძე, მდივან-მწიგნობარი მგალობელი სოლომონ გიმკობ და აღვაშენებ სამრეკლოსა ამას, ქრონიკონს უდ“ (1716 წ.).

ამ ეკლესიიდან ორასი საენის დაშორებით, გორაკზე, დგას მაღალაძეთა ციხე (კოშკითა და ნაგებობით). ყველა დანგრეულია. ეზოშიც, კოშკშიც და სახლშიც ხე და ბალახი ამოსულა, დარჩენილია მხოლოდ კაკლის ხეები და სხვა ხეხილი, რაც იმას მოწმობს, აქ ოდესღაც მოსახლეობა ყოფილა.

მდ. კავთურა ღრმა კალაპოტში ხმაურით მოედინება, აღიდებისას მთებიდან ჩამოტანილ ვეებერთელა ქვებზე გადარბის. ხეობის სრული მყუდროებისას კაცს ბრძოლებში გადარჩენილი სამეფოს მწარე ღღეების ფიქრები იტაცებს.

ხალხი ამ ეკლესიას ბეთლემს უწოდებს.

მდ. კავთურას ხმაურიანი ხეობით მივალწიე ქვათახევის მონასტრის საზღვარს. მონასტრამდე კილომეტრ-ნახევარ მანძილზე კავთურა მარჯვნივ რჩება. გადავდივართ მის მარჯვენა ნაპირზე და შევდივართ მაღალი და ხშირი ტყით დაფარულ ჭალაში. ხეობის ბოლოში, მაღალი, ტყიანი მთების შუა, რომლებიც ვაკე მოედანს ოთხი კვ. კილომეტრის ფართობზე ერთყმიან გარს, თვალწინ აღიმართება ქვათახევის შესანიშნავი ტაძარი. ქვათახევი იმის გამო ეწოდება, რომ ქვათა ხეობაში მდებარეობს, მართლაც, არსად საქართველოში ჯერ არ შემხვედრია ისეთი მდინარე, ასეთი დიდი, მრგვალი ქვების კალაპოტში რომ მოედინებოდეს.

ქვების სიმრავლის წყალობით, მდინარე, მთელ სიგრძეზე, მღ. მტკვართან შეერთებამდე, წმინდაა, კამკამა, მთელ ქართლშია განთქმული სიჯანსაღით. შიგ კალმახსაც ბლომად იჭერენ.

ქვათახევის მონასტერი მეფე დავით აღმაშენებლის მიერ 1126 წელს არის აგებული. იგი მაშინვე გადაეცა მონაზონ ქალებს. ეს ადგილი ყოველმხრივ დაფარულია მაღალი მთებით, მტრებისათვის მხოლოდ ჩრდილოეთიდან არის მისაწვდომი მაღალ მთებს შუა არსებული ხეობით.

მონასტრის მშენებებს წარმოადგენს ტაძარი, რომელიც მეფე დავითის დროისაა, მისი სიგრძეცხრა საყენია, სიგანე—ხუთი არშინი და სიმაღლე გუმბათისა ჯვრამდე 15 არშინი — დაყრდნობილია ოთხ რვაკუთხედ სვეტზე, შიგნით მოხატულია, გარედან კი — ქანდაკებებით შემკული.

ტაძრის კედლები შემოსილია სოფელ კავთისხევიდან მოზიდული ყვითელი ქვით. ამ სოფელში დღემდე არის კვალი იმისა, რომ ეს ქვები იქ არის მოტეხილი. აქედან ჩანს, რა შრომა და ხარჯია გაწეული ამ დიდებული ტაძრის აშენებაზე. ქვას შორიდან მთიან ციკაბო, ხრამებიანი ხეობით ზიდავდნენ. მხოლოდ დავითს, ღვთისმოსავ ძლიერ დავით მეფეს შეეძლო ეს ქვები იქ მიეზიდა და ღვთისმშობლის პატივსაცემად მათგან დიდებული ტაძარი აღეშენათა ცაში. დიდრონი ჯვრებით მარტო ტაძრის კარ-ფანჯრები როდია შემკული, მთელი გუმბათი, ფაქიზად და წარმტაცად ნაჩუქურთმევი ფანჯრებით, ქანდაკებათა ისეთ მთლიან სურათს ჰქმნის, რომ თვალს არსად ხვდება მოსაწყენი, ერთფეროვანი ფიგურები.

ფიგურების მრავალფეროვნებისას დაცულია მთლიანობა, თვალი ისვენებს მხატვრის იდეის ერთიანობით, მაყურებელს იპყრობს გაოცება, ცნობისმოყვარეობა, ებადება შესწავლის სურვილი. გუმბათის გარშემო ქვისავე ფანჯრები შემკულია უფაქიზესად გამოკვეთილი ფიგურებით. მათი მრგვალი სარკმელებით შუქი შიგნით შედის და მთელ ტაძარს ანათებს.

1821 წელს, ტაძრის გაუქმების შემდეგ, გუმბათიდან ჩამოცვივდა ქვები, რომლებითაც თალი და ჯვარი იყო შემოსილი.

გარედან ტაძარს წარწერები არა აქვს. დასავლეთიდან შემდეგ-

ში მიშენებული კარიბჭის კიბის თავზე კი წავიკითხე: „შეწვენილია ამის მონასტერისათა ჩვენ წინამძღვარმან ჩხეიძემ ნიკოლოზ ალვაშენე კარიბჭე ესე მეფობასა ვახტანგისა და დედოფლობასა დადიანის ასულის მარიამისსა“.

აქ მოხსენიებული ვახტანგი არის მეფე შაჰნავაზი, როსტომ მეფის შემცვლელი; რაც შეეხება დედოფალ მარიამს, ის მეფე როსტომის მეუღლეა, რომელიც ვახტანგ შაჰნავაზმა შეირთო 1660 წელს, სპარსეთის სამეფო კარის მოთხოვნით⁴.

კარიბჭის წინ — საყენის ფართობზე, გამართული იყო შადრევანი. ამ შადრევნის აუზში ამოსულია ეკლიანი ძირკვა, იქ წყარო აღაზ ჩუხჩუხებს, მაგრამ წყალი ტაძარს გვერდით ჩაუდის და მდ. კავთურის წმინდა ნაკადებს უერთდება.

მონასტრის ორსართულიან დარბაზებს და სენაკებს სახურავი მოხდილი აქვს, მათს გაშიშვლებულ კედლებს ნგრევა მოელით.

ტაძრის შიგნით, კანკელზე, დღემდე შემონახულა ფიციტებზე დახატული ხატები: ღვთისმშობლის მიძინებისა; იოანე ნათლისმცემლისა და წმ. ნინოსი; ცალკე თორმეტი მოციქულისა და სხვები. ყველა ოქროთია შეფერილი; მათზე ჯერ კიდევ კარგად არის შენახული წარწერები, ქართული ხუცური ასოებით. აქვე აღმოვაჩინე 20-მდე სხვა ხატი. ისეთ ძველ ფიციტებზეა დახატული, რომ ფერი გადასულია. შენახულია აგრეთვე ვერცხლის პატარა ჩარჩოები, რომლებში ჩასმული სახეებიც გაურკვეველია. კედლებზე და გუმბათის თაღზე გამჭრიახი თვალით გასარკვევი ნახატი გვიჩვენებს, რომ ყველაფერი ოქროთი შეფერილი, მშვენიერი, უცნაური აღმოსავლური ფიგურებით იყო მოხატული.

დასავლეთი კედლის კარის თავზე მთელი ტანით გამოხატულია საჯანის დამაარსებელი მეფე დავით მესამე. გაშიშვლებულს ხმალი მალა აღუმართავს და თავისი სადიდებელი ქრისტეს მტრებს ემუქრება. მეფის სახე მკრთალია, მაგრამ ისტორიის და ეთნოგრაფიისათვის მისი ასლის გადაღება შესაძლოც არის და საჭიროც.

საუცხოოა ბიზანტიური კაპიტელები. ტაძრის შიგნითა კედლებზე ძველი ფერწერის კვალი ემჩნევა. შემორჩენილია თითქმის სრულად გაცვეთილი და გაურკვეველ წარწერათა ნაშთები. უკეთ არის შეჩინილი ოქროთი შეფერადებული ფერწერა ბიზანტიური

ჩუქურთმებით შემკულ თაღებზე. მათ მწვანე და ლურჯი ფერები აქვთ შემოვლებული.

კანკელში, ლეთისმშობლის სატაძრო ხატის წინ, სამეფო კარის მარცხნივ, არის დედოფალ ხორეშანის საფლავი, რომელსაც ადევს საუკეთესო მარმარილოს ფილა, 2 1/2 არშინი სიგრძისა. მასზე ძველი, ხუცური წარწერილი სიტყვები ძნელად გასარჩევია, რადგან მარმარილო ალაგ-ალაგ დამსკდარია. გარდაცვალების დრო სრულად აღარ არის აღნიშნული და წარწერა ასე იკითხება: „უკეთუ ენებოს ვისმე ცნობად ტაგრუცთა... ასული... რომელთა...და იხილოთ შენდობით მოიხსენებდეთ რამეთუ მეცა დიდებულ ვიყავ და ან მიწა ვიქმენ... ესრეთ ცოდვანი...“ ესე კაცთათვის ჩქეე (1695 წ.) ქორონიკონს...“

ვისია ეს მთელ ტაძარში ერთადერთი მდიდრული საფლავი? ეჭვი არ არის, რომ ეს წარწერა დედოფალ ხორეშანზე, მეფე გიორგი მეთერთმეტის მეუღლეზე, იმერეთის თავადის გიორგი მიქელაძის ასულზე მიგვითითებს, რომელმაც ხელმეორედ შეამკო ჩარხოთი სატაძრო ხატი; მათი დაქორწინება 1687 წელს კახორში მოხდა, და როგორც ვახუშტი წერს, რასაც წარწერაც შეესაბამება, იგი 1695 წელს ზამთარში გარდაცვლილან.

სხვა საფლავები ტაძარში არა ჩანს; მაგრამ ცნობილია, რომ საქართველოში დაახლოებით 1400 წელს თემურლენგის საშინელი შემოსევის დროს მისი რაზმის მიერ დახოცილი მონაზვნებიც აქვე არიან დამარხულნი. საქართველოს ისტორიიდან ჩანს, რომ მკაცრმა თემურმა სავანის ყველა მონაზონი შეკრიბა, ექვენი ჩამოჰკიდა, ტაძარში გამოკეტა და ამოწვა. ვახუშტი გადმოგვცემს მონაზვნების ტირილით წარმოთქმულ სიტყვებს:

„ვაი ჩვენსა დედაბრობასა, ეს რა გვექლარუნებიაო“. გადმოცემა, ვახუშტის საწინააღმდეგოდ, გვეუბნება, რომ ეს სიტყვები ხალხური ანდაზისამებრ, მონაზონთა მიერ ჩადენილი ნამდვილი შენთხვევის გამო წარმოიშვა, მაგრამ თვით სამსხვერპლოდ განწირული წმ. ქალწულთა მიერ არ ყოფილა წარმოთქმული. ასეა თუ ისე, ერთი რამ ცხადია: სავანის საბოლოოდ გაუქმების დრომდე, 1821 წლამდე, ვერავინ ბედავდა ტაძარში ფეხშემოსილი შესულიყო. მრავალთა სისხლით ნაყურთხი ტაძრის პატივისცემის გამო, იქ ყველა ფეხშიშველი შედიოდა, ანდა საგანგებო ქოშებს იცვამდა,

რომლებიც ტაძრის კარიბჭეში ინახებოდა. ტაძრის ფიციარნაგს/ დღემდე ემჩნევა სარწმუნოების წამებულთა ტანჯვის კვალი. ^{კვალი} ტაძარში ფეხშიშველა შესვლის წმინდა ჩვეულებას დაემორ-
ჩილნენ სპარსეთისა და თურქეთის მფლობელები, როცა ისინი საქართველოში ბატონობდნენ. მოვიყვან საყოველთაოდ პატივისცემით მოსილ მოხუცთა ზეპირ გადმოცემას:

თურქების ფაშას, რომელსაც რეზიდენცია ქ. გორში ჰქონდა, კავთისხევის მთებში ნადირობის დროს ქვათახევის მონასტერში თემურლენგის მიერ ჩადენილი ამბავი მოახსენეს. ფაშამ სავანის ნახვა გადაწყვიტა. ფაშის მცველმა მრავალრიცხოვანმა ამაღამ, სავანის კედლებთან მიახლოებისას, ფაშას აცნობა, გალავნის ალაყაფი წინამძღვრის უნებართვოდ არ გაიღება, ის კი იქ არ არისო. ქართველმა თავადებმა ბერები დაამშვიდეს, ნუ გეშინიათო, გალავნის ალაყაფის კარი გააღეს, ფაშას პურ-მარილი მიართვეს, და სთხოვეს წყალობით მოპყრობა. მე თქვენი ვარ, თქვენ კი ჩემნო, უპასუხა ფაშამ, რატომ უნდა მეუცხოოს, მიჩვენეთ თქვენი ტაძარი, საქართველოში პატივცემულიო. სავანის ერთ-ერთმა ბერმა, თურქეთში ნამყოფმა და თურქული ენის მცოდნემ, ფაშას მოახსენა: „ჩვენ, დიდი სულთანის ხელქვეითებს, არ გვაქვს ჩამორთმეული ჩვენი კანონი; ერთ რამეს ვთხოვთ: ღვთის სახელის გულისთვის, რომელსაც ეს ტაძარი ეძღვნება, დაიცვათ ჩვენი ძველთაძველი წესი, — თურქების კანონისაშებრ, ეკლესიაში ფეხშიშველი შედითო“. მე მზად ვარო, უპასუხა ფაშამ, მაშინვე გააღო კარი და შევიდა ორი კაცის თანხლებით. ფაშამ დაათვალიერა ტაძარი, დაასაჩუქრა ბერები და კმაყოფილი გამოვიდა.

სპარსელთა ხანმა, ნადირ-შაჰის ჯარის რაზმი რომ ახლდა და ქართლის სოფლებში ხარკს ჰკრეფდა, მოისურვა შაჰის უბრძანებლად სავანეებში მისულიყო და ქვათახევის ტაძარში შევიდა. წინამძღვარი პავლე ამის გაგებისთანავე, თვითონ მიეგება მას და ტაძრის საჩუქრებით შეეცადა დაეკმაყოფილებინა ხანის ანგარება, მაგრამ ხანი გაჯიუტდა. მან აქაური ადათი იცოდა და ტაძარში შესვლისას ფეხსაცმელი გაიხადა, საკურთხეველში ფეხშიშველი შევიდა. ტაძრის ძვირფასეულობა დამალული იყო. ამის გამო ხანი წინამძღვარს დაემუქრა: თქვენ დიდი შაჰის მიმართ უნდობლობას იჩენთ, ის კი თურქეთის ბატონობისაგან გათავისუფლებთო. ამით მიადწია კიდევ მიზანს: მიართვეს ოქროს თასი და სავანეში შენა-

ხული ძვირფასი თოფიც. შემდეგში ხანი კახეთში ლეკებთან ომში მოკლეს და ის საჩუქრები კვლავ დაუბრუნა სავანეს მეფე თეიმურაზის მეორემ.

მონასტრის გალავანს გარეთ დარჩენილია ბერების უბატრონი ბაღები: იქ სამოცამდე მარტო კაკლის ხე დავთვალე, დიდებულად რომ აღმართულან ზეცისაკენ და ფართო ტოტებით მიდამოს რომ ჩრდილავენ.

მათ შუა მრავალ ნაკადად გემრიელი და ჯანსაღი წყაროს წყალი მოედინება. ამ ადგილის ღირსებები ვახუშტის შემდეგი სიტყვებით აქვს აღწერილი: „და არს ადგილი შემეკული, ზაფხულ გრილი, წყაროიანი, ზამთარ თბილი, გარემოს მთა ტყიანი, შენობა მრავალნი!“

დასავლეთით სავანისაგან 3 კილომეტრის დაშორებით, დიდგორის ქედის უმაღლეს წერტილზე აგებულია მტრისთვის მიუდგომელი ციხე კავთა და მასში წმ. გიორგის ეკლესია. ისიც სავანის აშენებისას აშენდა და უცხოელთაგან სამეფოს არეულობის დღეებში ტაძრის ძვირფასეულობათა დასამალავად იყო განკუთვნილი.

ამ საყდრის ხატი, სიმაღლით ხუთ და სიგანით ოთხვერსოკიანი, აქედან კავთისხევის სამრევლო ეკლესიაშია გადატანილი. წარსული საუკუნის ნახევარში, ე. ი. იმ უნუგეშო დროს, როდესაც კავთისხევის მთელი ხეობა ლეკების ბუნაგი გახდა, რომლებმაც 1740 წლამდე ქართველები აიძულეს ქვათახევის ტაძარიც დაეკეტათ და კავთისციხის საყდარიც. ოქროთი შეფერილ ხატის ჩარჩოს შემდეგი წარწერა აქვს: „წმინდაო გიორგი კავთისავ, შეიწყალე ნიკოლოზ მაღალაძე, ამინ, ქრონიკონსკტ“. (1616 წ.).

თემურლენგის შემოსევამდე სავანეს დედაბერი განაგებდნენ. ისტორიას არ გადმოუცია მათი წინამძღვარის არც ერთი სახელი. თემურლენგის შემდეგ იგი კვლავ დასახლდა, მაგრამ ბერებით და მას არქიმანდრიტები განაგებდნენ. ზოგი მოძღვრის სახელი მოყვანილია წიგნებსა და სიგელებში:

1. გერმანე, ერობაში გიორგი, ახალციხის ათაბაგის ყვარყვარეს მეუღლის ნესტან დარეჯანის მამა, რომელიც როგორც სავანის აქტებიდან ჩანს, დაახლოებით 1460 წელს ცხოვრობდა. გაურკვეველია, რა გვარიდან იყო გერმანე, რომლის ასულიც, როგორც აქტშია აღნიშნული, ღირსი ყოფილა ისტორიაში უპირველეს მთავრად ცნობილი სამცხის ათაბაგის მეუღლეობისა.

2. სილიბისტრო, აზნაური მალალაქე; მცხ. 1517 წ.
3. დავითი — 1568 წ.
4. თომა ბერძენი — 1596 წ.
5. ტრიფილე, იმერეთის თავადი, შაჰ-აბასის მიერ დაახლოებით 1617 წელს მოკლული.
6. დავითი, სააკაძეთა სახლის წარმომადგენელი, სააკაძეებს შემდეგში თავადი თარხნიშვილები ეწოდათ.
7. იოსები, ნასიძეების გვარიდან გამოსული, რომლის დროსაც მოხდა ლუარსაბ მეფის ქორწინება გიორგი სააკაძის დასთან.
მიტროპოლიტი იოსებ თბილელი საგმირო პოემაში — „დიდ-მოურავიანში“ მასზე წერს:
„მეფე ქვათახევს მობრძანდა, ნოსტიდან ახლო არია,
ჩემი დაც თან წაიყვანა, დღე ჰქონდათ გასახარია,
წინ მიეგება მაზარით ნასიძე წინამძღვარია,
მან თქვა: მეფეთა ქორწილი, ქვათახევს გასაკმარია.“
8. ალაბიტი, თავად თარხნიშვილების გვარიდან გამოსული. თავად თარხნიშვილების წინაპარმა გიორგი მოურავმა 1624 წელს წინამძღვრის წოდება მიანიჭა.
9. ნიკოლოზი, თავად ჩხეიძეების გვარიდან გამოსული, რომელმაც 1680 წელს ტაძრის კარიბჭე ააშენა.
10. დიმიტრი, დაახლ. 1695 წელ., მეფე გიორგი მეთერთმეტის მეფეობის ზორეშან დედოფლის დროს მცხოვრები.
11. ნიკოლოზი, თავად ავალიშვილების გვარიდან გამოსული. ამ გვარით არის აღნიშნული სავანისთვის 1716 წლის 2 აპრილს მიცემულ სიგელში.
12. ექვთიმე, მოხსენიებული მოსამართლეთა: ოთარ, გივი, შიომ, ლიპარიტ და ზაქარიას მიერ შედგენილ სასამართლო სიგელში. როგორც მრავალი სიგელიდან ჩანს, იგი 1700 წ. ცხოვრობდა.
13. ქრისტეფორე, მოხსენიებული მეფე ბაქარის სიგელში, რომლითაც ქვათახევის სავანეს ებოძა ამომწყდარი გლეხის ავთანდილ გორგიჯანიძის მამული.
14. პავლე, 1799 წელს ლეკების მიერ მოკლული. მისი გარდაცვალების შემდეგ სავანე დაცარიელდა და მისი წინამძღვრები ბინადრობდნენ კავთისხევში, მათ მიერ აშენებულ ფუნდუკში, რომელიც დღემდე ცნობილია იდღეთის სახელით, ეს პატარა ეკლესია

იოანე ნათლისმცემლის დაბადების სახელობისაჲ. სახლიც და ეკლესია
სიაც ჯერ კიდევ არსებობს კავთისხევში.

15. იოანე, მოხსენიებული სასამართლო სიგელსა (რაც შედგენილია კათალიკოს-პატრიარქის გადაწყვეტილების საფუძველზე 1746 წელს) და მეფე ერეკლეს მიერ 1764 წ. 12 მარტს მიცემულ ერთ სიგელში.

16. ანტონი, თავად თარხნიშვილების გვარიდან გამოსული, როგორც სიგელებიდან ჩანს, მცხოვრები 1743 წლიდან 1794—წლამდე.

17. ათანასე, თავად თარხნიშვილების გვარიდან გამოსული, გარდაცვლილი 96 წლის ასაკში, 1807 წელს, დასაფლავებულია კავთისხევში, ქვათახევის სავანის კავთისხევის ფუნდუკის იდუდის ეკლესიაში.

18. დოსითეოსი, აზნაურ ფიცხელაურების გვარიდან გამოსული, რომელმაც ხელახლა დაასახლა ქვათახევის მონასტერში ბერ-ნონახნები, გარდაცვალებისას მთავარეპისკოპოსის წოდება ჰქონდა. გარდაიცვალა ქ. თბილისში და დასაფლავებულია ფერისცვალების მონასტერში, 1830 წელს.

19. ათანასე ალექსიშვილი, გარდაიცვალა მოსკოვში, უკანასკნელად მონასტრის წინამძღვრის წოდება ჰქონდა. იგი უკანასკნელი წინამძღვარი იყო ქვათახევის სავანისა, რომელიც 1821 წელს წმ. სინოდის ბრძანებულებით გააუქმეს და თბილისის ფერიცვალების მონასტერში გადაადგილეს საქართველოს ეგზარქოსის მიტროპოლიტ იოანეს დროს.

მეფეებისა და ქრისტიან თაყვანისმცემელთა მიერ შეწირულმა ტაძრის სამკაულთა სიმდიდრემ ქვათახევის ტაძარი ქართლის პირველხარისხოვან სავანედ აქცია. მასზე ლეკებისა და ქრისტიანობის მტრების განუწყვეტელმა თავდასხმებმა გაანადგურა საუკუნეებით დაგროვილი სამკაულები. თურქების ტყვეობაში შეწუხებული მეფე სიმონ პირველის გამოსასყიდად მარტო ქვათახევის სავანემ 70.000 მანეთზე მეტი ოქრო-ვერცხლის ნივთები გაიღო.

ამჟამად თბილისის ფერიცვალების მონასტერში ქვათახევის შემდეგი ხატები და ნაწილები მოიპოვება:

1. უწმინდესი ღვთისმშობლის სატაძრო ხატი, ფიცრისა; რუსეთში წაღებული იყო არჩილ მეფის მიერ, ჩასმული ოქროთი დაფერილი ვერცხლის ჩარჩოში და 1751 წელს აქ გამოგზავნილი.

გარშემო მაცხოვრისა და ღვთისმშობლის სახეებია. მარგალიტები ამოვარდნილია, მაგრამ როდის, გაურკვეველია.

ღვთისმშობლის მალახარისხოვანი ხატი, რომელზეც მარადიული ბავშვია გამოსახული. იგი დახატულია კაკლის ხის ფიცარზე, სიგრძე 14 სანტიმეტრი აქვს, სიგანე — 9 სანტიმეტრი, ჩარჩო ოქროთი დაფერილი ვერცხლისა. ძველი ქართული, ფრიად ფაქიზი და სწორი ნაკეთობისაა. ჩარჩოს ნაპირებზე გამოსახულია მაცხოვრისა და ღვთისმშობლის დღესასწაულები: წარწერილი აქვს ხუცური ასოები. წმ. ხატის გვირგვინი შემკობილია ოთხი მსხვილი იაგუნდით, რომელთა შორის ერთი ლურჯია და სამი—წითელი, ათი ფირუზით და რვა მარგალიტით, სახის ირგვლივ 95 სწორად ასხმული მარგალიტია. ხატის მეორე მხარეზე, ფიცარზე დაკრული ვერცხლის ჯვარზე წავიკითხე შემდეგი წარწერა: „ღრუბელო ნათლისაო და კილობანო სჯულისაო! მაყუალო შეუწუელო, რომელი ვიხილა მოსე, ჩუენ, ცუა-ფარვად ფრთეთა თქვენთა ქუეშე მოლტოღვილმან დიდისა და სახელოვანისა მეფისა გიორგის თანამეცხედრემან, სამის სახელმწიფოს სარდლის მიქელაძის ასულმან დედოფალმან პატრონმან ხუარაშან, ვინებე შემეკობა შენი ყოველთა შემამკობელო, სასოებაო ჩუენო, ქუათახევის ღვთისმშობელო, რომელი ვიხილე ავაზაკთაგან განძურკვილი პირუელ და აწ მეორედ ჩვენ შეგამკეთ პატიოსნად, რათა შემეწე გვეყო წინაშე ძისა შენისა და მეუფისა ჩუენისა.“

ოდეს გამკობდი, მას ჟამს, მოიწია ჩუენ ზედა განჩინებულ სიკუდილი განსულა უხანოსა სოფელსა, აღვესრულე და არის. სამარხო და განსასუენებელი ჩუენი წინაშე შენსა. დედაო, ნათლისაო, შენ შემეწე მეყავ. ადამს აქეთ შვიდას ორას სამსა. ქორონიკონსა ტბგ (383), აღვესრულე თებერვალს კდ. (24), დღესა კვირიაკესა, ჟამსა პირველსა.

მოიხსენე უფალო ხელოვანი გიორგი“.

ხატის ფიცარზე არის ლურსმების კვალი, რომლებითაც მიჭედოლი ყოფილა ახლანდელზე უფრო დიდი ჯვარი და ნაპირებზე ოთხი მახარობელი. ამ ხატის შემამკობელია მეფე გიორგი მეტერთმეტის მეუღლე ხორეშანი, გარდაცვლილი, როგორც უკვე მოვიხსენიეთ, 1695 წელს.

წმინდა ნაწილებიდან დაცულია:

ა) წმ. წამებულის თავის ქალა, სხვათა მიხედვით წმ. თომასი.

ბ) წმ. წამებულის ევგენის თავის ქალა.

გ) მთავარ წამებულის და მძლეთამძლის გიორგის თეძოს ნაწილი.

დ) წმ. წამებულის დიმიტრის ხერხემლის ნაწილი.

ე) წმ. ნაშთების მცირე ნაწილები ვერცხლის პატარა კიდობანში, რომელზედაც ღვთისმშობელია გამოსახული. ეს წმინდა ნაწილები ინახება შიომღვიმის სავანეში, რომელიც ფერისცვალების მონასტერზეა მიწერილი.

პინაკს¹⁴, რომელზეც, გადმოცემით, შესრულებული იყო მაცხოვრის საიდუმლო ტრაპეზი, სიგრძე ერთ არშინზე მეტი აქვს, სიგანე ხუთი ვერშოკია, სისქე ნახევარ ვერშოკამდეა, გარდა ამოზნეჭილი არშიისა, რომელზეც რამდენადმე უფრო სქელია. შემდეგში მთელი სინი დაფარული იყო თხელი ოქროთი და ვერცხლის ფურცლით, რომელზეც მოჭედული იყო ყვავილები და ფიგურები. ამათ შორის ჯერ კიდევ ჩანს ანგელოზის ფრთა და მოციქულთა სახეები (არშიაზე), მაგრამ დღეისათვის დარჩენილია მხოლოდ პეტრე მოციქულის სახე; წარწერა ქართულია, მამასადამე, სამკაული საქართველოშია გაკეთებული, დაფარულია თხელი ოქროვერცხლიანი ჩარჩოთი, მოციქულების ამოზნეჭილი სახეებით. ფიცარე იმდენად ძველია, რომ ხელის შეხებით იფხვნება, ჩარჩო კი მოვარდნილია. ეს სინი მთელი არ არის, ნახევარია. ეტყობა, ოვალური ფორმისა იყო. გადმოცემით, იგი საბერძნეთიდან, ბერძენთა მეფის ასულის, ელენეს მიერ არის მოტანილი. ელენე მეფე ბაგრატ კუროპალატის მეუღლე იყო.

მეთორმეტე საუკუნეშივე მეფე დავით აღმაშენებელმა ეს წმ. ნაწილი ქვათახევის სავანეში გადმოიტანა. 1735 წელს, ქართლში ლეკების გაძლიერებული მძარცველობის დროს, როდესაც ლეკებმა მონასტერიც დაიკავეს და მთელი ქვათახევის ხეობაც, წმინდა ნაწილები მთის ერთ გამოქვაბულში, მონასტრის ახლოს იყო დამალული.

წინამძღვარი დოსითეოსი დაახლოებით 1809 წელს, ძველი გადმოცემების მიხედვით, ეძებდა მას. იგი ბერებმა აღმოაჩინეს პატარა გამოქვაბულში, რომელიც ძალიან ოსტატურად იყო გარედან ქვებით ამოვსებული.

რაც შეეხება ამ სალოცავის სიძველეს, ამის შესახებ, მე ამოვწერ მისი შემსწავლელის ა. ნ. მურავიოვის მჭევრმეტყველურ სიტ-

ყვეს: „ფერმკრთალი ფიცრის სიძველე, თითქოს დროით გავე-
თილისა, მოწმობს წმ. სინის სიძველეს... უკეთუ, დროის სიძველესა¹²
და ქვეყნის უბედურ გარემოებათა გამო, დაიკარგა ან მონასტრის
რომელიმე გაურკვეველ არქივში ინახება ამ ფასეულობის შესახებ
წერილობითი საბუთები, მაინც არა გვაქვს მიზეზი დავეკვდეთ,
ჩვენ დრომდე შემონახულ ღვთისმოსავ გადმოცემაში. იმდენი ბერ-
ძნული სალოცავი იყო გადმოტანილი საქართველოში, ბერძენთა
მეფეების ასულებთან მის მეფეთა და უფლისწულთა ქორწინებათა
გამო (და თვით მეფეებიც ასეთ ფასეულობებს ოქრო-ვერცხლზე
მეტად იძენდნენ), რომ არაფერი არის დაუჯერებელი, რომ ძვირ-
ფასი სალოცავი თბილისში არსებობდა. ქვეყნის მოქცევის დასაწ-
ყისშივე განა არ გამოუგზავნეს მეფეს ქალაქიდან ჯვრის ლურსმები
და მისი, ე. ი. ბაგრატ დიდის, დავითისა და თამარის დროს, ძალიან
ბევრი წმინდა ნივთი არ შეხვდა საქართველოს მემკვიდრეობით? და
სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ მან მოახერხა მათი
დაცვა, მიუხედავად მონღოლთა, თემურლენგისა და სპარსელთა
შემოსევების ყველა საშინელებისა“.

ტაძრის ზოგ სიგელში ქვათახევის ხატი დასახელებულია ვლ-
ხერნისად¹². ამჟამად ძნელია დადგენა, რისთვის დაარქვეს მას ასე-
თი სახელი, იმისათვის, რომ იგი იმ ტაძრის ღვთისმშობლის ხატის
ასლი იყო, კონსტანტინეპოლში იმპერატორმა მარკიანემ და პულ-
ხერიამ 451 წელს რომ ააშენეს ვლახერნის ყურეს ნაპირზე, თუ იმი-
სათვის, რომ მისი ნიშნით ააშენა მეფე დავით მესამემ ქვათახევის
ტაძარი. ერთსაც და მეორესაც ის საფუძველი აქვს, რომ საქართვე-
ლოში ბევრი ტაძარია აშენებული საბერძნეთისა და პალესტინის
ტაძრების მსგავსად და დღემდე შენახულია სახელები: იტრიისა¹³,
ოლიმპიისა¹⁴, იკონიისა¹⁵ (ოქონისა), სიონისა¹⁶, გეთსიმანისა¹⁷, ბეთ-
ლემისა¹⁸, ანტიოქიისა¹⁹, ბეთანიისა²⁰, ლავრისა²¹ და სხვ.²²

ღვთისმშობლის სამოსლისაგან უდიდესი სასწაულმოქმედება-
ნი, აგარიანებისა და სარკინოზების მიერ მეშვიდე საუკუნეში
განციდლი სასწაულმოქმედი ძალა, ხოლო მეცხრე საუკუნეში რუ-
სი²³ რაინდების ასკოლდისა და დირის მიერ, და შემდეგ—ეკლესია-
ში ღვთისმშობლისათვის მიძღვნილი ე. წ. დაუჯდომელის²⁴ მაღალი
გალობის შემოღება, კეთილმორწმუნე მეფეს საბაბს აძლევდა სა-
ქართველოში ვლახერნის ღვთისმშობლის ტაძარი აეგო.

ძველი გადმოცემა, თუმცა იგი წერილობით საბუთს არ ემყა-

რება, გვარწმუნებს, რომ ქვათახევის ჩინებული ტაძრის საძირკველში ჩაყოლებული ღვთისმშობლის სამოსლის ნაწილი, დედოფლის მიერ კონსტანტინეპოლიდან არის ჩამოტანილი, როგორც სხვა სალოცავი და სამეფო ძვირფასეულობათა დამაგვირგვინებელი.²⁵

სამხედრო დროშებზე გამოხატული ეს ხატი მეფე დავით მესამის დროიდან წინ უძღოდა ჯარს გამარჯვებისაკენ. დასავლეთ ქართლის ქრისტიანული რაზმის ლაშქრობა ქვათახევის მონასტრის ხატითურთ, ხალხისა, სამშობლოსი და ქრისტიანობის დაცვის დიად საქმეში ნაკურთხევი იყრ აკაფისტის კითხვით²⁶. ღვთისმშობლის ასეთივე საგალობელი საბერძნეთის იმპერატორთა მიმსგავსებით, სრულდებოდა მეფეთა სსახლეშიც, განსაკუთრებით ხალხის უბედურებათა შემთხვევაში, ან მტრებზე გამარჯვების საზეიმო დღეებში.

თემურლენგის რაზმის მიერ დედაბერ-მონაზვნების დახოცვის შემდეგ, არც ერთ ქალს არამცთუ ტაძარში, არამედ თვით მონასტერშიც არ შეეძლო შესვლა. საერთო გადმოცემით, რაც დავით გარეჯის უდაბნოს წინამძღვარმა ხუცესმა იოანემ დაადასტურა, ამ ჩვეულებას მტკიცედ იცავდნენ 1796 წლამდე. მონასტრიდან ერთი კილომეტრის დაშორებით მიჩვენეს ნანგრევი ქვის კედლისა, რომლითაც ტაძრის მოედანზე შესასვლელი იღობებოდა და რომელზეც არ დადგმულა არც ერთი მლოცველი ქალის ფეხი. თემურლენგის მიერ მონაზვნების საზარელმა ამოწყვეტამ ქრისტიან ქალებს დაუბადა აზრი, რომ ისინი არათუ სავანეში ცხოვრებისა, არამედ მასში მისვლის ღირსნიც კი არ იყვნენ. სამაგიეროდ, კედელთანვე, თემურლენგის შემდეგ, დაახლოებით 1488 წელს აშენებულ იქნა ნიში, სადაც ისინი ჩერდებოდნენ და ლოცვებს სწირავდნენ ღვთისმშობლის ქვათახევის სასწაულმოქმედ ხატს.

თვით მოედანზე, ტაძრისაგან 30 საყენის მანძილზე, ჩანს პირველყოფილი, დედათა სავანის სენაკების საძირკველი, ასეთი სენაკი, ნაგებობათა საძირკვლების მიხედვით, ოცამდე ითვლება. მათი სწორი რიგი, მთის ფერდობზე განლაგებული და ხეივნით დაჩრდილული ამჟამად ხშირი ტყით არის დაფარული. ამ ძველ ხეივნის თავზე მოჩუხჩუხებს ანკარა წყარო, რომელსაც მხოლოდ მენახირენი ამდგრევენ, ტაძრის ირგვლივ საქონელს რომ ამოვებენ. მათგან მოშორებით ჯერ კიდევ დეგს ოდესღაც განთქმული ზეთსახდელი ქვის ბორბალი.

მთელი საქართველოს თვითმპყრობელობის ეპოქაში მეფე და-
ვით მესამის, თამარ მეფისა და ალექსანდრე პირველის დროს, ტაძარი იერარქიული რიგით, საარქიმანდრიტთა შორის პირველ ადგილზე იდგა. ქართლისა და კახეთის სამეფოდან დანარჩენი საქართველოს გაყოფის შემდეგაც კი, ქვათახევის წინამძღვარი, სახე-
იმო შემთხვევების დროს შუამთისაზე წინ იდგა. შუამთის მონას-
ტერი ხომ კახეთში მოძღვართ-მოძღვრად²⁷, ანუ, სწორი გამოთქ-
მით, პირველხარისხოვნად ითვლებოდა. იერარქიული წესის ასეთი უფლება განმეორებულია უკანასკნელი მეფის—გიორგი მეცამეტის დაკრძალვისას 1800 წელს, ქვათახევის წინამძღვრის ათანასეს პი-
რით, რომელსაც მთელ საქართველოში უკანასკნელი იერარქის ნი-
ქოზის ეპისკოპოსის შემდეგ პირველი ადგილი ეკავა.

ამ ტაძრის ბიბლიოთეკის წიგნებიდან ჩვენამდე არაფერი შენა-
ხულა. რამდენიმე ასეული წიგნი, ძველად კავთის ერთ-ერთი მთის გამოქვაბულში დამალული და XIX საუკუნის დასაწყისში ნაპოვნი ტაძრის სხვა ფასეულობებთან ერთად, სინესტისაგან სრულიად და-
ფერფლილი აღმოჩნდა. გადარჩა ბერების მიერ შენახული სამო-
ნასტრო სიგელები. დაწერილია პერგამენტსა და გაზეთილ ქაღალ-
დებზე... მათგან უძველესი 1432 წლისაა, ყველა სიგელი შეგროვი-
ლია 1818 წელს საქართველოს ეგზარხოსის მიტროპოლიტ თეოფი-
ლაქტეს მიერ და ჩაბარებულია სინოდის კანტორაში. ზოგი მათგა-
ნი ფრიად მნიშვნელოვანია ისტორიისათვის, ამიტომ აქ მათ მოკ-
ლე მიმოხილვას მოვიყვან.

1

მეფე ერეკლე პირველის, მისი მეუღლის — დედოფლის ანას და შვილების: დავითის, კონსტანტინესი და თეიმურაზის სიგელით, რომელიც გაცემულია 1703 წელს 26 აპრილს, განახლებულია მე-
ფეთა უწინდელი შეწირულებანი ქვათახევის ღვთისმშობლის ტაძ-
რისათვის. მეფის მიერ ძველი სიგელების გასინჯვას ესწრებოდნენ: კათოლიკოსი ევდემოსი, ქართლის ეპარქიების ეპისკოპოსნი, ქვა-
თახევის მახლობელ სავანეთა წინამძღვარნი, ქართლის თავადები და ერისთავები. ამავე სიგელში მოთავსებულია აღაპი, ტაძრისათვის შეწირულებათა აღნიშვნით. სულის მოსახსენებლად: მეფე კონს-
ტანტინეს ვაჟის ბაგრატ ბატონიშვილისა; მონაზონ ნინოსი; მონა-

ზონ მართასი; ეკატერინესი; ელენე დედოფლის გამდელისა; მეფე დემეტრეს დედის — დედოფალ გულაშარისა; ახალციხის ათაბაგის ყვარყვარეს მეუღლის — ნესტან-დარეჯანისა, რომელსაც ათაბაგი გაეყარა; ათაბაგ ამირსპასალარისა; ყვარყვარეს მეუღლის ნინოს ძმის კოსმასი; ვირშელის მეუღლის ვარდისახარისა; მარიამ დედოფლის გამდელის ნარისა; თამარ დედოფლის გამდელის ხალისისა; მეფე დემეტრესი, რომელმაც დაავალდებულა თავისი ქვათახეველი გლეხება ყოველწლიურად გადაეხადათ მისი მოხსენიების წირვა, რისთვისაც თავისუფლდებოდნენ ლაშქრობის ბეგარისაგან; ლუარსაბ მეფის გამზრდელისა, რომელსაც შეუწირავს ტაძრისათვის სავანეხე ნაკვეთი; დიდი ზაზას შვილის თავად შერაბ ციციშვილი-ფანასკერტელისა (შეწირული გლეხების დავალდებულებით, რომ ყოველწლიურად, მოხსენიების დღეს, მოეტანათ ქვათახევის სავანეში ოთხასი პური გორულის ჩარეკითა; თორმეტი კლკა ღვინო; ორი ზურგელი; ყველა ჭიშის მუხუდო დიდი რაოდენობით; ერთი ლიტრა (9 გირვანქა) თაფლის სანთელი; გირვანქა საკმეველი და ორი ლიტრა (18 გირვანქა) ზეთი საშუქებისათვის; თამარ დედოფლისა; მეფე ალექსანდრე პირველის სვინაქსარში ჩაწერილი წესით მისი და მრავალი სხვა პირების შესახებ (სამწუხაროდ ამ სვინაქსარს ჩვენამდე არ მოუღწევია, ისტორიისა და ქართველთა გვარებისათვის კი მას დიდი მნიშვნელობა აქვს); მეფე სიმონის, მისი მეუღლის ნესტან-დარეჯანის, მათი შვილებისა და ძმების; ზედგინიძეთა ასულის დეკის მხეველის ასტანდარისა, რომელსაც შეუწირავს სოფელ სვედღეთის ერთი მესამედი ნაწილი; ქრისტეფორე სავინაშვილისა, რომელსაც ტაძრისათვის შეუწირავს მის მიერ გამართული წისქვილი; მეფე გიორგი მეოთხემეტის მეუღლის დედოფალ ხორეშანისა.

ამ სიგელის ძალით სავანის გლეხებს ევალებათ მუდმივად, რიგ-რიგობით, ოთხ-ოთხი კაცი გამოეყონ ბერების ქეშიკებად (მსახურებად). ამ სიგელით ყველა ძველი სიგელი, გაცემის გამო, ჰყარგავს იურიდიული სიგელის ძალას. იგი დამტკიცებული მეფე ერეკლე პირველის, დედოფალ ანას, კათალიკოს ევდემოსის, და თანმიმდევრობით, შემდგომი მეფეების, მეფის გვარის წევრებისა და სხვა კარისკაცთა ბეჭდებით, სახელდობრ, მეფე თეიმურაზ მეორის, ერეკლე მეორის, ბატონიშვილის, შემდგომი მეფე გიორგი მეცამეტის, ლეონის, ვახტანგის, ალექსანდრეს, ფარნაოზის, კათო-

ლიკოზ ანტონ მეორის, სახლთუხუცესის... თბილისის
დავითისა და სხვათა მიერ.

მოურავის
გარეანული
ბიბლიოთეკა

2

ფანასკერტელი თავადის ზაზას შვილის თავად მერაბ ციციშვილის დიპტიხი, მისთვის მიცემული ქართ. ქორონიკ. 250 წელს (1562 წ. ქრ. წ.) დამტკიცებულია კათალიკოს ბასილის და სხვების მიერ, რაც ძნელი გასარკვევია.

3

ბატონიშვილ გიორგის, შემდეგში მეფე გიორგი მეცამეტის, თავად ციციშვილის ქალის დედოფალ მარიაშისა სასამართლო აქტი, გაცემული 1794 წლის 16 ოქტომბერს, ქვათახევის სავანის კუთვნილი გლეხების შესახებ დავაზე.

4

სიგელი თავად ივანე შალვას ძე სოლოღაშვილისა, დავით მეფის უხუცესისა მწიგნობართ-უხუცესისა, გაცემული ქართული ქორონიკონით 207 წელს (1599 წ.), რომლითაც სავანეს შეეწირა გლეხები და ადგილ-მამული სოფელ კავთისხევში. ამ სიგელზე შემდეგია წარწერილი:

მე მეფემან დავით დავამტკიცე.

მე ქართლის კათალიკოსი ბასილი კანონითა ვამტკიცებ.

ესე მეფე-მეფის ძემან ლუარსაბ დავიმტკიცე.

მე მეფეთ-მეფის ძემან ადარაზიან დავიმტკიცე.

მე მეფეთ-მეფის ძემან რამაზ დავიმტკიცე.

ამ სიგელში მოხსენიებულია მთავარმოწამე ლონგინოზის სახელ. ეკლესიაც. ეჭვი არ არის, რომ აქ იგულისხმება ქვათახევის ტაძრის ერთ-ერთი ის მკვიდრთაგანი, მხედარი ლონგინოზი, მკრთალად რომ არის გამოსახული ხელში ხმლით, უფლის ჯვრის წინ.

დედა-მონაზონი ნინოს დიპტიხი, რომელსაც ვინმე ქაჩიბაძეს-თან ოჯახში უცხოვრია, შესრულებულია 1477 წ., ამით მონაზონ მართას მიერ შეწირულ გლეხებს ევალებათ წელიწადში ერთხელ მოიხსენიონ იგი ქვათახევის სავანეში, ან ყოველწლიურად ოც-ოცი მარჩილი შეიტანონ.

დედოფალ გულაშარის დიპტიხი, გაცემული სავანის სახელზე, 1448 წ. აქედან ჩანს, რომ ის მამული, რომლის შეწირვისათვისაც უნდა მოეხსენიებინათ დედოფალი, მის მიერ 15.000 ვერცხლად იყონაყიდი.

რა იგულისხმებოდა თეთრის სახელწოდებით, რაც ხშირად შემხვედრია სხვა უძველეს საბუთებში, ჯერ გაურკვეველია, არსად არ ჩანს, რომ თეთრი საქართველოს სამეფოს რაიმე ფული იყო. რაც შეეხება დედოფალ გულაშარას, სხვა საბუთებიდან ჩანს, რომ იგი მეფე დიმიტრი მეორის დედა იყო.

აზნაურების მათესი და ბადრის დიპტიხი, გაცემული სავანის სახელზე 1432 წ. მასში მოხსენიებულია მეფე კონსტანტინე მეორე, რომელსაც თავის ცხვრის ფარები ქვლივიძეებისათვის მიუწვდია.

მეფე ლუარსაბ პირველისა და მისი ძმების ადარაზიანისა და რამაზის სიგელი, მიცემული 1522 წ. 11 დეკემბერს, ქვათახევის სავანის სახელზე. ამით სავანის ზოგი გლეხი სახელმწიფო გადასახადებისაგან თავისუფლდება.

მეფე როსტომის სამი სიგელი, გაცემული 1641, 1647 და 1653 წლებში, გორის მცხოვრების ქვათახევის გლეხის გიორგი გორგი-

ჯანიშვილის სახელზე. ამ სიგელებით მეფეს ეკლესიისათვის მიუ-
ცია საწისქვილე ადგილი გორში.

გიორგი გორგიჯანიშვილი არის შვილი ქართველი ისტორიკო-
სისა, რომლის ისტორიის დედანიც მე აღმოვაჩინე 1842 წელს და
წარვადგინე მეცნიერებათა აკადემიაში. სავანის სიგელიდან ჩანს,
რომ ეს გვარი დაახლოებით 1684 წელს ამომწყდარა.

10

მეფე დავით მერვეს და მისი მეუღლის, ხვარაშხეს შვილის,
ბატონიშვილი რამაზის სიგელი, მიწემული 1580 წლის 20 აპრილს.
ამით სავანეს შეეწირა სოფელი თელეთუბანი.

სიგელიდან ჩანს, რომ ღვთისმოსავი მეუღლენი მონაზნობაში
შევიდნენ პირველი—რომანოზის სახელით, ხოლო მეორე — ქრის-
ტინეს სახელით.

11

მეფე ერეკლე პირველი ნაზარ-ალიხანის რძლის თინათინისა და
მისი ვაჟის თომას სიგელი. წელიწადი მასზე აღნიშნული არ არის.

12

1568 წელს მამისი გავანიძისა და მისი შვილების — გიორგი
და სუმბათის მიერ შესრულებული სიგელი, რომლითაც სავანეს
შესწირეს ტყვეობიდან გამოსყიდული შვიდი სული, რომელნიც
თურქებისათვის მიუყიდიათ...

13

ბატონიშვილი ბაქარის ზეობის აღუნიშნავად. იგი საქართვე-
ლოში მეფობდა თურქების ბატონობის დროს, დაახლოებით 1728
წელს.

14

მეფე სიმონისა და მისი მეუღლის დედოფალ ნესტანის სიგელი,
მიცემული 1514 წლის 2 ოქტომბერს, რომლითაც მტკიცდება, რომ

ქვათახევის სავანეს ძველი დროიდანვე საკუთრების უფლება ჰქონდა სოფლებზე — ქსოვრისსა და იდლეთზე, იგი შემდეგში დამტკიცებულია მეფე როსტომის ბეჭდით.

15

1508 წლის 15 მაისს შალვა და ივანე ქავთარაშვილების მიერ ამირსპასალარი ყვარყვარეს მუხულის ნესტან-დარეჯანის სახელზე გაცემული სიგელი, რომლითაც მას მიეყიდა ვენახი კავთისხევში.

16

სიგელი დედა ბარბარესი, რომელიც შიომღვიმის უდაბნოში ცხოვრობდა, შესრულებული თევდორე და სულთამონ კოტეტიშვილების მიერ, მიცემული 1518 წ. სიგელიდან ჩანს, რომ დედა ბარბარემ კოტეტიშვილებს 2 ათასი თანგი გადასცა და დაავალდებულა, რომ იგი მოეხსენიებიათ ქვათახევის ტაძარში. ეს ფული — თანგი შეადგენდა აბაზის მეოთხედს, ანუ შაურს (ვერცხლით).

17

მეფე ალექსანდრე პირველის სიგელი, მიცემული 1442 წ., რომლითაც დაწყევლილი და შეჩვენებულნი არიან ქვათახევის სავანისაგან მისი საუკუნეებით დაგროვილი დოვლათის წართმევის მცდელნი; დამტკიცებულია თვითონ მეფის, დედოფლის თამარის, ბატონიშვილების — ვახტანგის, დიმიტრის, დავითის, გიორგის, რამაზისა და კათალიკოს მალაქიას ხელმოწერით.

არის მისივე მეორე სიგელი, ჩვენამდე ნაპრების სახით მოღწეული, დროის აღუნიშნავად. მასში სწერია, რომ ქვათახევის ტაძარი თემურლენგის მიერ აოხრების შემდეგ მისგან განახლებულია.

18

მეფე გიორგი მერვის სიგელი, გაცემული 1460 წლის 30 დეკემბერს, რომლითაც ქვათახევის სავანის მონაზვნები დავალებულნი არიან ილოცონ მისი სულის განსვენებისათვის, ყოვლად უწმინ-

22

მეფე ერეკლე პირველის ბრძანება თარიღის აღუნიშნავად. მასში მოხსენიებულია ულუმბოს ეკლესიის პირველხარისხოვანი წინამძღვარი თავად არაგვის ერისთავთა გვარიდან.

23

სიგელი შატბერაშვილებს შეწყნარების თაობაზე, თარიღის აღუნიშნავად. მასში მოხსენიებულნი არიან წინამძღვარი ექვთიმე, თბილელი მიტროპოლიტი დომენტი, ბოლნელი ეპისკოპოსი მაქსიმე და წინამძღვარი ონოფრე. ქვათახევში ექვთიმეს წინამძღვარობის დროის მიხედვით ჩანს, რომ სიგელი დაწერილია დაახლოებით 1700 წელს.

24

მეფე ერეკლე მეორის სიგელი მიცემული წინამძღვარი ანტონისათვის თავად თარხნიშვილების გვარიდან 1746 წლისა, კახეთის მსაჯულებისადმი ბრძანებით, რომ დაიცვან ქვათახევიდან ნაფარეულში გადასახლებული 60 კომლი გლეხი.

25

კათალიკოს ანტონ პირველის სიგელი, გაცემული 1743 წ. კავთის ეკლესიის დეკანოზის ონოფრეს სახელზე, რომლითაც განახლებულია დაძველებული სიგელი, მიცემული მისი მამის დეკანოზ საბასათვის კათალიკოს დომენტის მიერ. ამ სიგელში, რომლითაც კავთის ეკლესიას უმტკიცდება მამულები, მთავარმოწამე გიორგი ძღვეის წმ. გიორგად იხსენიება.

26

მეფე გიორგი მეცამეტის ასულის — ბატონიშვილი სოფიოს სიგელი, დაწერილი, საეკლესიო დოვლათის ზოგი მიმთვისებლების მიმართ. აი, მისი ზუსტი შინაარსი:

„ვინ არიან ესენი, ვინც ასე თავხედურად აწყენინებენ ქვეყანას? ვის სავანეს წინამძღვარს? როგორ არ ეშინიათ მათ მეუფისა? ვფიცავ განსვენებულ მეფე გიორგის ცხედარს, არ დავტოვებ უყურადღებოდ მათს საქციელს. როგორ ბედავენ გამოუცხადონ ომი ეკლესიას? თუ მართალნი არიან, რატომ არ წარმოადგინეს მოწმენი ან საბუთები? რატომ არ კმაყოფილებიან გადაწყვეტილების სიგელით? საეკლესიო დოვლათს ისინი ვერ დაეუფლებიან“, და სხვ.

სინოდისკი, გაცემული მცხეთის ტაძრის შქადაგებლის არქიმანდრიტ ნიკოლოზ მაღალაძის მიერ, კავთისხევის ბეთლემის ეკლესიის სახელზე 1618 წელს. ამით ეკლესიისათვის შეწირულ გლეხებს ევალებათ, მისი და მისი მშობლების პაპუასი და სხვ. სულის მოსახსენებლად ყოველწლიურად მიიტანონ ეკლესიაში 12 ლიტრა ზეთი, 2 ლიტრა სანთელი და 1 ლიტრა საკმეველი.

მდიდარი შენაწირებიდან, რაც უძველესი დროიდან ღვთისმოსავობით შეუწირავთ სავანისათვის, დღემდე რჩება მხოლოდ ადგილ-მამულები და გლეხები.

მამულების უდიდეს ნაწილში ვენახებისაგან შემდეგში ტყეები აღმოცენდა და გაგარეულდა; დატაცებულ ადგილებზე დარჩენილი ვაზები და უძველესი კაკლის ხეები, მთელი კავთისხევის ხეობაში 10 კილომეტრის მანძილზე, ხმაურიანი კავთურის ორივე ნაპირზე გაფანტული, მოწმობს, რომ ძველად აქ ბაღები ყოფილა. მთელი ეს ხეობა, მისი გეოგრაფიული მდებარეობით, ჩრდილოეთიდან დაცული მთაგრეხილის მაღალი კედლით, და ნათესებისა და მებაღეობისათვის მდიდარი, ხელსაყრელი ადგილი დიდ სარგებლობას მოიტანდა სამეურნეო თვალსაზრისით, მაგრამ ვინ მოერევა საუკუნოვან ტყესა და ბუჩქებს, მტკიცედ რომ გაუდგამს ფესვები მთების ნაყოფიერ ფერდობებზე, სადაც მხოლოდ ახლახან მიიყვანეს მდ. კავთურა, კავთისხევისა და წინარეხის სოფლების ბაღებისა და ვენახების სარწყავად. რაც შეეხება ძველ მეფეთა მიერ სავანისთვის შეწირულ გლეხებს, ისინი ლეკების მიერ საზარლად განადგურებულნი, აიყარნენ თავიანთი ადგილებიდან და გაფანტულად ცხოვრობენ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში. იმისათვის, რომ ლეკების მახვილისაგან თავი დაეცვა, რომელნიც კავთისხევეში და

მის გარშემო ადგილებში გლეხობას წყვეტდნენ, მეფე ერეკლე მეორე, XVIII საუკუნის შუაწლებში იძულებული გახდა, ისინი კახეთში გადაესახლებინა და დროებით სოფელ ნაფარეულში დაესახლებინა, თანაც სიგელი მიეცა, რომ პირველი შესაძლებლობისთანავე სავანის ახლოს დააბრუნებდა. სხვადასხვა ადგილებში გაფანტული გლეხების კომლთა რიცხვი 224-მდე აღწევს. მათგან 59 ამჟამად ალაზნის გაღმა, ნაფარეულში ცხოვრობს, 70—კავთისხევში, 6—კურდღელაურში, 9—თბილისში, 16—ბებნისში, 6—რუისში და სხვა ადგილებში.

შეიძლება ამჟამად, საყოველთაო მშვიდობის ჟამს, ქვათახევის სავანის ის გლეხები, რომელნიც კახეთში ცხოვრების 102 წლის განმავლობაში ჯერ კიდევ ევედრებიან კავთისხევის ღვთისმშობლის სახელს და დროგამოშვებით რამდენიმე დღით, აღთქმის შესასრულებლად, სალოცავადაც მიდიან სავანეში, კვლავ მოინახულებენ წინაპართა ძვირფას სალოცავებს. ასეთივე გრძნობებით გამსჭვალულნი არიან სხვა გლეხებიც, რომელნიც სხვა შორეული ადგილებიდან შველას შესთხოვენ თავიანთ მამაპაპეულ სალოცავებს. რაკი შვიდი წლის განმავლობაში მთელი კავთისხევის ადგილ-მამული სულ ისეტყვებოდა, კავთისხევში დარჩენილმა მოსახლეობამ რწმენითა და იმედით ღრმად გამსჭვალულმა, 1827 წელს მოსთხოვა სასულიერო წოდებას, რომელმაც გაუქმებული სავანიდან ღვთისმშობლის ხატი თბილისში გადაეტანა, რამდენიმე დღით კავთისხევში მიესვენებიათ საკურთხეველად.

კავთისხეველ ღვთისმოსავთა სურვილი დღემდე სრულდება მათ სანუგეშოდ და მათი ნაყოფიერი მინდვრების საკეთილდღეოდ. სავანის თვალწარმტაცმა ადგილებმა, ტაძრის სიმშვენიერემ, წმინდა და მალალმა ქრისტიანულმა მოგონებებმა, მისდამი საყოველთაო პატივისცემამ და განახლების აზრმა ქართული ეკლესიის ზოგ იერარქს ქვათახევის სავანის ნახვის სურვილი აღუძრა. ამ მიზნით, 1799 წელს, გაუქმებამდე გაცილებით ადრე, კათალიკოს პატრიარქმა ანტონ მეორემ ძლივს მოახერხა ამ ხეობაში შესვლა. აღელვებით ვისმენთ მხილველთა მოთხოვრებას, თუ როგორ შევიდა ანტონი ტაძარში ფეხშიშველა, როცა ლეკების თავდასხმის მოლოდინში 500 მხედარი ახლდა. ამაღამ მიჰბაძა თავის მთავარმოდვრის მაგალითს. დაღესტნის ველური შვილები, ქართველების მტრები, ჯერ კიდევ დაეხეტებოდნენ ამ ადგილებში, ამიტომ შეწუხებულმა

ანტონმა ხელსაყრელ დრომდე გადადო მონაზვნებით სავანის კვლავ დასახლება.

საქართველოს ეგზარხოსმა, მიტროპოლიტმა იონამ სავანე 1826 წელს ინახულა. ბერ-მონაზვნების სამყოფელად ამ ადგილის უპირატესობაში დარწმუნებულმა, მონაზონთა რიცხვის სიმცირის გამო, წინადადება მისცა იოანე ნათლისმცემლის უდაბნოს ბერებს, თუკი მოახერხებდნენ, გადმოსულიყვნენ. მაგრამ ბერებმა არ დატოვეს დიდი მოღვაწეობით სახელმთქვეპილი კლდეებს შორის მოთავსებული უწყლო წმ. იოანე ნათლისმცემლის სავანე, და ქვათახევის მონასტერი დაუსახლებელი დარჩა.

ბოლოს, 1848 წლის 2 ოქტომბერს, საქართველოს ეგზარხოსმა ისიდორემ, დიდი ყურადღებით რომ ეპყრობოდა თავისი სამრევლოს ყველა ძველ ძეგლს, დაათვალიერა ქვათახევის მთელი მიდამოები, თვით ქვათახევის ტაძარი და მშვენივრად აქოჩრილი საუკუნოვანი ტყეები, რომლითაც დაფარული იყო სენაკები, გალავანი და მინაშენები. ამ დათვალიერების ნაყოფს მომავალი მოიძვის. მაგრამ ეგზარხოსმა უკვე ყველაფერი იღონა იმისათვის, რომ ხელი შეუწყოს ერთი მოამაგის აზრს, რომლის სახელსაც, მისი თავმდაბლობის გამო არ მოვიხსენიებთ²⁸, რომელიც მზად არის ადადგინოს ეს წმინდა ადგილი სავანედ. შეიძლება ამ სავანეზე აღსრულდეს წინასწარმეტყველის სიტყვები: „გამდიდრდებიან წითელი უდაბნონი და სიხარულით შეიმოსებიან მთები“.

შ ე ნ ი შ ვ ს ე ა ბ

1. ამ მონასტრის ჩვენ დრომდე შემონახული სიგელებიდან ჩანს, რომ მთელი ხეობა, სადაც სავანე მდებარეობს, უწინდელ მეფეთა მიერ მას ჰქონდა მიკუთვნებული. ასევე, სხვადასხვა სიგელებით ეკუთვნოდა სხვა დასახლებებიც, და დაცარილებულნი XVII—XVIII საუკუნეებში, სავანის ამ მამულებთან მომიჯნავედ XVI საუკუნის დამდეგს ფართო ადგილებს ფლობდნენ თავად თარხნიშვილების წინაპარი დიდი მოურავი გიორგი სააკაძე და მისი შთამომავალი. მასვე მიეკუთვნებოდა XVI საუკუნიდანვე სოფელი კავთისხევის ნაწილი. ქვათახევი, სხვა დაბებიანად შევიდა სათარხნოს სამფლობელოში, ეს ჩანს მეფე როსტომის მიერ თავად იორამ თარხანისათვის 1652 წელს მიცემული სიგელიდანაც, რომელშიც აღნიშნულია კავთისხევის საგვარეულო მიწები და სამკვიდროები, აგრეთვე აზნაურ ჩივაძისათვის მიცემული სიგელიდანაც, რომელსაც მამულიც ჰქონდა და გლეხებიც ჰყავდა. ამ თავადებს დღემდე მრავალი მიწა აქვთ მონასტრის გარშემო.

2. გადაწყვეტით ვერ ვიტყვით. დღევანდელი თავადი მაღალაძეები (მაღალაშვილი) არიან თუ არა ზემოთ ნახსენებ მაღალაძეთა შთამომავალნი.

3. ამავე ჭვარზე და გაურკვეველ ბერძნულ ასოებზე მოკლედ წერდა აკადემიკოსი ბროსეც, რომელმაც ჩემთან ერთად დაათვალიერა ის ადგილი შარშან ღვინობისთვეში.

Bauletin Scienti II gae de l'academié de S. B. № 27.

4. ამ ამავეზე წერენ შარდენი („საქართველოში მოგზაურობა“, ტ. 3, კარი 285) და ქართველი ისტორიკოსები.

5. ქართველი ისტორიკოსი შაპუნა ორბელიანი წერს: „გარდაიცვალა დედოფალი ხორეშანი, მეფე გიორგის მეუღლე. მისი გვამი წაასვენეს ქვათახვის მონასტერში“.

6. 1405 წლიდან.

7. დიდმოურავიანი, სტროფ. 99.

8. 1601 წელს გარდაცვლილი მეფის ცხედარი საქართველოში ჩამოიტანეს და მცხეთის ტაძარში დაკრძალეს.

9. გვ. 98.

10. ამ დისკოს აქვს ბერძნული სახელი პინაკი და მხოლოდ ამ სიტყვას ხმარობენ მისი მნიშვნელობის აღსანიშნავად. ეს მიუთითებს მის სიძველეზე, ანუ უკეთ რომ ვთქვათ, მის ბერძნულ წარმოშობაზე.

11. საქართველო და სომხეთი (რუსულ ენაზე) ნაწ. III, გვ. 43 და 44.

12. ამ ტაძარში ინახებოდა ღვთისმშობლის სამოსელი. შეძენილი მეხუთე საუკუნეში, წმინდანი ძმების ვალვისა და კანდიდის მიერ.

13. ზემოქართლში, იმერეთის საზღვართან.

14. ზემოქართლში, სოფელ ალის ახლოს. ამ მონასტერში დაკრძალულია სიერიელ მამათა ერთ-ერთი მოღვაწე მიხეილი.

15. ქ. გორში.

16. თბილისში, ატენსა და სხვა ადგილებში.

17. მცხეთაში.

18. კავთურას ხეობაში.

19. მცხეთაში.

20. თბილისიდან ცხრა ვერსის დაშორებით.

21. ჩემ მიერ აღწერილი ქვათახვის მონასტრიდან შვიდი ვერსის სამხრეთით.

22. საერთოდ ამ და სხვა ადგილების აღწერა, რომელთაც ბერძნული სახელები აქვთ, შეადგენს საგანგებო წიგნის საგანს.

23. ისტორიიდან ცნობილია, რომ აგარიანებისა, სარკინოზებისა და ასკოლდისა და ღირის მიერ კონსტანტინეპოლის ალყის დროს ღვთისმშობლის სამოსელი მრავალრიცხოვანი ხალხის ღოცვისას ჩაშვებული იქნა ბოსფორის წყნარ წყალში. ამოვარდნილი ქარიშხალი ღუპავდა ალყაშემორტყმული მტრების ფლოტს. ასკოლდი და ღირი, რომელნიც ცდილობდნენ ბიზანტიის დამარცხებას, ღვთის განგებით დაემორჩილნენ იესო ქრისტეს, მიიღეს ქრისტიანობა და მისი მფარველობით დაასრულეს თავიანთი ცხოვრება. (იხ. კარამუნის ისტორია, ტ. 1, შენიშვნა 284).

24. სინაკსი დიდმარხვისა მეხუთე კვირის შაბათს.

25. ამავე სამოსელის ნაწილი თავადმა ვასილ გოლიცინმა საბერძნეთიდან რუსეთში ჩამოიტანა და დღემდე ინახება მოსკოვის უსპენსკის ტაძარში.

26. აკაფისტის კითხვა იმდენად გავრცელებული იყო ქართული ეკლესიის მხევლებს შორის, რომ არ მოიპოვება სახლი, სადაც მისი რამდენიმე ცალი არ უფილიყო. აკაფისტებს მშობლები შვილებს მზითვად ატანდნენ და პატარძლის ნივთების სიაში მას პირველი ადგილი ეკირა. ღვთისმოსავთა ეს ჩვეულება დღემდე შემონახულია. ამ მიზნით მეფე ვახტანგ მეექვსემ, საქართველოში პირველი სტამბის დაარსებისთანავე, მხედრული ასოებით 5000 ცალი აკაფისტი დაბეჭდა, რომელთა ცალენიც დღემდე ბევრ ოჯახშია შენახული. ამავე მიზნით მეფე ერეკლემ მხედრული ასოებითვე 1782 წელს დაბეჭდა 1500 ცალი აკაფისტი. რასასარგებლო იქნებოდა, ეკლესიის ასეთი ღვთისმოსავი ჩვეულება რომ დაგვეცვა-

ძველი აკაფისტებიდან, რომლებიც დღემდე შენახულია ბელნაწერების სახით, ორია შესანიშნავი. ერთი ის არის, რომლითაც ქეთევან კახეთის დედოფალი ლოცულობდა წამების დღემდე. ეს ცალი 1848 წელს ვნახე ქართველ ბატონიშვილ თეიმურაზთან. შემდეგ იგი, მის სხვა წიგნებთან ერთად, მეცნიერებათა საიმპერიო აკადემიის საკუთრებაში გადავიდა. მეორე ცალი, ზუტური ასოებით ფაქიზად დაწერილი, უმცირესი ფორმატისა, იმერეთის დედოფლის მარიაპისა, მეფე სოლომონ მეორის მეუღლისათვის, მის მიერ ჩემთვის ნაბოძები 1855 წელს სანკტ. პეტერბურგში, როგორც ლოცვა სამსახურის გზაზე ჩემს მიერ მეცნიერების კურსის დამთავრების შემდეგ.

27. კახეთში მოგზაურობის ჩანაწერები. გვ. 140.

28. მთარგმნელის შენიშვნა: ეს პირი იყო მეფე გიორგი XII-ის შვილიშვილი სოფიო ბატონიშვილისა და ლუარსაბ თარხნიშვილის შვილი, ივანე თარხნიშვილი, რომელმაც თავისი სახსრებით მთლიანად აღადგინა ქვათახევის მონასტერი.

ს ა რ ჩ ე ვ ა

ფანტანკ სიღამონიძე — პლატონ იოსელიანის „დიდი მოურავის გიორგი სააკაძის ცხოვრება“, — წერილი	5
დიდი მოურავი გიორგი სააკაძის ცხოვრება	13
შენიშვნები	58
ერთაწმინდის ტაძრის აღწერა	71
შენიშვნები	81
ქვათახევის მონასტრის აღწერა	95
შენიშვნები	110

რედაქტორი შ. ხანთაძე
გამომცემლობის რედაქტორი ნ. აგიაშვილი
მხატვარი ვ. გრიგოლია
მხატვრული რედაქტორი ს. ცინცაძე
ტექნიკური რედაქტორი თ. ნათიშვილი
კორექტორი თ. იოსელიანი
გამომშვები თ. კანდელაკი

●
გადაეცა წარმოებას 10/X-72 წ.
ხელმოწერილია დასაბეჭდად 29/XI-73 წ.
ქალაქის ზომა 60×84¹/₁₆, საბეჭდი № 4
ნაბეჭდი თაბახი 6,74
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 5,7
უე 00577. შეკვ. 239 ტირაჟი 5000

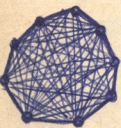
●
[REDACTED]
●
გამომცემლობა „მერანი“
რუსთაველის 42. თბილისი. 1973

Иоселиани Платон Игнатьевич

**Жизнь Великого Моурава
Георгия Саакадзе**

(На грузинском языке)

Издательство «Мерани»
Руставели, 42
Тбилиси, 1973

201/45

